

Utkast 15-06-09

Grammatik+

Frasstruktur, argumentstruktur och informationsstruktur

Benjamin Lyngfelt

Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet

Förord

Introduktion	1
0.1. Bokens uppläggning	1
0.2. Några ord om terminologi	3

Del I: Perspektiv på grammatik

1. Vad är grammatik?	5
1.1. Individens och kollektivets grammatik	5
1.2. Studiet av grammatik	8
1.3. Grammatik och språk	12
2. Frasstruktur	17
2.1. Några frasstrukturella fenomen	21
2.1.1. Samhörighet	21
2.1.2. Räckvidd	25
2.1.3. Beroendeförhållanden	28
2.1.4. Satsens grundläggande struktur	30
2.2. Beskrivningskonventioner	32
2.2.1. Frasstrukturregler	36
2.2.2. Hakparenteser	37
2.3. Hur vet man vad som ingår i samma fras?	38
2.4. Påbyggnad: fler strukturtyper	42
2.4.1. Icke-binära förgreningar	43
2.4.2. Bisatser och satsförkortningar	45
2.4.3. C-kommendering	48
2.5. Frasstrukturgrammatikens begränsningar	53
2.6. Övningar	56
3. Argumentstruktur	59
3.1. Valens	60
3.1.1. Transitivitet	64
3.1.2. Externa och interna argument	67
3.2. Semantiska roller	70
3.2.1. Generella semantiska roller	71
3.2.2. Specifika roller	74
3.2.3. Påbyggnad: semantiska ramar	
3.3. Aktionsstruktur	76
3.3.1. Aktionsart och aspekt	77
3.3.2. Påbyggnad: dimensioner av aktionsstruktur	81
3.4. Lexikon/grammatik	83

3.5. Övningar	86
---------------	----

4. Informationsstruktur

4.1. Informationsstatus

4.2. Informationspaketering

4.3. Påbyggnad: presuppositioner och implikaturer

Del II: Modern grammatikteori

5. Kortfattad grammatikhistoria **89**

5.1. Strukturalism: språket som system 89

5.2. Transformationsgrammatik: den generativa revolutionen 91

5.3. Modern tid: teoretisk mångfald – med viss slagsida 93

5.4. Några parallella/konvergerande spår 95

5.5. Påbyggnad: språkbruk och språkssystem.

6. Derivationell syntax **101**

6.1. Utveckling av PSG 101

6.1.1. X-bar-systemet (X') 102

6.1.2. Funktionella projektioner 106

6.2. MP light 109

6.3. Jämförelse med fältschewan 114

6.4. Teoretiska ramar 118

6.4.1. Påbyggnad: senare utveckling

7. Teckenbaserad grammatik

7.1. Grundläggande antaganden

7.1.1. Särdragsanalys och komplexa kategorier

7.2. Konstruktionsgrammatik

7.3. Påbyggnad: några aktuella varianter

8. Språktypologi

8.1. Universalier

8.2. Kategorier (inkl. ergativitet m.m.)

8.3. Funktionell motivation

9. Jämförelse

9.1. Definiera vad som är möjligt eller beskriva vad som är brukligt

9.2. Formell vs funktionell grammatik

9.3. Avslutning

Lösningförslag	123
-----------------------	------------

Termer och begrepp

Referenser

0. Inledning

Den här boken skrivs ett kapitel i taget och görs tillgänglig efter hand. Föreliggande version omfattar fem kapitel av nio (nr 1, 2, 3, 5 och 6) varav kapitel 3 och avsnitt 5.5 är de senaste tillskotten. De är också de första nyskrivna delarna på över två år. Förhoppningsvis dröjer det inte lika länge innan nästa kapitel tillkommer. Vid uppdateringar läggs den senaste versionen ut på min hemsida. Alla eventuella synpunkter på texten mottages tacksamt. /BL¹

Modern grammatikteori är ett spretigt forskningsfält, men inte så spretigt som det ser ut. Även om det finns en uppsjö av olika teorier, som tydligt motsätter sig grundläggande principer hos varandra, har de i praktiken väldigt mycket gemensamt. Det bara syns inte så tydligt, eftersom det är skillnaderna man diskuterar.

Då är det faktiskt i vissa avseenden större skillnad mellan modern grammatikteori och traditionell grammatik, som lite tillspetsat har sett i stort sett likadan ut sedan antikens dagar. Att gå från traditionell svensk grammatik till modern internationell forskning innebär därför ett stort steg. Den här boken är ett försök att överbrygga klyftan.

0.1. Bokens uppläggning

Del I (kapitel 1–4) är en ganska allmän påbyggnad i grammatik. Först kommer några tankar om vad grammatik är för något (kapitel 1). Därefter behandlas tre centrala områden i modern grammatik: frasstruktur (kap. 2), argumentstruktur (kap. 3) ~~och informationsstruktur (kap. 4)~~.

Dessa tre perspektiv på språk är viktiga inslag i modern grammatik, inom de flesta inriktningar, men brukar inte täckas av en vanlig svensk grammatikbok (med undantag för det stora referensverket *Svenska Akademiens grammatik* (Teleman m.fl. 1999), fortsättningsvis hänvisad till som SAG). Mycket av det härrör till stor del från traditionell grammatik, men har utvecklats vidare i ljuset av nyare perspektiv. Jag försöker här förhålla mig relativt teorineutral och inriktar mig främst på det som utgör allmängods i modern språkteori.

¹ Tack till Anja Allwood, Lars-Gunnar Andersson, Maia Andréasson, Kristian Blensén, Elisabet Engdahl, Ida Larsson, Filippa Lindahl, Erik Petzell och hjälpsamma studenter för värdefulla synpunkter på tidigare versioner. Webbadressen till min hemsida är <<http://svenska.gu.se/om-oss/personal/benjamin-lyngfelt>>

Del II (kapitel 5–8) är en översiktlig introduktion till modern grammatikteori. Den inleds med en historisk översikt av vad som har lett fram till den situation där språkvetenskapen befinner sig idag (kap. 5). Utifrån den bakgrunden presenteras kortfattat tre huvudströmningar i teoriutvecklingen: derivationell syntax (kap. 6), ~~teckenbaserad grammatik~~ (kap. 7) och ~~språktypologi~~ (kap. 8). ~~Det hela rundas av med en jämförande diskussion i kapitel 9.~~

Denna del vänder sig framför allt till den som vill gå vidare och kunna ta del av den internationella grammatikdiskussionen. Något som annars gör det steget svårt att ta är att det idag inte är självklart i vilken riktning man ska gå. Modern grammatik är som sagt ett spretigt forskningsfält, med ett otal konkurrerande teorier med delvis olika inriktning. Därför försöker jag ge en bild av de huvudströmningar som finns, och förhoppningsvis kan man av detta bilda sig en uppfattning om vilken eller vilka inriktningar man vill lära sig mer om. Det finns då oftast teorispecifika introduktioner att tillgå, som ger en mer ordentlig presentation av respektive teori, och jag kommer att hänvisa till ett antal sådana.

Förhoppningsvis kan denna bok, inte minst kapitlen i del I, vara ett stöd även för tillägnandet av sådan teorispecifik litteratur. Det som är gemensamt för olika teorier, delvis beroende på ett gemensamt arv, tas ofta för givet i teoretisk litteratur och de gemensamma inslagen förklaras därför inte alltid. Och även när de förklaras framgår det kanske inte vad som är teorispecifikt och vad som snarare är allmängods. Detta gör det förstås svårare för den som kommer från en helt annan bakgrund – såsom traditionell svensk grammatik – och inte har dessa förkunskaper med sig. Jag hoppas att den här boken kan bidra med detta.

Några avsnitt, ungefär ett per kapitel, är märkta *påbyggnad*. Dessa är lite mindre grundläggande än övriga avsnitt i kapitlet och kan ev. betraktas som överkurs. Rekommendationen är förstås att man läser hela boken, men den som tycker innehållet är svårt kanske kan spara just de avsnitten tills grunderna har fallit på plats.

I varje kapitel ingår några övningar. Dessa är av två slag: analysuppgifter och diskussionsfrågor. De sistnämnda markeras med en stjärna (*) och kan med fördel behandlas i grupp. I kapitel 1, 5 och 6 är övningarna utspridda i texten efter vad de knyter an till, men i kapitel 2 och 3 är de samlade i ett avsnitt sist i kapitlet. Lösningsförslag till analysuppgifterna kommer direkt efter kapitel 9. ~~Därefter följer en litteraturförteckning och allra sist en termlista.~~

Jag utgår från att läsaren har grundläggande kunskaper om samt ett genuint intresse för grammatik.

0.2. Några ord om terminologi

Internationell grammatikdiskurs använder förstås internationell terminologi – dvs. engelska. I den mån det finns etablerade svenska termer använder jag dem, och där det saknas försöker jag ibland föreslå nya. Ett viktigt led i att presentera internationell forskning på svenska är att introducera svensk terminologi på området.

Emellertid är även svensk teoretisk litteratur ofta internationellt präglad, vilket ibland har lett till tämligen svengelsk terminologi. Inte minst är det ett vanligt mönster att man har översatt själva termerna men bibehållit de engelska förkortningarna. Exempelvis översätts *verb phrase* till *verbfras* – men förkortas VP även på svenska. I de fall där sådana anglicismer är väl etablerade på svenska följer jag praxis.

Vidare får den som vill gå vidare och lära sig mer räkna med att mycket litteratur är på engelska. Därför presenteras ofta de engelska termerna inom parentes, tillsammans med de svenska. ~~Och termlistan i slutet av boken är genomgående tvåspråkig, dels engelsk-svensk, dels svensk-engelsk.~~

1. Vad är grammatik?

Det finns många olika uppfattningar om vad grammatik är, bl.a. beroende på vilken språksyn man har. En gemensam nämnare för samtliga är dock att grammatik handlar om språket som system. All kommunikation sker i någon viss situation och anpassas på olika sätt till den situationen, men grammatik handlar om att abstrahera bort från det situationsspecifika och inrikta sig på de kommunikationsresurser vi alltid bär med oss. Dessa resurser utgör någon form av språkssystem och grammatiken är en central del av det systemet.

Hur språkssystemet är beskaffat och hur stor del av det som utgörs av grammatiken råder det delade meningar om. Vi återkommer till sådana frågor lite senare. Men till och med om vi bortser från dem, och för resonemangets skull likställer grammatik och språkssystem, har ordet *grammatik* åtminstone fyra olika grundbetydelser:

- A: ett språkssystem som i en eller annan form finns lagrat i hjärnan
- B: ett kollektivt kommunikationsmedel för en viss språkgemenskap
- C: beskrivningar av och teorier om A och/eller B
- D: läran om A, B och C

Ungefär samma mångfald av betydelser kan läggas in i ordet *språk*, och förhållandet mellan grammatik och språk diskuteras i avsnitt 1.3. Fram till dess behandlas de båda begreppen i praktiken som synonyma. Individens (A) kontra kollektivets (B) grammatik/språkssystem behandlas i avsnitt 1.1, medan C–D diskuteras i avsnitt 1.2.

1.1. Individens och kollektivets grammatik

Grammatik A – **ett språkssystem som i en eller annan form finns lagrat i hjärnan** – kan sägas vara den egentliga grammatiken, varje språkbrukares realisering av den mänskliga språkförmågan, och är det yttersta målet för grammatisk forskning. Vi kan dock inte se hur denna mentala grammatik ser ut eller hur den fungerar, utan försöker konstruera rimliga teorier om den baserat på observationer av språkligt beteende. Eftersom vi egentligen inte vet hur den är konstruerad, finns det utrymme för vitt skilda uppfattningar. I vilken mån är grammatiken ett autonomt system respektive integrerat i andra delar av vår kognitiva förmåga? I vilken mån är språkförmågan medfödd respektive inlärd?

Olika antaganden leder här till ganska olika sätt att beskriva och förklara grammatiska fenomen.

Något man dock är ganska säker på är att den mentala grammatiken är individuell; var och en har sin egen grammatik, som skiljer sig lite åt även mellan talare av samma språk. Detta märks både på skillnader i själva språkbruket och på olika uppfattningar om vad som är rätt och fel i språket. En del, särskilt äldre, säger *kommer att göra* – medan andra, särskilt yngre, föredrar *kommer göra*, alltså utan *att*. Många norrlänningar säger *Skorna är brun*, dvs. utan konguensböjning i plural (jfr *Skorna är bruna*), och många väst- och sydsvenskar säger *denna bussen* i stället för *denna buss* eller *den här bussen*.

Sedan är det förstås också så att grammatiken hos dem som talar t.ex. svenska ser ungefär likadan ut i de flesta avseenden; annars skulle vi inte förstå varandra. Det är också ganska uppenbart att grammatiken formas i ett socialt samspel där vi präglas av den språkgemenskap vi växer upp i. Men i detta sociala sammanhang bygger var och en upp sin egen mentala grammatik.

Övning 1:1*. Ge några exempel på hur grammatiken hos olika svensktalande kan skilja sig åt – uttal, böjning, syntaktiska konstruktioner, betydelser osv. – helst inte enbart dialektala skillnader. Utgå gärna från dig själv och dina bekanta. Vilka språkliga egenheter har de? Vad är ni oense om?

Grammatik B – ett kollektivt kommunikationsmedel för en viss **språkgemenskap** – är det vi typiskt menar när vi talar om t.ex. svensk eller engelsk grammatik. Den här sortens grammatik finns egentligen inte, annat än som en föreställning (om språklig enhetlighet). Kanske kan den beskrivas som en approximation över gemensamma drag hos de olika språkbrukarnas individuella grammatiker.

När man talar om grammatik eller språk som system av sociala konventioner förefaller det vara grammatik B som avses. Dessa konventioner existerar dock bara i språkbrukarnas hjärnor, dvs. grammatik A (även om de utvecklas i socialt samspel). Möjligen kan man säga att

individens grammatik (A) är en föreställning om kollektivets (B),¹ men den är mer än så. I den mentala grammatiken ryms inte bara kunskap om etablerade mönster, utan också förmågan att kreativt skapa nya strukturer. Samtidigt är man både i vetenskapliga och pedagogiska sammanhang oftast intresserad av att karakterisera hela kollektivet snarare än individen, varför grammatiska beskrivningar som regel inriktar sig på grammatik B – trots att den på sätt och vis inte finns.

Det är också vanligtvis den kollektiva grammatiken som avses när man talar om språkförändring. Visst förändras även individens språk i viss mån över tid, men i stora drag går språkförändring snarare ut på att en uppväxande generation inte utvecklar riktigt samma grammatik som sina föräldrar. De präglas av delvis andra språkliga erfarenheter och gör därför delvis andra språkliga generaliseringar. Det blir därmed fler och fler talare som använder nya språkdrag eller saknar gamla. Det vi uppfattar som att språket förändras handlar alltså snarare om att grammatiken skiljer sig åt mellan talare från olika generationer.

Om man sedan med kollektivets grammatik avser t.ex. svensk grammatik är frågan om detta gäller svenska språket i stort eller bara den idealisering som ibland kallas standardsvenska (figur 1:1).

FIGUR 1:1. 'Svenska' med olika omfång.

Svenska språket som helhet rymmer mycket mer variation än standard-svenska. Oenigheter om vad som är grammatiskt korrekt i ett språk bottnar ofta i att ena parten avser hela språket, men den andra bara standardsvenska (eller i oenighet om vilka delar av svenska språket som tillhör standard).

¹ Även om den mentala grammatiken är individuell är det inte givet att språkbrukare uppfattar den så. De flesta svensktalande skulle nog säga att deras språk är svenska snarare än mariajohanssonska eller johananderssonska.

Övning 1:2*. En del sorters språklig variation, t.ex. dialektala drag, brukar inte ses som standardsvenska – medan andra, t.ex. olika fackspråk, tvärtom anses höra dit. Varför är det så? Är det helt enkelt en fråga om status eller avser de olika typerna av variation olika sorters språkliga drag?

1.2. Studiet av grammatik

Den tredje betydelsen, C, avser **beskrivningar av och teorier om grammatik**. Detta verkar i och för sig vara två betydelser,² men de är i praktiken inte alltid så lätta att skilja åt. Varje beskrivning bygger, mer eller mindre medvetet, på en teori – medan teorier baseras på, och ofta presenteras i form av, beskrivningar. Däremot har de olika syften, särskilt då språkteori ytterst inriktar sig på den mentala grammatiken som vi inte har någon möjlighet att beskriva. I praktiken bygger dock både teorier och beskrivningar på observationer av språkliga data.

Språkliga data, alltså konkreta exempel på olika uttryckssätt, ingår inte direkt i vare sig den individuella eller den kollektiva grammatiken. Varje exempel är en produkt av avsändarens individuella grammatik, tolkas genom forskarens grammatik och antas illustrera kollektivets grammatik. I normalfallet stämmer dessa tre överens.³ Man bör dock vara medveten om att grammatiska teorier och beskrivningar bygger på en begränsad mängd data, där forskare har noterat mönster som sedan generaliseras till att gälla hela grammatiken. Ofta ingår också ett mått av idealisering, dvs. man bortser från viss variation för att kunna ge en helhetsbild.

De data man utgår från är typiskt av tre slag: autentiskt språkbruk, konstruerade exempel och acceptabilitetsomdömen.⁴ Autentiskt material visar vad som är brukligt, medan man med konstruerade exempel

² Kanske ännu mer, med tanke på att *beskrivningar* här rymmer allt från relativt konkreta läroböcker till abstrakta regelsystem i språkteknologiska applikationer.

³ När det gäller s.k. skrivbordsexempel, som forskaren har konstruerat själv för att illustrera ett fenomen, är sändare och uttolkare dessutom samma person.

⁴ I modern språkvetenskap har det tillkommit en fjärde typ, nämligen data från experiment där man t.ex. registrerar ögonrörelser eller hjärnaktivitet vid olika typer av språkliga processer.

försöker komma åt vad som är möjligt. Acceptabilitetsomdömen speglar språkbrukarnas (eller forskarens) intuitiva språkkänsla, och stämmer intressant nog inte alltid överens med hur de faktiskt använder språket.

– Att **autentiskt språkbruk**, hur människor faktiskt talar och skriver, utgör en viktig datakälla är väl närmast självklart. Det anmärkningsvärda är kanske snarare varför det inte är den enda källan. Fördelen är förstås att det visar hur språk verkligen används, under naturliga förutsättningar i riktiga situationer. Nuförtiden är det också ganska lätt att komma åt material, då både tal- och skriftspråk finns sammanställt elektroniskt i olika s.k. korpusar.

En nackdel är att hur stor en korpus än är, är det inte säkert att den innehåller just det man vill undersöka eller att detta går smidigt att hitta i materialet. En annan är att de exempel man hittar innehåller en massa information utöver det man vill undersöka, vilket ibland kan göra det svårt att avgöra vilket språkdrag som ger en viss effekt. Vidare ger korpusar ingen information om vad som *inte* går att säga.

– **Konstruerade exempel** har tvärtom fördelen att de innehåller precis det man vill. Därmed kan man i ganska hög grad eliminera störande information. Man kan också konstruera inte bara ovanliga utan t.o.m. ogrammatiska exempel. Vitsen med det sistnämnda är att testa vad som inte går, och på så sätt komma åt gränserna för olika konstruktioner och generaliseringar. En nackdel är att de inte är producerade i ett naturligt sammanhang och därför kanske inte exakt motsvarar hur man faktiskt skulle säga. Framför allt saknas ofta en kontext, som exemplet kan relateras till.

– **Acceptabilitetsomdömen** värderar exemplen och ger inblick i språkkänslan, som alltså inte alltid motsvarar det faktiska språkbruket. För att markera att ett exempel inte är otvetydigt acceptabelt brukar man i grammatiska beskrivningar använda följande notation: ogrammatiska exempel markeras med * (1a), medan ? står för tveksamma fall, alltså uttryck som inte är direkt fel men inte heller riktigt bra (1b); med % indikerar man att en del finner exemplet acceptabelt och andra inte, och # markerar att ett uttryckssätt visserligen är grammatiskt men inte passar in i sammanhanget (1d).

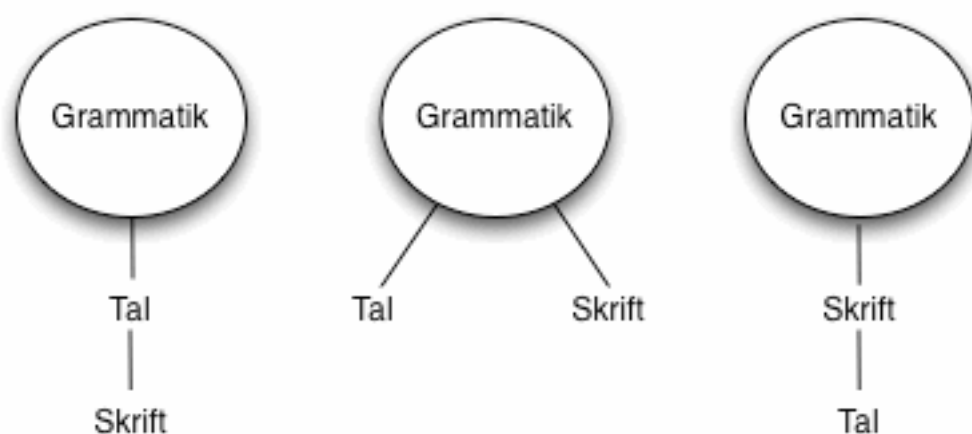
- (1) a. * Där borta står en röda bilen.
- b. ? Orsaken beror på något annat skäl.
- c. % Inflationen är högre jämfört med förra året.
- d. Varför är dörren låst?
- # Igår.

Ofta tar forskaren själv ställning till exemplets acceptabilitet, men vid studier där intuitionen står i fokus tillfrågas en grupp informanter. Inte sällan ger då olika informanter olika omdömen. Detta kan tyda på skillnader mellan informanternas individuella grammatiker, vilket är vad %-tecknet i (1c) signalerar, men det behöver inte vara så. Ofta beror det på sammanhanget hur väl ett exempel fungerar, och skillnader i värderingen kan höra ihop med att olika informanter läser in olika sammanhang. Där en bedömer exemplet i relativ isolering kanske en annan läser in ett speciellt sammanhang där meningen fungerar bättre.

Exempelvis kanske (2a) verkar ganska tveksamt utan kontext, men det blir markant bättre i ett sammanhang som (2b). Den som föreställer sig ett sådant sammanhang även vid tolkningen av (2a) gör förmodligen en mer generös bedömning än den som inte tolkar in en lämplig kontext.

- (2) a. * Kebabrulle finns det en del som gör helt fantastiska.
 b. ? Gatuköksmat brukar i allmänhet inte vara något vidare,
 men kebabrulle finns det en del som gör helt fantastiska.

En av de mest grundläggande kontextuella faktorerna gäller förhållandet mellan tal och skrift, där de kommunikativa förutsättningarna ju är ganska olika. En del menar t.o.m. att vi har olika grammatik för tal respektive skrift⁵ – eller, mindre kategoriskt, att talspråket har försumrats till förmån för skriften. De flesta utgår i varje fall från att tal och skrift utgår från samma grundläggande grammatik, och då finns det i princip (minst) tre olika sätt att se på förhållandet mellan dem:

FIGUR 1:2. Tre sätt att betrakta grammatikens relation till tal och skrift

⁵ En grammatikbok som är specifikt inriktad på talspråk är Lindström (2008).

Bilden i A utgår från att talspråket är primärt och skriften närmast ett slags derivat, vilket är en ganska utbredd uppfattning i teoretisk litteratur. Exempelvis skriver Jespersen (1924) att skrift bara är en bristfälligt avbildning av talet och att man vid läsning översätter skriftbilden till tyst tal för att kunna tolka den. Att talet är primärt är förvisso sant i den betydelsen att det kommer först, både hos individer och samhällen. Vi lär oss tala innan vi lär oss skriva och i princip alla kulturer har ett talspråk långt innan de utvecklar ett skriftspråk.

Frågan är dock om inte figur B ändå passar bättre in på vårt moderna samhälle, som är mycket mer av en skriftspråkskultur än någon annan känd civilisation. Skriftspråket är inte längre förbehållen en liten skolad elit, utan de flesta av oss både konsumerar och producerar skriven text i alla möjliga sammanhang. Vissa sorters information möter vi oftare i skrift än i tal – en del kanske t.o.m. uteslutande i skrift. Det finns goda argument både för figur A och figur B, men hur det verkligen förhåller sig med relationen mellan tal och skrift i hjärnan vet vi inte.

Däremot finns det ingen språkvetare som på allvar har hävdats att grammatiken fungerar som i figur C. Ändå kan man höra en del språklig variation avfärdas med ”Det där är ju bara talspråk”. Detta beror förstås på att skriften är mer standardiserad än talet, och man kan kanske säga att C motsvarar den mindre ovalen (standardsvenska) i figur 1:1 ovan. Man bör dock hålla i minnet att denna standardsvenska ändå bygger på språkbrukarnas inre grammatiker och där är skriften ingalunda mer primär än talet.

Vidare kan man fråga sig vilka av de drag vi förknippar med tal- respektive skriftspråk som verkligen beror på skillnaden mellan språk som hörs och språk som syns. Flera moderna skriftspråkstyper, t.ex. chatt och sms, har egenskaper som påminner om talspråkets – medan offentliga tal har drag som påminner om skrift. Kanske har distinktioner som dialog/monolog, planerat/oplanerat, formellt/informellt och direkt/indirekt lika stor betydelse för kommunikationens villkor som tal/skrift. Traditionellt sammanfaller dessa dimensioner i stor utsträckning, men det gör de inte lika självklart nu längre. Genom internet har vi för första gången i världshistorien fått ett informellt skriftspråk som varierar på ungefär samma sätt som talet.

Läran om grammatik, dvs. grammatik D i listan ovan, är alltså mer än bara summan av grammatik A, B och C. Den innebär i stället grammatik som verksamhet, det man gör när man studerar och diskuterar gram-

matik, och innefattar också metodologiska överväganden, argumentation m.m. Och framför allt handlar grammatik D till stor del om språkliga data, som man ofta endast indirekt relaterar till sin föreställning om den mentala och/eller kollektiva grammatiken (A resp. B) och utifrån det försöker formulera en beskrivning/teori (C).

Grammatiska beskrivningar är följaktligen inte direkta avbildningar av grammatiken. De bygger på indirekta iakttagelser, som sedan har filterats genom tolkning, generalisering och ofta idealisering. Dessutom är de präglade av språksyn och andra teoretiska överväganden hos författaren.

I vilket fall som helst kan grammatik (som verksamhet) kan vara mycket – allt från kontextlös klassificeringsexercis till kreativt utforskande av den mänskliga språkförmågan. Det är min förhoppning att den här boken kan inspirera till det senare.

1.3. Grammatik och språk

Hittills har vi inte gjort någon skillnad på grammatik och språk, utan i praktiken satt likhetstecken mellan de två. De flesta menar dock att grammatiken bara är en del av språksystemet, även om det råder delade meningar om hur stor del. Avgränsningen brukar göras på tre olika grunder: generalitet, språknivå respektive perspektiv.

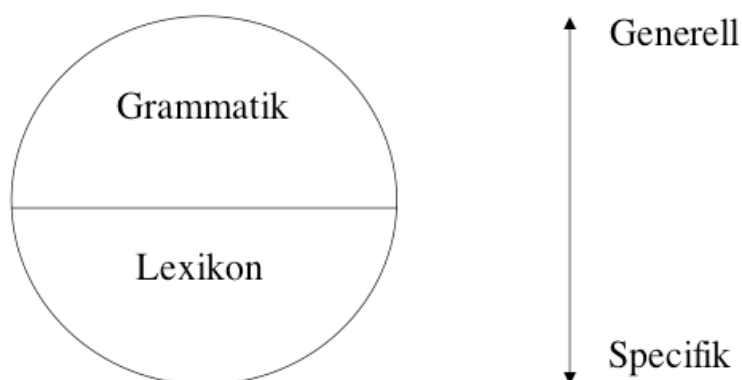
Avgränsningar baserade på **generalitet** handlar om distinktionen mellan grammatik och lexikon/ordförråd. Typiskt tänker man sig att grammatiken är ett system av generella regler, medan ordförrådet består av enskilda enheter. Dessa enheter är inte alltid strikt knutna till just ordnivå, utan omfattar även t.ex. idiom (*pudelns kärna*, *lägga korten på bordet*) och fasta fraser (*så att säga*, *tills vidare*). Grundprincipen brukar vara att enskildheter, *idiosynkrasier*, hänförs till lexikonet.

Det är dock svårt att dra en skarp gräns mellan generellt och specifikt, och det finns alltid ett gränsland med fenomen som är för generella för att kunna knytas till enskilda ord men för specifika för att kunna betraktas som allmänna grammatiska regler. Detta gränsland försummas ofta i både grammatikböcker och ordböcker, eftersom det ses som perifert från båda perspektiven. Det är dock inte perifert i själva språket, utan utgör en stor och viktig del av språksystemet.

The number of idioms and constructions that speakers know is of a comparable order of magnitude to the number of words, and the frequency of such constructions in text and conversation is very high.

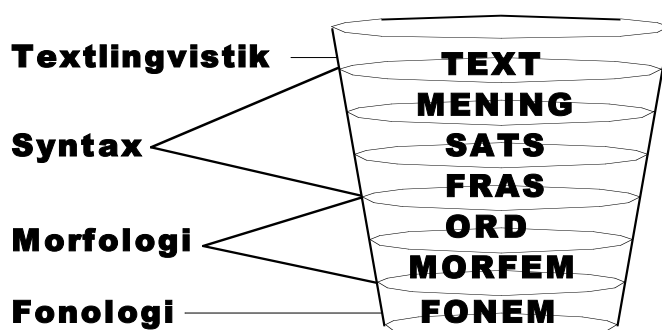
(Jackendoff 2007:57)

Det finns därför teorier som tar avstånd i från denna sorts gränsdragning mellan grammatik och ordförråd och i stället ser språket ett system av mer eller mindre generella/specifika konstruktioner (figur 1:3).⁶

FIGUR 1:3. *Tudelning grammatik/lexikon kontra generalitetsskala*

En mycket vanlig typ av uppdelning utgår från **språknivåer** baserat på hur stora språkliga enheter som avses (se figur 1:4):

FIGUR 1:4. *Språkspannen (efter Andersson 2001:18)*

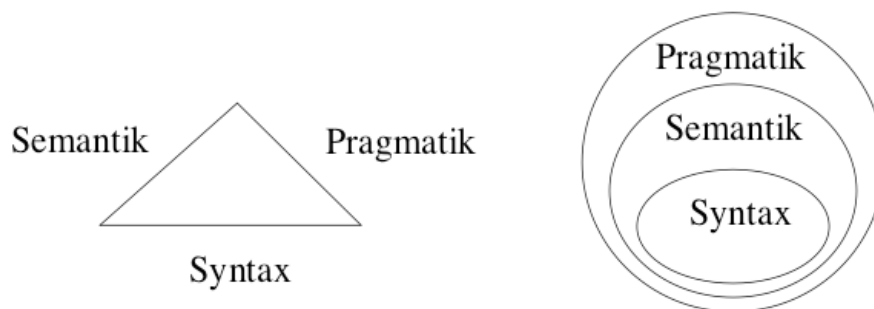
⁶ En sådan teori är konstruktionsgrammatik, som presenteras i avsnitt 7.2.

En vanlig nivåavgränsning är då att grammatik omfattar morfologi och syntax (från morfem- till meningsnivå) men inte fonologi och textlingvistik. Man kommer dock inte ifrån att nivåerna samspelar med varandra. Det är t.ex. välkänt att textlingvistisk informationsstruktur spelar roll för den syntaktiska ordföljden (se vidare kapitel 4).

Vidare handlar avgränsningen mellan grammatik och text inte bara om hur stora språkliga enheter det gäller. Grammatiken är ett i hög grad automatiserat system, där orden kommer ut i rätt form och rätt ordning utan att vi behöver tänka på det, medan textproduktion till stor del handlar om medvetna val.⁷ Men sådana retoriska val görs egentligen på alla språkliga nivåer.

Ibland talar man också om en semantisk och en pragmatisk nivå, men med detta menas då något annat, som jag snarare skulle kalla olika **perspektiv** på språk (figur 1:5 nedan). Syntax, semantik och pragmatik kan sägas representera tre olika sidor av språket:

- syntax handlar om relationer inom språket, mellan språkliga enheter
- semantik relaterar språkliga uttryck till det innehåll som beskrivs och kommuniceras
- pragmatik relaterar yttranden till kontexten: deltagarna, situationen, tidigare diskurs osv.

FIGUR 1:5. *Relationen mellan syntax, semantik och pragmatik som tre olika perspektiv respektive tre olika nivåer*

En väsentlig fråga blir då i vilken mån semantik och pragmatik ingår i grammatiken. Här råder delade meningar om var gränsen går, och

⁷ Enligt kriteriet att grammatik är ett automatiserat system ingår även fonologi i grammatiken.

många väger idag in mer semantisk och pragmatisk information än man gjorde förr (en del sådana aspekter behandlas i kapitel 3 och 4).

En del betydelseaspekter är tveklöst grammatiskt relevanta (t.ex. skillnaden mellan definit och indefinit syftning eller orsakssambandet mellan en *eftersom*-bisats och dess huvudsats) och andra kanske inte (t.ex. att 'hund' är ett däggdjur med fyra ben och svans). Om vi ser på ett verb som *cykla*, är det grammatiskt relevant att det är ett rörelseverb och därmed gärna konstrueras med rumsadverbial, liksom att det är en medveten handling och därmed förutsätter levande subjekt ('stenar' och 'resultat' kan inte cykla). Däremot är det inte uppenbart grammatiskt relevant att en cykel har två hjul eller att den förs fram genom att man trampar på två pedaler, eftersom detta inte brukar få några språkliga konsekvenser. Sådana delar av betydelsen brukar kallas encyklopedisk kunskap.

Pragmatik handlar å sin sida om att relatera ett yttrande till ett större sammanhang än själva yttrandet i sig. Att sådana hänsyn är relevanta framgår bl.a. av exemplen (1d) och (2b) ovan, men betyder det att all pragmatisk anpassning är en del av grammatiken? Ett vanligt och ganska rimligt sätt att hantera avgränsningen utgår från vilka pragmatiska drag som är konventionaliserade.

Vi kan illustrera detta utifrån meningen *Det var Kalle som köpte biljetterna*. Den utgör en s.k. utbrytningskonstruktion, med samma grundbetydelse som den enkla satsen *Kalle köpte biljetterna* men med några väsentliga skillnader. En är att utbrytningen framhäver just Kalle som yttrandets främsta informativa bidrag, en annan att mottagaren förutsätts känna till att någon har skaffat biljetter. Även om vi negerar satsen, *Det var inte Kalle som köpte biljetterna*, tas det fortfarande för givet att någon har köpt biljetterna, fast då någon annan än Kalle. Framhävningsen av ett led och för-givet-tagandet av resten av informationen är två konventionaliserade pragmatiska drag hos utbrytningskonstruktioner. Hur och varför meningen används i ett visst sammanhang har däremot inte med grammatiken att göra, t.ex. om talaren pekar ut vem som ska ha betalt eller vill skylla ifrån sig för att det var dåliga platser.

Här aktualiseras den grundläggande distinktionen mellan språkssystem och språkbruk – *langue / parole* (de Saussure) eller *competence / performance* (Chomsky). Studier av språkbruk handlar om hur språket används i olika typer av sociala sammanhang och anpassas därefter. Språkssystem/grammatik handlar snarare om att abstrahera bort från specifika situationer för att komma åt det generella systemet, den resurs vi alltid bär med oss. Samtidigt är systemet inte oföränderligt, utan

genom att ständigt anpassas till olika sammanhang formas det också av dessa.

Övning 1:3*. Jämför de båda bilderna i figur 1:5. Vad säger de om förhållandet mellan syntax, semantik och pragmatik? Vilka för- och nackdelar finns det med respektive synsätt?

Som synes är det inte helt givet vilka delar av språket som hör till grammatiken. Det som tas upp i de följande kapitlen utgår mest från syntax – meningsbyggnad⁸ – medan morfologi, lexikon, semantik, pragmatik och prosodi (intonation) kommer in där de är syntaktiskt relevanta.

⁸ Här menar jag 'syntax' som språknivå snarare än som perspektiv (jfr ovan).

2. Frasstruktur

Frasstruktur – eller *konstituentstruktur* – är ett centralt inslag i de flesta moderna grammatikteorier. Det som framför allt kännetecknar frasstrukturanalys är att man inriktar sig på satsers hierarkiska uppbyggnad: ord antas bygga upp fraser som bygger upp större fraser som bygger upp ännu större fraser ... som bygger upp satser. Analysen ska alltså visa vad som hör ihop med vad och hur vissa fraser är beroende av andra.

Detta kan jämföras med traditionell satsdelsanalys (1) och fältscheman (figur 2:1), där satsens grundläggande beståndsdelar antas ligga på samma nivå:

- (1) Mannen försökte avstyra ett bråk i centrala Mölnlycke
 subj pred obj advl

Exemplet i (1) består av subjekt, predikat, objekt och adverbial, vilka alla räknas som primära satsdelar. En mer detaljerad analys skulle urskilja *ett* som attribut till *bråk*, *centrala Mölnlycke* som rektion till *i* och *centrala* som attribut till *Mölnlycke* – men de primära satsdelarna ses som likvärdiga, på samma nivå. Fältschemat i figur 2:1 ger ungefär samma analys; finit och infinit verb står var för sig, men alla fälten presenteras som i princip jämbördiga.

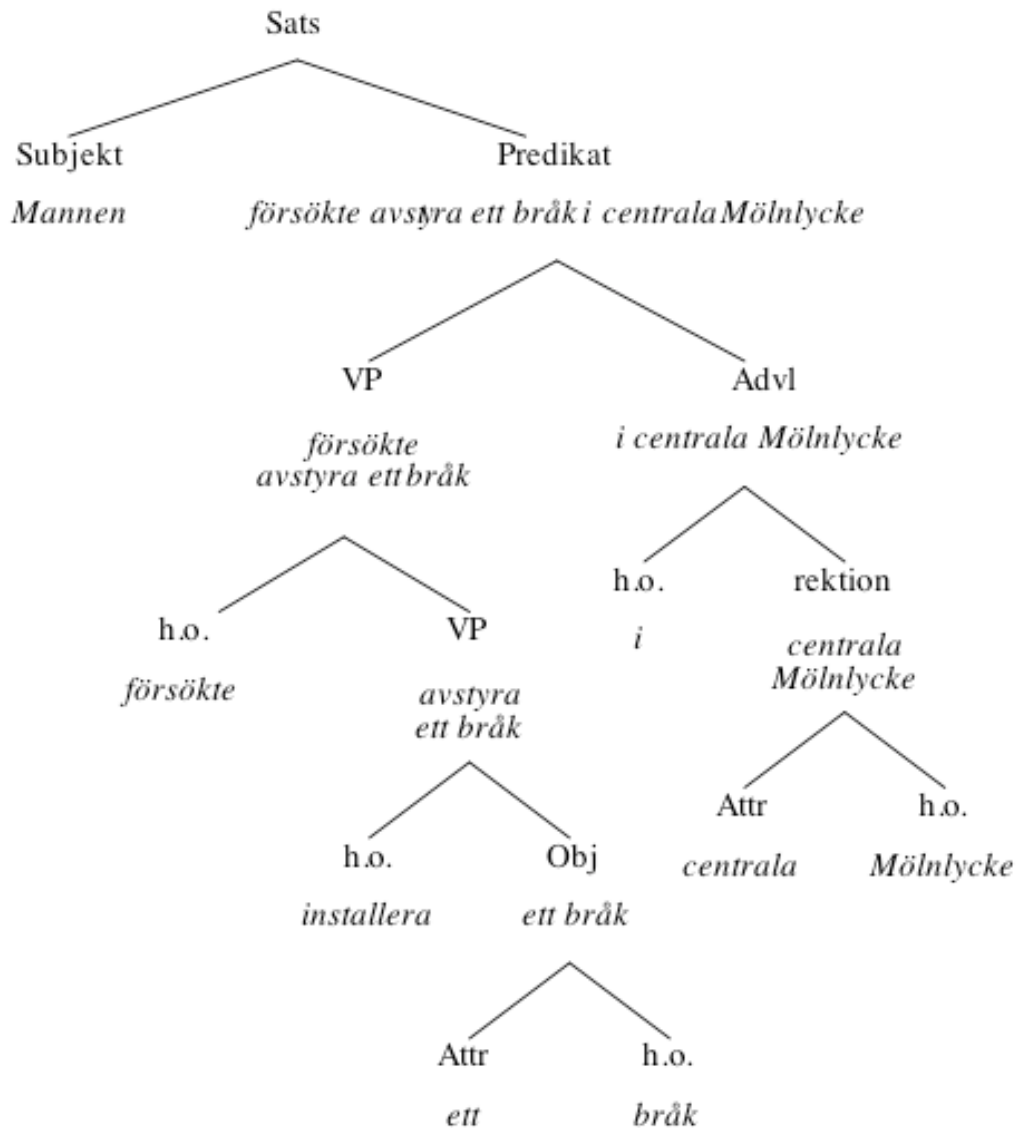
<i>Fundament</i>	<i>Finit verb</i>	<i>Subjekt</i>	<i>Advl</i>	<i>Infinit verb</i>	<i>Objekt</i>	<i>Advl</i>
Mannen	försökte	←		avstyra	ett bråk	i centrala Mölnlycke

Figur 2:1. Exempel (1) som fältschema

Så blir det dock inte i en frasstrukturanalys. Här antas satsen bestå av två huvuddelar: subjekt och predikat, där predikatet är allt det som utsägs (prediceras) om subjektet – inte bara verben som i traditionell satslösning. Predikatet i (1) omfattar alltså rätt mycket: *försökte avstyra ett bråk i centrala Mölnlycke*.¹

¹ Detta synsätt är för övrigt ganska väl etablerat även inom traditionell grammatik, där en sats ofta definieras som en kombination av subjekt och predikat (t.ex. SAG, vol. I: 221). Att man vid satsdelsanalys ändå brukar begränsa etiketten *predikat* till

Predikatet består i sin tur av två huvuddelar, dels själva händelsen (*försökte avstyra ett bråk*), dels ett adverbial som anger var det hände (*i centrala Mölnlycke*). På samma sätt kan man försätta att bryta ner meningen i dess beståndsdelar som i figur 2:2.

Figur 2:2. Frasstrukturen i exempel (1), explicit analys.

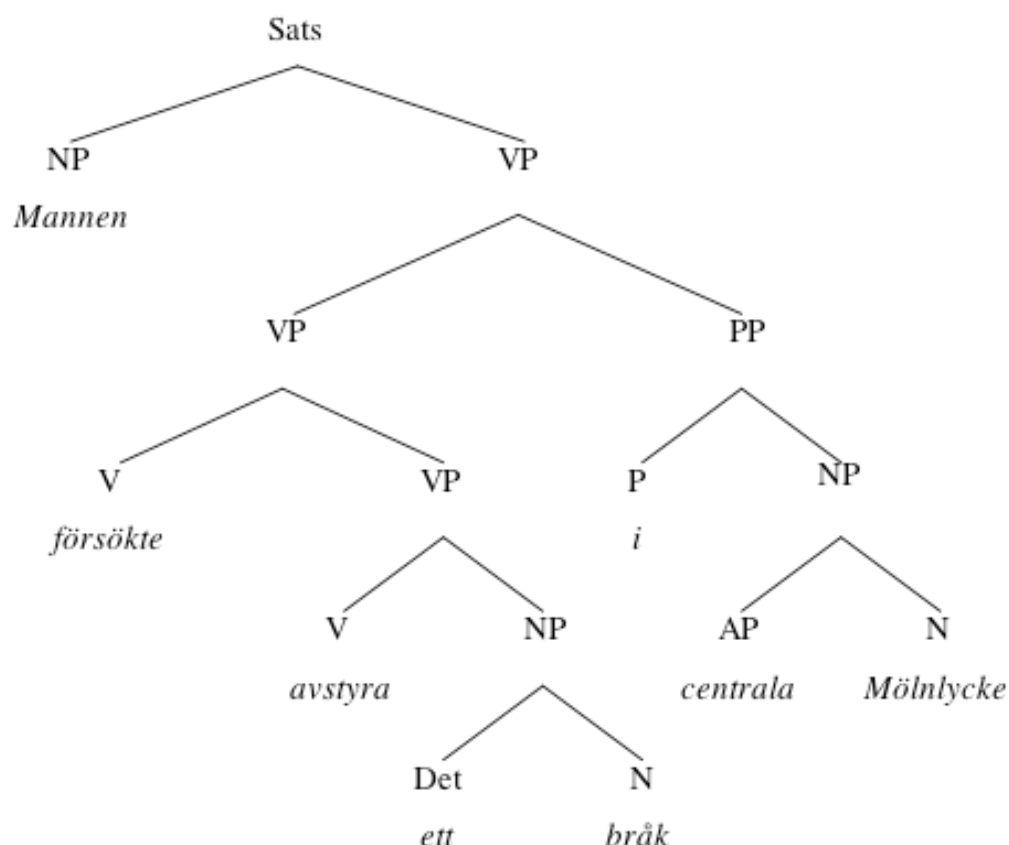
enbart verb (och ev. verbpartikel) beror dels på gammal vana, dels på att man då är ute efter funktion snarare än struktur. Om en fras utgör subjekt, objekt, adverbial eller predikativ beror primärt på vilken roll den spelar i förhållande till verbet.

Det som ryms under samma förgrening i trädet är kallas en fras – eller *konstituent* med en teknisk term. Fraser/konstituter är satsens strukturella byggstenar, de enheter som hänger ihop grammatiskt på respektive nivå. Detta frasbegrepp skiljer sig alltså en del från allmänspråkets, där *fras* ibland kan betyda 'talesätt' eller liknande. Ganska ofta råkar de båda begreppen stämma överens i praktiken, men inte alltid.

Observera att huvud verbet *avstyra* närmast hör ihop med objektet *ett bråk* – inte med hjälp verbet *försöka*, som i en satsdelsanalys. Detta beror på att *avstyra ett bråk* är själva kärnhandlingen, och hela den frasen är ett s.k. komplement (ung. ett slags objekt) till *försöka*; dvs. alltihop svarar på vad mannen försökte med.

Redogörelsen för det som händer i satsen benämns VP (verbfras, *P* efter eng. *verb phrase*), eftersom dess huvudord är ett verb, och kan urskiljas på flera nivåer. Till att börja med bygger huvudverb och objekt upp den semantiskt centrala VP:n *avstyra ett bråk*. Denna ingår i en större VP tillsammans med hjälp verbet *försökte*. När den i sin tur kombineras med adverbiallet bildas en ännu större VP: predikatet som helhet. Inom nominalfraser (t.ex. objektet *ett bråk*) urskiljs huvudord och attribut precis som i vanlig satsdelsanalys, liksom huvudord och rektion inom den adverbiala prepositionsfrasen (*i centrala Mölnlycke*).

Normalt upprepar man dock inte allt som ingår i respektive fras på alla nivåer som i figur 2:2. Analysen bygger på att varje förgrening är en fras och att den innehåller alla de led som ingår i underordnade förgreningar. Därför räcker det att skriva ut själva uttrycken längst ner, som i figur 2:3.

Figur 2:3. Frasstrukturen i exempel (1), standardanalys.

Vidare brukar man inte ange satsdelsfunktion i analysen, utan i stället frastyp. Subjekt, objekt och rektion i exemplen kallas alltså nominalfraser (NP) och adverbialen prepositionsfraser (PP), precis som predikatet och dess centrala beståndsdelar kallas VP. Skillnaden gentemot satsdelsanalys är egentligen bara att fraserna benämns efter sin inre struktur, typiskt huvudordet, i stället för sin yttre funktion. Mer om beskrivningskonventioner i avsnitt 2.2.

Frasstrukturgrammatik (PSG) har tillämpats åtminstone sedan mitten av 1900-talet och förekommer idag i flera olika varianter. De har dock alla en gemensam kärna, och det är denna kärna jag försöker redogöra för här.² Grundtanken är som sagt att fånga vad som hör ihop med vad,

² De har också ett gemensamt ursprung, men jag har snarare försökt fånga vad som är standard i modern PSG. Avsikten är att hålla redogörelsen så modern som möjligt utan att bli alltför teorispecifik. För en introduktion till en mer ursprunglig PSG, se Beskow m.fl. 1996.

på olika nivåer. Hur man avgör vad som ingår i samma fras diskuteras i avsnitt 2.3 medan avsnitt 2.4 utgör en påbyggnad med fler strukturer.

Meningsbyggnad beror dock på fler faktorer än bara hur meningens delar hänger samman i fraser, t.ex. ordföljdsregler och informationsstruktur. PSG:s begränsningar tas upp kortfattat i avsnitt 2.5, och hur man hanterar dem i modern grammatik kommenteras i kapitel 6–9. Här skiljer sig olika teoretiska inriktningar åt en del, men det är fortfarande samma grundläggande frågor som ska besvaras. Några exempel på språkliga fenomen som ofta hanteras med hjälp av PSG presenteras i följande avsnitt:

2.1. Tillämpningsområden

Frasstruktur har använts åtminstone som delförklaring när det gäller i stort sett alla syntaktiska frågor, från ordföljd till kongruens. Om vi dock begränsar oss till frågor där frasstruktur brukar utgöra huvudingrediensen i förklaringarna utmärker sig främst tre, delvis överlappande tillämpningsområden:

- samhörighet på olika nivåer, dvs. vad som kan sägas ingå i samma fras (avsnitt 2.1.1)
- räckvidd, dvs. hur stor del av ett yttrande som berörs av ett visst fenomen (avsnitt 2.1.2)
- beroendeförhållanden, dvs. hur språkliga element i olika avseenden styrs av sin relation till andra språkliga element (avsnitt 2.1.3).

Förutom sådana specifika fenomen framhålls frasstrukturgrammatik (PSG) ofta som ett överskådligt sätt att hantera syntaktisk struktur i allmänhet. En PSG-illustration av svenskans grundläggande satsstruktur presenteras i avsnitt 2.1.4.

2.1.1. Samhörighet

Med samhörighet menas vad som hör ihop med vad (och på vilket sätt), vilket i syntaktiska sammanhang ofta handlar om vad som ingår i samma fras. Vad som hör ihop är en väsentlig del av vad en mening betyder, och betydelskillnader mellan olika konstruktioner kan ofta relateras till skillnader i frasstruktur.

Detta kan illustreras med ett par tvetydiga uttryck, där skillnaden mellan de båda tolkningarna kan knytas till strukturella skillnader.

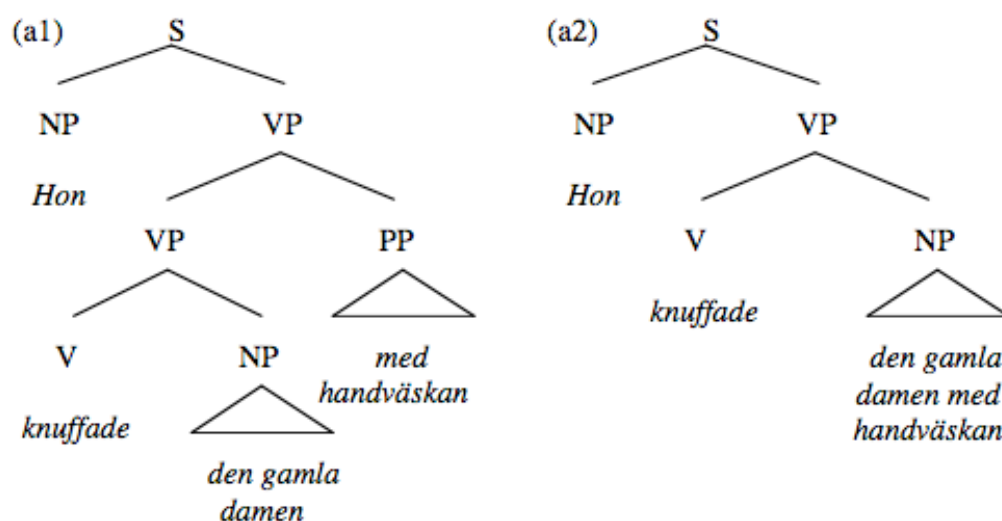
- (2) a. Hon knuffade den gamla damen med handväskan.
b. Mindre bra restaurang säljes. (alt. Mindre, bra restaurang säljes)

Exemplet i (2a) kan antingen betyda att *handväskan* i meningen var det redskap med vilket subjektet *hon* knuffade den gamla damen eller också att det var *den gamla damen* som var försedd med handväska. Uttryckt i satsdelstermer är *med handväskan* enligt den första tolkningen ett adverbial (3a1), enligt den andra ett attribut till *den gamla damen*, dvs. en del av objektet (3a2).

- (3) a1. Hon knuffade den gamla damen med handväskan.
 S P Obj Advl
- a2. Hon knuffade den gamla damen med handväskan.
 S P Obj

Om vi i stället använder PSG kan skillnaden mellan de båda tolkningarna analyseras som i figur 2:1.³ Denna analys säger i stort sett detsamma som satsdelsanalysen. Den viktigaste skillnaden är att PSG-analysen i tolkning (a1) antar två verbfraser, där verb och objekt är närmare knutna till varandra, inom den mindre VP:n – medan adverbialet är en bestämning till hela denna VP vilket innebär att det endast ingår i den större VP:n och därmed inte är lika tätt knutet till verbet.

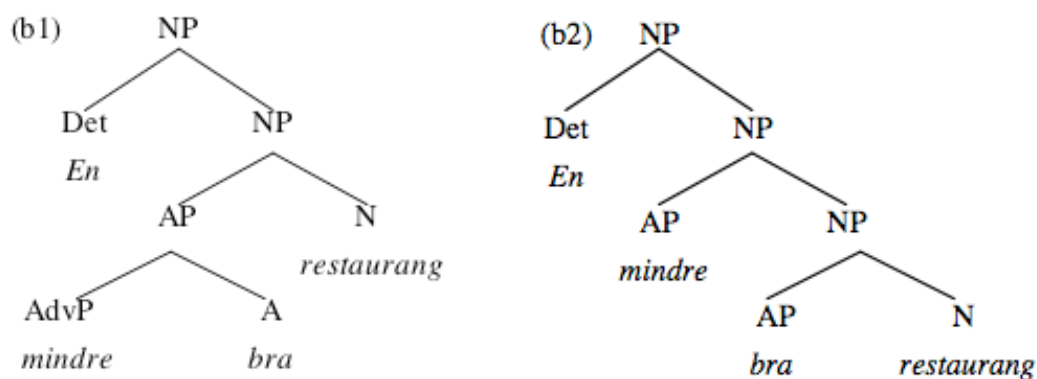
³ Triangelarna i figur 2:4 markerar att respektive fras är uppbyggd av mindre byggstenar som skulle kunna analyseras vidare. En mer detaljerad analys av objektet i tolkning 2 kan t.ex. formuleras: [[den [gamla damen] [med handväskan]]]. (Frasmarkering med hakparenteser är en mer kompakt motsvarighet till trädidiagram; se vidare 2.2.2.)

Figur 2:4. Två tolkningar av exempel (2a).

Skillnaden i frasstruktur framgår också genom t.ex. flyttningstest, där (3a1) kan formuleras om till *Med handväskan knuffade hon den gamla damen* eller *Den gamla damen knuffade hon med handväskan* – eller passivering, där (3a2) kan parafraseras som *Den gamla damen med handväskan blev knuffad (av henne)*. Se vidare avsnitt 2.3.

Det andra tvetydiga exemplet, *en mindre bra restaurang*, kan antingen syfta på en restaurang som är 'mindre bra' (dvs. dålig), eller på en restaurang som dels är bra, dels mindre. (Den senare tolkningen markeras ibland av ett kommatecken.) Denna betydelseskillnad kan illustreras som i figur 2:5:

Figur 2:5. Två tolkningar av exempel (2b).

Enligt tolkning (b1) är *mindre* en adverbial bestämning till *bra*. Tillsammans bildar de en AP, och det är denna fras i sin helhet, inte de enskilda orden, som utgör attribut till *restaurang*. I tolkning (b2) är *bra* direkt knutet till *restaurang*. Till den NP de bildar fogas ytterligare en AP, *mindre*, vilket ger en större NP. (I båda tolkningarna fullbordas sedan frasen genom artikeln/determineraren *en*.)

Denna tvetydighet är svårare att uttrycka genom vanlig satsdelsanalys, eftersom skillnaden är inbäddad i nominalfrasen. I båda tolkningarna står både *mindre* och *bra* som adjektivattribut eller som delar av ett sådant. Betydelseskillnaden går dock att markera, t.ex. som i exempel (4) nedan:

- (4) b1. En mindre bra restaurang.
 Attr Attr..... H.o.
 Advl H.o.
- b2. En mindre bra restaurang.
 Attr Attr Attr H.o.

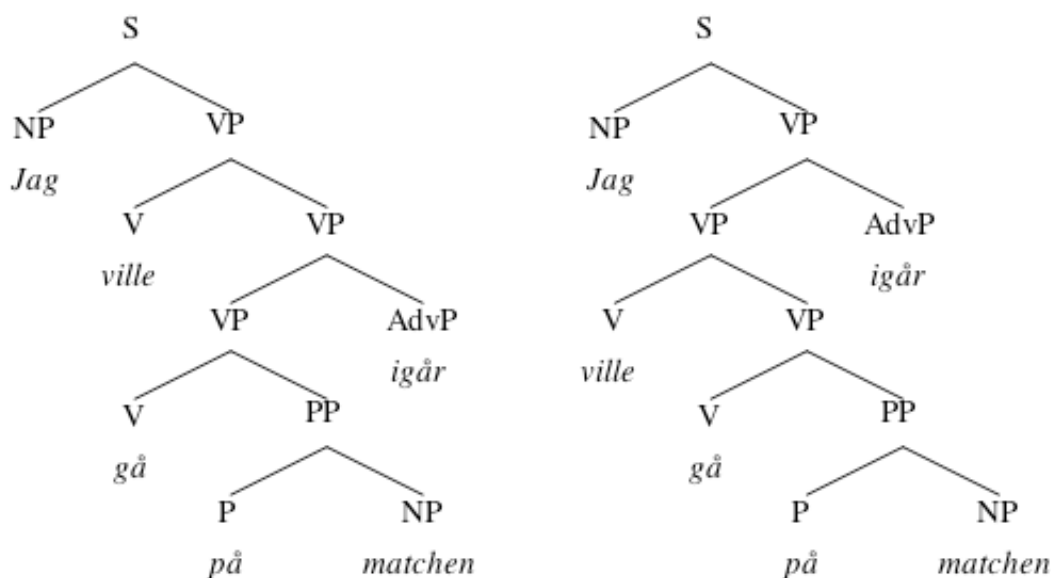
I (4b1) analyseras *mindre bra* som en sammanhållen fras (där *bra* är huvudord och *mindre* adverbial) snarare än som två separata attribut. Det blir ganska plottrigt och kräver en mer detaljerad analys än vad många kanske är vana vid, men resultatet blir i huvudsak liktydigt med (b1) i figur 2:2. När det gäller (b2) är dock inte överensstämmelsen mellan (9) och figur 2:2 lika stor. De ger samma resultat avseende den grundläggande tvetydigheten, men i övrigt anger de tämligen olika syn på strukturen.

Ett exempel där skillnaden ligger högre upp i strukturen, på nivåer som inte täcks alls av satsdelsanalys, ser vi i (5):

- (5) Jag ville gå på matchen igår.

Tvetydigheten i (5) beror på vad *igår* är en bestämning till. Antingen anger adverbialen när matchen ägde rum eller också när jag *ville* gå på den (*Igår ville jag gå på matchen men idag har jag inte lust längre*,

typ). I det förra fallet rör adverbialet endast den underordnade verbfrasen *gå på matchen*; i det senare gäller det hela predikatet.⁴

Figur 2:6. Adverbial som modifierar olika stora delar av predikatet.

2.1.2. Räckvidd

PSG brukar också användas för att illustrera s.k. räckvidd och liknande fenomen. Med räckvidd menas den del av ett yttrande som omfattas av effekterna av ett visst språkdrag. Räckvidden för exempelvis en negation är det som negeras, räckvidden för en konjunktion är de led som samordnas osv. Ett par typiska exempel presenteras i (5–6):

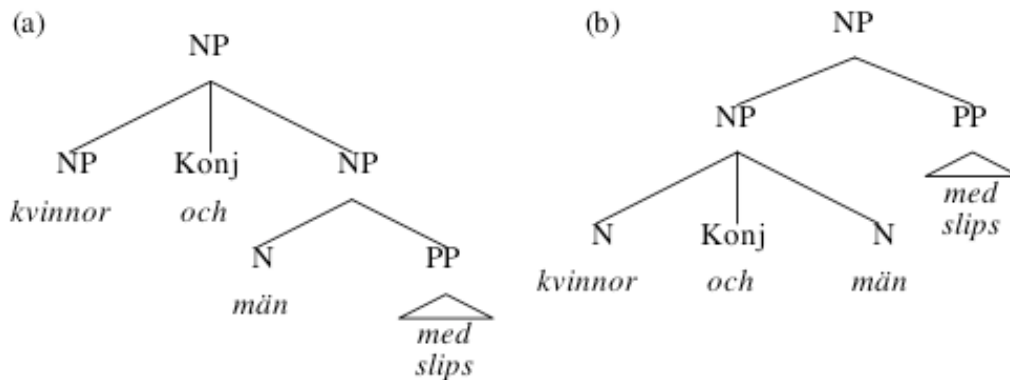
- (5) a. Jag kan inte begripa att han gillar grammatik.
b. Jag kan begripa att han inte gillar grammatik.

- (6) Endast kvinnor och män med slips.

I (5a) ingår negationen *inte* direkt i huvudsatsen och har räckvidd över hela meningen. I (5b) är den däremot en del av bisatsen och har därför bara räckvidd över denna. I det här fallet framgår skillnaden tydligt även utan PSG, så jag avstår från att redovisa trädigram.

⁴ Det finns också en tredje tänkbar tolkning, där *igår* är attribut till *matchen*. Den tolkningen kan analyseras: $s[Jag\ VP[ville\ VP[gå\ PP[på\ NP[matchen\ igår]\]]\]]$. (Hakparenteserna motsvarar förgreningar i ett trädigram; se avsnitt 2.2).

Exemplet i (6) är (i princip) tvetydigt. Skillnaden mellan de båda tolkningarna har att göra med frasstrukturen inom nominalfrasen, såsom illustreras i figur 2:8:

Figur 2:7. Två tolkningar av en nominalfras.

A-trädet i figur 2:7 visar den mest sannolika tolkningen, där man godtar dels kvinnor, dels män med slips. Här utgör *män med slips* en fras, och attributet *med slips* är endast knutet till *män*. I b-trädet är *män* och *kvinnor* direkt samordnade, och *med slips* är en bestämning till hela den samordnade frasen.

Skillnaden mellan de båda tolkningarna handlar alltså om räckvidden hos konjunktionen. Det föreslås ibland att man kan komma ifrån tvetydigheten genom att kasta om ordföljden: *Endast män med slips och kvinnor*. Fast då flyttar man bara tvetydigheten. Måste männen ha både slips och kvinnor med sig?

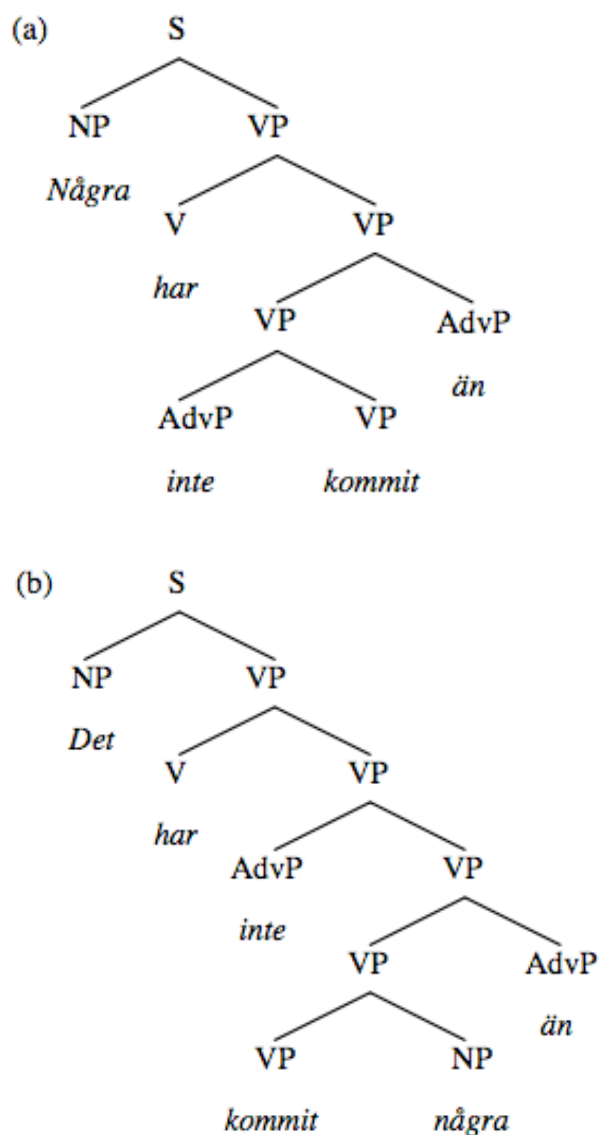
För övrigt är tvetydigheten i just det här fallet tämligen akademisk. Med rådande klädmode är det bara en av tolkningarna i figur 2:7 som förefaller rimlig. I (7) ser vi ett exempel där tvetydigheten är mer realistisk (om än ganska trivial):

- (7) Till frukost brukar jag äta flingor med mjölk eller yoghurt.

En annan typ av räckviddsfenomen exemplifieras i exempel (8):

- (8) a. Några har inte kommit än.
b. Det har inte kommit några än.

Meningarna i (8) är snarlika men betyder inte samma sak. I (8a) är det just *några* som inte har kommit än, medan resten förefaller vara på plats. (8b) betyder däremot att inga har kommit. Denna skillnad brukar tillskrivas räckvidden hos kvantifieraren *några* respektive negationen *inte*, enligt analysen i figur 2:8:

Figur 2:8. Räckviddsförhållanden i (8a–b).⁵

⁵ Lägg märke till att *kommit* i figur 2:9 benämns VP och inte V. *Komma* är ett intransitivt verb och bildar alltså en VP utan objekt.

I (8a) kan *några* sägas ha räckvidd över hela predikatet (och i synnerhet över *inte* och *kommit*). Meningen säger något om dessa *några*, nämligen att de inte har kommit än. Så är dock inte fallet i (8b). Där är det tvärtom *inte* som har räckvidd över *kommit några*. Denna mening betyder ungefär 'Det är inte så att några har kommit'. Eftersom *inte* (ens) *några* har kommit innebär det att inga har kommit.

Räckviddsförhållandena i (8a) och (b) och liknande fall brukar alltså förklaras utifrån frasstrukturella förhållanden. Det kan därför vara värt att påpeka att det inte bara är frasstruktur som avgör räckvidd. Till att börja med brukar sammanhanget avgöra vilken av två strukturella tolkningar som är mest rimlig (ofta så entydigt att man inte ens upptäcker andra möjliga tolkningar). Men det finns också sätt att markera räckvidd till synes oberoende av frasstrukturen, t.ex. genom betoning (markerad med versaler nedan):

- (9) a. Några STUDENTER har inte kommit än.
b. NÅGRA studenter har inte kommit än.

(9a) betyder att inga studenter har infunnit sig (men antyder att det däremot har kommit en del andra). I (9b) är det däremot bara några av studenterna som inte har kommit. Betydelseskillnaden i (9) ser dock inte ut att bero på frasstrukturen. I stället är det betoningen som styr räckvidden, så att negationen knyts till det betonade ledet.⁶ Det finns alltså olika sätt att uttrycka räckviddsförhållanden, och här kan det skilja sig åt mellan olika språk i vilken mån man använder frasstruktur eller betoning.

2.1.3. Beroendeförhållanden

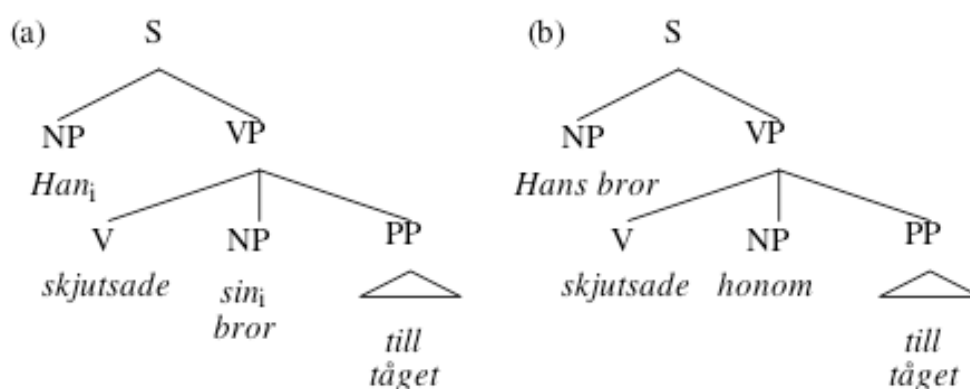
Ett tredje område där PSG brukar antas spela en huvudroll är olika former av beroendeförhållanden, alltså fall där form och/eller betydelse hos ett visst led beror på ett annat led. Det kan t.ex. handla om syftningen hos pronomen, som i exempel (10):

- (10) a. Han skjutsade sin bror till tåget.
b. Hans bror skjutsade honom till tåget. (hans = honom)

⁶ Sannolikt går det att med lite kreativitet åstadkomma en frasstrukturanalys som återspeglar både betoningen och dess effekter på negationens räckvidd. Sådana övningar hör dock inte hemma i en introduktionstext av föreliggande slag. För övrigt tror jag personligen inte att just detta är en fråga om frasstruktur.

Här används *sin* *bror* i objektsställning, men *hans* *bror* när motsvarande fras står som subjekt. Detta kan antas bero på frasstrukturen enligt följande: När ett possessivt pronomen har samma referens som ett annat led högre upp i strukturen markeras detta av reflexivformen *sin*, som i (10a). I övriga fall används *hans*, både när pronomenet syftar på samma sak som ett led längre ner i strukturen och när det syftar på något som inte alls nämns i satsen. Man kan säga att *sin* är ett bundet och *hans* ett fritt pronomen.

Frasstrukturen i (10a–b) kan analyseras som i figur 2:9. Lägg märke till att *sin* befinner sig nedanför *han* i (15a), vilket brukar ses som ett krav på bundna led. Skälet till att det måste heta *hans* *bror* (och inte *sin*) i (10b) är enligt detta synsätt att frasen befinner sig högre upp i strukturen än *honom* och därför inte kan vara ett bundet led.

Figur 2:9. Bundna och fria pronomen

Att *sin* syftar på *han* i (10a) markeras genom att de har samma index (*i*) i figur 2:10.⁷ Detta sätt att ange koreferens (samma syftning) är mycket vanligt inom PSG, och fungerar utmärkt även när man ger exempel på vanligt sätt, som i (11). Lägg märke till (11b), där det inte bara markeras att *sin* syftar på *hon*, utan också explicit att det inte syftar på *honom* (som har ett annat index: *j*).

⁷ Man skulle förstås kunna samindicera även *honom* och *hans* i (10b), men oftast gör man inte det. Skillnaden är att syftningen i det fallet inte följer av syntaxen, utan beror på faktorer som faller utanför frasstrukturanalysen. Beroende på sammanhanget är det fullt möjligt att *hans* och *honom* syftar på olika personer, om t.ex. 'Peters bror skjutsade Rickard', men i (10a) är det obligatoriskt att *sin* syftar på *han*.

- (11) a. Han_i skjutsade sin_i bror till tåget.
 b. Hon_i hämtade honom_j i sin_i nya bil.

Grundtanken med frasstrukturella förklaringar till beroendeförhållanden är att syntaktiska relationer är asymmetriska. En fras antas kunna påverka egenskaper hos fraser åt sidan och nedåt i strukturen, men inte uppåt. Det är därför *han* kan styra *sin* i (10a) och (11a), medan *honom* inte kommer åt *hans* i (10b). Principen brukar kallas *c-kommendering* (se avsnitt 2:4).

En annan sorts beroende som ofta förknippas med frasstruktur är kongruens. Jämför t.ex. (12a–b): i (12a) står participen *skjutna* i plural och kongruerar därmed med *älgar*, men i (12b) används den inkongruenta formen *skjutet*.

- (12) a. Det blev några älgar skjutna i helgen.
 b. Det blev skjutet några älgar i helgen.

Här har det förslagits att skillnaden beror på frasstrukturen. I (12a) antas *älgar* befinna sig ovanför predikativet i strukturen och kan därmed styra participens form men i (12b) befinner sig *älgar* längre ned i strukturen och kommer därmed inte åt predikativet. Därmed får vi kongruens i (12a) men inte i (12b).

Det bör dock sägas att det också finns andra analyser av såväl reflexiver som kongruens och andra beroenderelationer – analyser som *inte* bygger på frasstruktur.

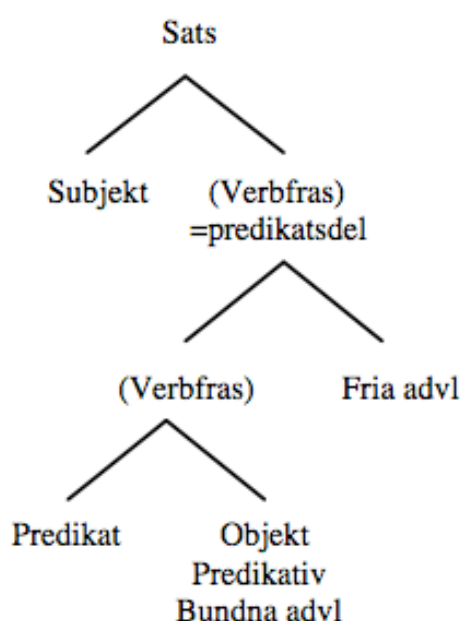
2.1.4. Satsens grundläggande frasstruktur

Hittills har jag betonat skillnaderna mellan PSG och satsdelsanalys, men det finns också ett starkt samband mellan satsdelsfunktion och frasstruktur. Exempelvis återspeglas skillnaden mellan subjekt och objekt i frasstrukturen – för att inte tala om skillnaden mellan bundna och fria adverbial. Bundna adverbial (även kallade *prepositionsobjekt*, *objektsadverbial*, *prepositionskomplement* osv.) är direkt knutna till verbet, och semantiskt beroende av det. Fria adverbial är däremot ganska löst knutna till verbfrasen som helhet.

- (13) Vi åkte till Spanien i somras.

Jämför t.ex. de båda adverbialen i (13). Här är *till Spanien* direkt knutet till *åkte*, eftersom verbet *åka* implicerar ett mål, medan *i somras* snarare anger tidpunkten för hela verbfrasen *åkte till Spanien*. På motsvarande sätt är även objekt och predikativ (predikatsfyllnad) tätt knutna till verbet.

Följaktligen kan en översiktlig redogörelse för ”primära” satsdelar i svenskan utgå från frasstrukturanalysen i figur 2:11. Utöver traditionella satsdelar behöver man lägga till mellannivån verbfras, men i gengäld ger analysen en överblick av hur satsdelarna förhåller sig till varandra strukturellt.⁸

Figur 2:10. Grundläggande satsstruktur i svenskan.

Verbfraser uppträder som sagt i flera nivåer, varav den högsta nivån utgör satsens predikatsdel. Valensbundna bestämningar kopplas direkt

⁸ Objekt, predikativ och adverbial är i princip inte ”primära” satsdelar här, eftersom de inte är direkt underordnade satsen utan ingår i någon av de underordnade verbfraserna. På senare tid har detta synsätt börjat tillämpas även inom traditionell grammatik (se t.ex. SAG 1999, Hultman 2003).

Gemensamt för alla primära satsdelar är dock att de fyller en eller annan funktion i förhållande till verb (eller verbfraser), som är det nav kring vilket satsen byggs upp. De s.k. sekundära satsdelarna (attribut, rektion samt adverbial i adjektiv- och adverbfraser) är däremot inte direkt knutna till en verbfras utan ingår endast som delar i andra satsdelar.

till verbet, medan fria adverbial ligger en nivå högre.⁹ Figur 2:11 illustrerar satser med transitiva verb (med ett bundet led) och ett fritt adverbial men inget hjälpverb, och kan t.ex. motsvara meningarna i (14) nedan.

- (14) a. Jag fixar det på fredag.
 b. Du blir förkyld utan jacka.
 c. Jag kämpade med deklarationen hela helgen.

Om vi bygger ut satsen, t.ex. med hjälpverb eller fler adverbial, tillkommer fler nivåer. En mening som *Jag ska fixa det på fredag* innehåller ytterligare en verbfras, där hela verbfrasen *fixa det på fredag* står som bestämning till *ska*, ungefär som i verbfrasen i figur 1:2–3 ovan.

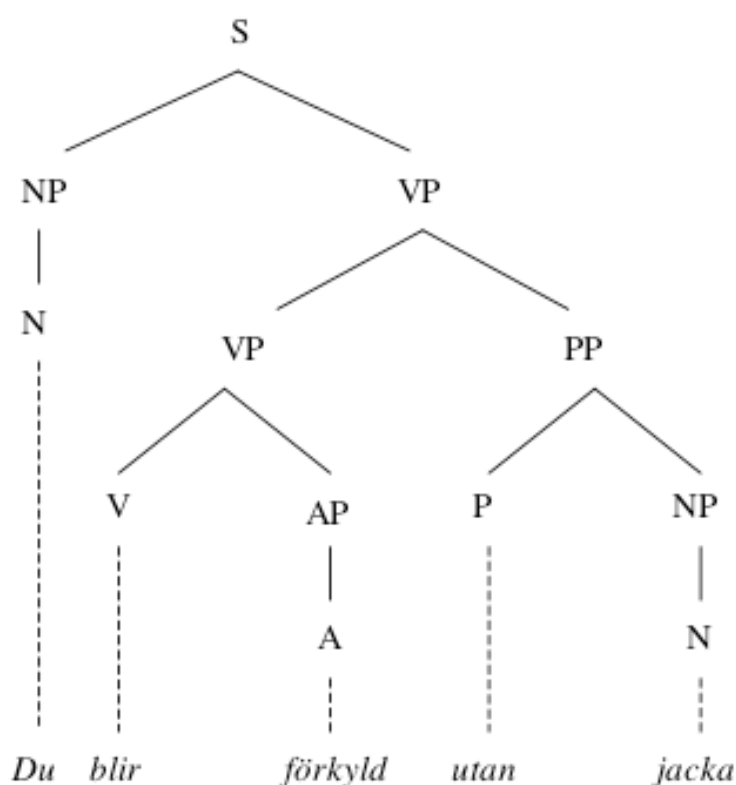
På samma sätt får vi färre nivåer om satsen innehåller färre led. Meningen *Du blir förkyld* innehåller endast en verbfras, *blir förkyld*, som tillsammans med subjektet *du* bildar en sats.

2.2. Beskrivningskonventioner

Vi har redan sett hur man i PSG anger frasernas uppbyggnad snarare än deras satsdelsfunktion, och hur varje fras betecknas utifrån sitt huvudord. Man anger alltså inte om fraserna är subjekt, objekt osv. utan i stället om de är nominalfraser (NP), prepositionsfraser (PP), adjektivfraser (AP) eller adverbfraser (AdvP). Det har råkat bli så att man översätter själva frasbeteckningarna till svenska men övertar de engelska förkortningarna. *Noun phrase* blir t.ex. *nominalfras* men NP förblir NP. Man kan tycka vad man vill om denna inkonsekvens, men nu är förfarandet så väl inarbetat att NF i praktiken är helt otänkbart. Själva satsen kan betecknas S.

En standardanalys av meningen *Du blir förkyld utan jacka* ges i figur 2:11 nedan.

⁹ Mer om valens i kapitel 3, avsnitt 3.1.

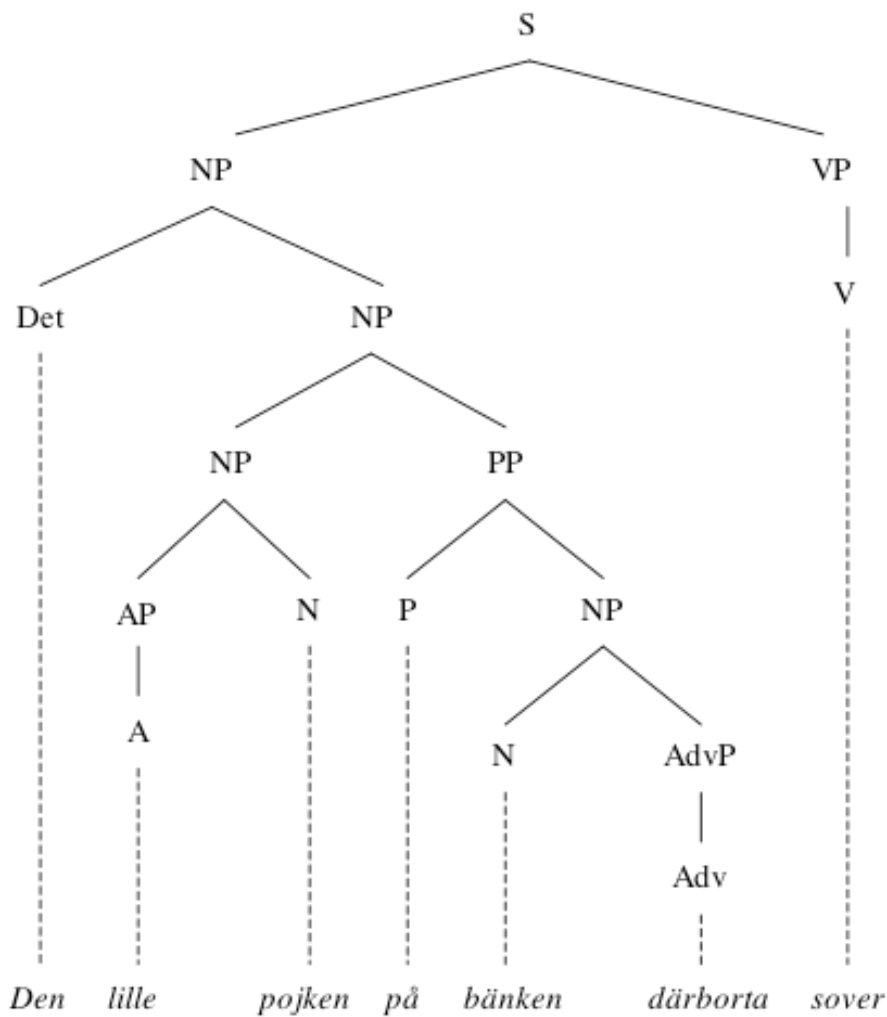

Figur 2:11. Konventionell frasstrukturanalys av (14b).

Lägg märke till hur hela fraser benämns NP, VP osv., medan deras huvudord betecknas N och V. I fraser som bara består av ett enda ord omfattar NP och N lika mycket, men det är ändå en viktig principiell skillnad mellan dem.

Jämför t.ex. *jacka* med *en varm jacka*. Båda är nominalfraser, men den ena består enbart av sitt huvudord (N), medan den andra också innehåller bestämningar i form av adjektivattribut (AP). Även adjektivfrasen *förkyld* hade lika gärna kunnat innehålla ytterligare bestämningar (t.ex. *väldigt förkyld*) osv.

Även verbfraser kan ibland bestå av endast huvudordet, om verbet är intransitivt. Så är t.ex. fallet i meningen *Den lille pojken på bänken där-borta sover*, vilket illustreras i figur 2:12.

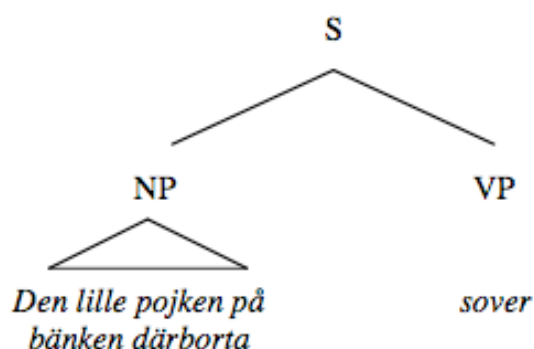
Figur 2:12. Frasstrukturen i en intransitiv sats.

Här är verbfrasen maximalt enkel, medan däremot nominalfrasen innehåller ett flertal bestämningar. Lägg märke till att artiklar (liksom andra uttryck som styr bestämdhet, t.ex. possessiva pronomen) kallas *determinerare* (eng. *determiner*) och antas bestämma nominalfrasen som helhet.¹⁰ Satsen innehåller också en adverbfras (AdvP), *därborta*, som är en bestämning till *bänken*.

Ibland är man inte intresserad av hela strukturen i en sats, utan vill bara analysera delar av den. Om man plockar isär alla fraser i deras beståndsdelar kan detta kanske skymma de strukturer man egentligen är ute efter att illustrera. I sådana fall kan de fraser man väljer att inte analysera vidare markeras med en triangel, som i figur 2:13 nedan.

¹⁰ Vi återkommer till analysen av *den lille pojken* i avsnitt 2.4.1.

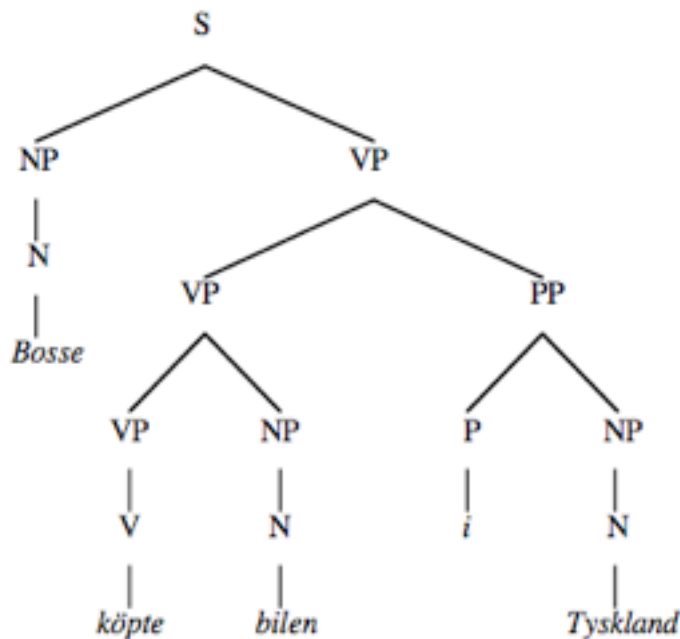
Det är också vanligt att man avstår från att markera huvudord i fraser som endast består av ett ord. I stället för att t.ex. markera att en VP består av endast V, låter man helt enkelt avsaknaden av bestämmningar indikera samma sak. Även detta illustreras i figur 2:13.

Figur 2:13. Förenklad analys av intransitiv sats.

Om vi sedan går över till själva trädanalysen som sådan, kallas alla analyspunkter – både förgreningar och ändpunkter – för noder. Varje nod i strukturen motsvarar en fras, och alla förgreningar nedåt från en nod ingår i denna fras.

När man talar om relationer mellan noder används ofta familjetermer. Direkt sidoordnade noder i strukturen kallas systrar, medan över- och underordnade noder benämns mor respektive dotter. Familjemetaforiken tillämpas dock inte för mer avlägsna relationer än så (inga kusiner, mostrar osv.).

Figur 2:14. Systrar, mödrar och döttrar.

Tillämpar vi denna terminologi på exemplet i figur 2:14 ovan är alltså NP:n *Bosse* – subjektet – syster till hela predikatet *köpte bilen i Tyskland*. Denna VP är modernod till en VP och en PP, som alltså är systrar osv. Det faktum att verbet strukturellt sett antas vara närmare knutet till objektet än till subjektet, kan alltså uttryckas som att verb och objekt är systernoder (inom VP).

En annan vanlig term i sammanhanget är *dominans*, som står för över- och underordning. En modernod dominerar inte bara sina döttrar utan även dessas döttrar och alla ytterligare underordnade noder. Med detta menas att de dominerade noderna ingår i den överordnade frasen.

2.2.1. Frasstrukturregler

Även om trädigram spelar en central roll i modern grammatikteori är de egentligen bara illustrationer. Den principiella kärnan i PSG är i stället s.k. frasstrukturregler, vilka antas generera de strukturer som träden illustrerar. Till exempel bygger analysen i figur 2:14 på följande regler:

$S \rightarrow NP + VP$	(≈ en sats kan bestå av en NP följt av en VP)
$NP \rightarrow N$	(≈ en NP kan bestå av enbart ett nominal)
$VP \rightarrow VP + PP$	(≈ en VP kan bestå av en VP följt av en PP)

VP → V + NP (≈en VP kan bestå av ett verb följt av en NP)
 PP → P + NP (≈en PP kan bestå av en preposition och en NP)

Dessa regler uttrycker dels vilka delar en fras består av, dels i vilken ordning dessa kommer. Reglerna kombineras med ett lexikon, som t.ex. specificerar att *Bosse*, *bilen* och *Tyskland* är N, att *köpa* är V och att *i* är P. Utifrån lexikon och frasstrukturregler ska i princip alla meningar i språket (och helst ingenting annat) kunna konstrueras.

Ofta går man dock direkt på trädanalyserna, utan att ange vare sig frasstrukturregler eller lexikon. De förstnämnda går ändå att läsa ut från träd-diagrammen, och en fullständig specificering av lexikon skulle ta för stor plats. Inte desto mindre förutsätter PSG både att det finns ett lexikon och att det finns principer för hur orden kombineras till fraser – även om dessa förutsättningar är så grundläggande att man ofta inte tänker på dem.¹¹

Emellertid är inte allt frasstrukturtänkande baserat på den här sortens regler. Att hierarkisk frasstruktur är ett väsentligt inslag i syntaxen är ett accepterat faktum i språkvetenskapen, men de underliggande teorierna har förändrats en hel del. Flera teorier använder visserligen träd, men antar att syntaktisk struktur byggs upp på andra sätt än genom traditionella frasstrukturregler. Några exempel på detta presenteras i kapitel 6.

2.2.2. Hakparenteser

Frasstrukturanalyser måste inte nödvändigtvis redovisas som träd-diagram. Träd må vara överskådliga, men de är också väldigt utrymmeskrävande. Därför används ibland hakparenteser i stället:

(15) [Bosse [[köpte bilen] [i Tyskland]]]

Detta bruk följer samma principer som matematiska formler, där det som ryms inom samma parentes hör ihop – liksom det som domineras av samma nod i trädet hör ihop. När man väl har lärt sig hålla reda på sina parenteser är den här notationen lika entydig som trädanalysen. Frastyp kan t.ex. anges med nedsänkta tecken före parentesen:¹²

¹¹ När man implementerar en grammatik i olika språkteknologiska tillämpningar är det däremot nödvändigt att explicit specificera både lexikon och frasstrukturregler (eller något motsvarande).

¹² Som synes har jag nöjt mig med ange kategori för de fraser som innehåller flera led, men givetvis kan också *Bosse* markeras med NP, *köpte* med V osv.

(16) $_S$ [Bosse $_{VP}$ [$_{VP}$ [köpte bilen] $_{PP}$ [i Tyskland]]]

2.3. Hur vet man vad som ingår i samma fras?

Grundläggande frasstrukturgrammatik handlar framför allt om att visa vad som hör ihop med vad och hur mindre enheter bygger upp större i en syntaktisk struktur. En fras – eller konstituent – är då det som kan betraktas som en enhet i strukturen. De är ordnade hierarkiskt så att varje konstituent i sin tur kan bestå av eller ingå i andra fraser.

Men hur vet man vad som ingår i samma fras/konstituent/enhet? Ofta kan man intuitivt se vad som hör ihop, genom att det som ingår i samma fras fyller en gemensam funktion, men när man är osäker finns det ett antal tester man kan ta hjälp av, s.k. konstituenttester.¹³ Dessa är inte helt vattentäta och ger ibland olika utfall, men när flera tester pekar åt samma håll bör man kunna basera analysen på detta. Fyra vanliga tester är:

- flyttning
- samordning
- substituering
- ellips.

Flyttning handlar om att det som utgör en konstituent ofta kan flyttas som en helhet till satsens början, fundamentet.¹⁴

- (17) a. *Min son* försökte installera ett virusskydd i morse.
 b. *I morse* försökte min son installera ett virusskydd.
 c. *Ett virusskydd* försökte min son installera i morse.
 d. *Installera ett virusskydd* försökte min son göra i morse.
 e. *Försökte installera ett virusskydd* gjorde min son i morse.
 f. **Försökte installera* gjorde min son ett virusskydd i morse.
 g. **Ett virusskydd i morse* försökte min son installera.

Fundamentet kännetecknas av att i princip vilken del av satsen som helst kan stå där, men bara *en* del. I de allra flesta fall är det fråga om en

¹³ En utförlig och pedagogisk introduktion till konstituenttester med avseende på engelska ges i Larson (2010: 99–113).

¹⁴ Exempel (17a) används som utgångspunkt för alla omskrivningstesterna här. En frasstrukturanalys av meningen ligger sist i avsnittet, så att ni kan jämföra utfallet av de olika testerna med den analys jag har gjort.

satsdel, som i (17a–c) där subjekt, objekt resp. adverbial står i fundamentet. Även större delar, t.ex. ett verb tillsammans med sitt komplement, kan stå där eftersom de bildar en enhet på högre nivå än enskilda satsdelar, en verbfras (17d–e). Andra ordkombinationer går dock inte att flytta dit, t.ex. bara finit och infinit verb (17f) eller objekt och adverbial (17g), eftersom dessa kombinationer inte utgör konstituenten i satsen.

Observera särskilt att det som kallas predikat i vanlig satsdelsanalys inte utgör en fras i det här avseendet. Verbet *försökte* och *installera* bildar inte en gemensam enhet här, eftersom *installera* hör ihop med sitt objekt: *installera ett virusskydd* (jfr 17d). Däremot hör hela den frasen i sin tur ihop med hjälpverbet *försökte* (jfr 17e), eftersom kombinationen av huvudverb och objekt fungerar som ett komplement, ett slags objekt, till hjälpverbet: *installera ett virusskydd* svarar på vad det var som subjektet *försökte*.

Flyttningstestet är lite mer problematiskt för verbfraser än för övriga frastyper. Detta beror bl.a. på att satsen är organiserad kring verben, vilket gör att man måste sätta ut ett betydelseomt platshållarverb – *göra* – om verbet saknas på sin ordinarie plats. Vidare är det ovanligt med mycket information i fundamentet, vilket gör att särskilt större verbfraser kan kännas onaturliga att flytta fram.

Samordning är ofta ett användbart test, eftersom språkliga enheter i stort sett alltid går att foga ihop med en annan enhet av samma typ. Det förutsätter dock att man lägger till information som inte ingick från början.

- (18) a. *Min son och hans kompis försökte installera ett virusskydd i morse.*
 b. *Min son försökte installera ett virusskydd och en drivrutin till skrivaren i morse.*
 c. *Min son försökte installera ett virusskydd i morse och i går kväll.*
 d. *Min son försökte installera ett virusskydd och avinstallera det gamla i morse.*
 e. *Min son försökte installera ett virusskydd men lyckades inte ens starta datorn i morse.*

Som synes kan man inte bara foga ihop två nominalfraser till samordnade subjekt eller objekt (18a–b) eller två prepositionsfraser till ett samordnad adverbial (18c), utan också större enheter som verbfraser (18d–e).

Här har vi inte flyttningstestet problem med verbfraser, men i stället uppstår ett problem med övergenerering. En del samordningar är möjliga utan att de båda leden utgör konstituenten:

- (18) f. *Min son försökte och hans kompis lyckades installera ett virusskydd i morse.*
 g. *Min son försökte (installera ett virusskydd i morse) och hans kompis lyckades installera ett virusskydd i morse.*

Detta beror på att man vid samordning inte behöver upprepa information som är gemensam för båda leden. Att (18f) är möjlig betyder alltså inte att subjekt och hjälpverb bildar en konstituent i satsen, utan det som samordnas är snarare två satser där en del information är underförstådd; (18f) motsvarar (18g).

Substituering går ut på att det som utgör en enhet, ingår i samma fras, kan ersättas av ett enda ord, i regel ett pronomen (t.ex. *det*, 19b, d) eller ett pronominellt adverb (t.ex. *då*, 3c).

- (19) a. *Han* försökte installera ett virusskydd i morse. (han = min son)
 b. Min son försökte installera *det* i morse. (det = ett virusskydd)
 c. Min son försökte installera ett virusskydd *då*. (då = i morse)
 d. Min son försökte *det* i morse. (det = installera ett virusskydd)
 e. Min son *gjorde det* i morse. (gjorde det = försökte installera ett virusskydd)

Återigen kan verbfraser vara problematiska, eftersom satsen behöver ett verb, och särskilt med finita verbfraser får man ta till platshållarverbet *göra* tillsammans med *det* (19e).

Ellips innebär att en del av satsen underförstås, dvs. utelämnas men ändå uppfattas som en del av innehållet. Som konstituenttest har det begränsad tillämplighet och fångar endast fraser som dels är centrala nog att uppfattas som en del av innehållet även när de saknas, dels inte är obligatoriska av andra skäl. Å andra sidan fungerar det ganska bra just på frastyper som t.ex. flyttningstestet har problem med, såsom omfattande verbfraser.

- (20) a. (Vad gjorde din son med datorn?)
 [...] Försökte installera ett virusskydd i morse.
 b. (Ska du inte installera ett virusskydd snart?)
 Min son försökte [...] i morse.

- c. (Vem försökte installera ett virusskydd i morse?)
Min son [...].
- d. *Min son försökte installera [...] i morse.
- e. Min son försökte installera ett [...] i morse.

Som synes ger ellipstestet rätt utfall för subjektet (20a), den centrala verbfrasen (*installera ett virusskydd*, 20b) och predikatet som helhet (*försökte installera ett virusskydd i morse*, 20c). Däremot missar det en så självklar fras som objektet (*ett virusskydd*, 20d). Detta beror verbet *installera*, som förutsätter att objektet uttrycks även när det kan läsas ut av kontexten. Med många andra verb går det att utelämna objektet. Däremot går det även här att utelämna objektets huvudord (*virusskydd*, 20e), och så länge artikeln finns uttryckt kan man ofta utelämna resten av även en utbyggd nominalfras (t.ex. *nytt virusskydd*).

Alla fyra testerna bygger på olika typer av omskrivning, vilket är en vanlig form av test inom språkvetenskapen. De har dock alla den svagheten att omskrivningen inte endast berör den egenskap som ska testas, så att resultatet ibland kan låta onaturligt av andra skäl än det man undersöker. Man får därför vara ganska generös med att tänka sig kontexter där den ena eller andra omskrivningen kan tänkas fungera. Det bör ändå gå att uppfatta skillnaden gentemot omskrivningar som är helt ogrammatiska.¹⁵

Ett par andra riktlinjer som kan vara till hjälp vid frasstrukturanalys är följande:

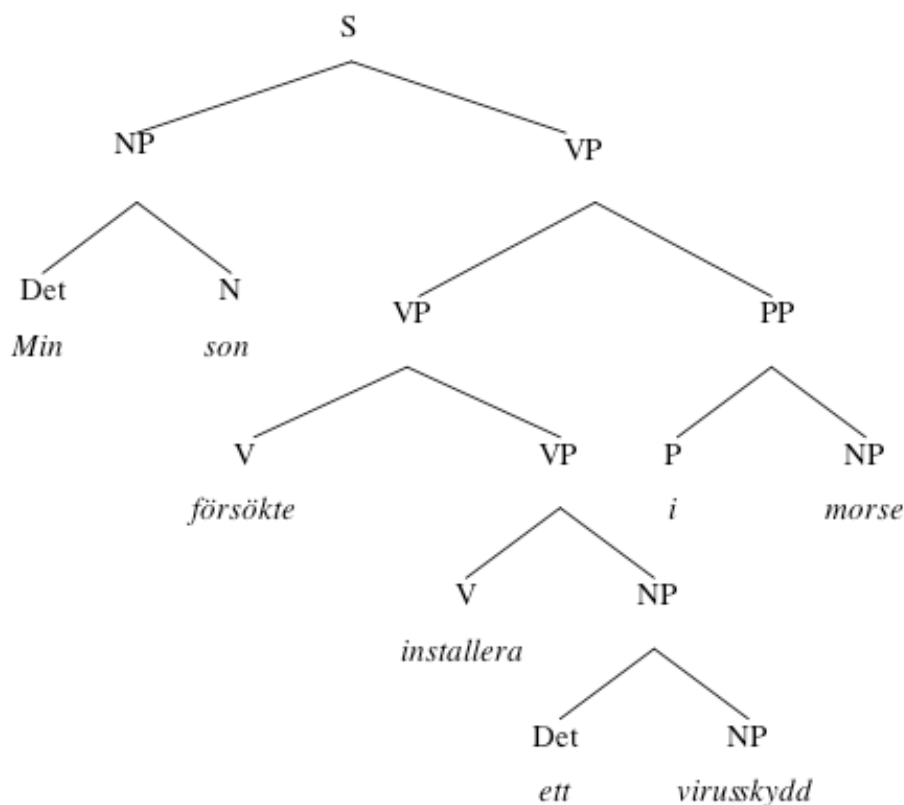
- De flesta frastyper har ett huvudord (ett undantag är satser, såvida man inte vill se det finita verbet som satsens huvudord). Om man inte kan urskilja något huvudord är det värt att överväga en gång till om den aktuella kombinationen verkligen utgör en konstituent i satsen.

- Syntaktiska förgreningar är oftast binära. Var därför försiktig med att anta tre (eller fler) förgreningar från samma nod och gör det bara om det finns goda skäl. Två fall där det kan vara motiverat med tre förgreningar är bitransitiva strukturer (t.ex. *ge ngn ngt*) och samordningar (X och Y); se vidare avsnitt 2.4.1.

Dessa båda råd bygger dock bara på vad som är vanligt och ska inte betraktas som några egentliga regler.

¹⁵ För en diskussion av för- och nackdelar med omskrivningstester, se Croft (2001, kapitel 1).

Vidare, tester och riktlinjer i all ära, bör man hålla i minnet att en frasstrukturanalys alltid innebär en tolkning. Det man urskiljer som en konstituent bör alltså vara något som man på ett eller annat uppfattar som en enhet, med en gemensam funktion. Tester kan vara användbara när man är osäker eller som argument för analysen, men de är mekaniska och kan aldrig ersätta tolkningen.

Figur 2:15. Frasstrukturen i exempel (17a).

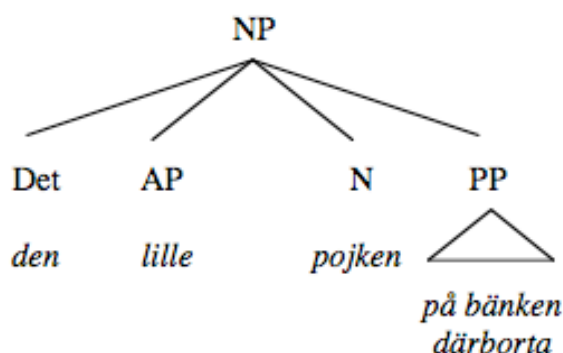
2.4. Påbyggnad: fler strukturtyper

PSG ska kunna tillämpas på alla syntaktiska strukturer – utifrån samma grundprinciper. Många strukturer är mer eller mindre förutsägbara utifrån de exempel som redovisas ovan, dvs. kan hanteras analogt med dessa. Andra kan dock behöva kommenteras närmare. I det här avsnittet behandlas dels bitransitiva satser och samordning, som exempel på strukturer med icke-binära förgreningar (avsnitt 2.4.1) – dels bisatser och infinitivfraser, som exempel på andra satstyper (avsnitt 2.4.2). Vidare förklaras den frasstrukturella relation som brukar kallas c-kommendering (avsnitt 2.4.3). Satser som börjar med andra led än

subjektet är extra problematiska pga. inversionen (omvänd ordföljd), vilket kommenteras i nästa avsnitt (2.5).

2.4.1. Icke-binära förgreningar

Alla analyser hittills i texten är binärt uppbyggda, dvs. varje nod har max två dotternoder (vilka dock i sin tur kan innehålla ytterligare förgreningar). Även i fraser som består av fler än ett led verkar ändå leden ofta fogas ihop två i taget. Jämför t.ex. den binära analysen av nominalfrasen *den lille pojken på bänken därborta* i figur 2:12 ovan, med den icke-binära analysen i figur 2:16.¹⁶

Figur 2:16. En icke-binär analys av en komplex nominalfras.

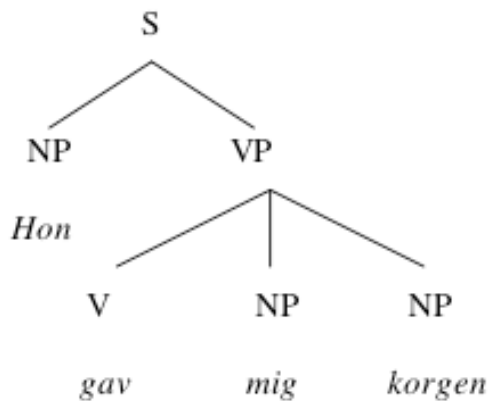
Analyserar man nominalfrasen som i fig. 2:16 syns det inte att [*den lille pojken*] fungerar som en fras även utan prepositionsattributet. När det gäller *den* och *lille* är det kanske inte lika tydligt varför man ska foga bestämningarna till huvudordet *en* i taget som i fig. 2:12 i stället för att se frasen *den lille pojken* som bestående av tre led på samma nivå. Alla ledande versioner av PSG föredrar dock en binär analys i det här fallet, med [*lille pojken*] som en enhet; se vidare figur 2:24 i avsnitt 2.4.3.¹⁷

Faktum är att flera moderna varianter av PSG över huvud taget inte tillåter förgreningar med fler än två grenar (bland annat pga. antaganden om hur hjärnan fungerar). Här är vi dock inte fullt så strikta. Det finns

¹⁶ Icke-binära förgreningar kallas ibland *ternära* (eng. *ternary*).

¹⁷ Ett vanligt argument för detta är att artikeln markerar om nominalfrasen är bestämd eller obestämd, vilket är en egenskap hos frasen som helhet. Detta är dock ett argument med tydligare utfall för t.ex. engelskan än för svenskan, där bestämdhet markeras även på andra sätt. Jfr engelskans *a little boy* / *the little boy* med svenskans *en liten pojke* / *den lille pojken*.

några fall där tredelade förgreningar ligger nära till hands, t.ex. bitransitiva strukturer (fig. 2:17) och samordning (fig. 2:18).

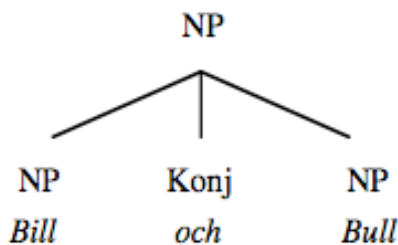

Figur 2:17. En bitransitiv verbfras

I ett uttryck som *Hon gav mig korgen* är det svårt att se vare sig *gav mig* eller *mig korgen* (eller *gav korgen*) som konstituenten enligt de vanliga kriterierna, t.ex. flyttningstestet. Här kan det alltså vara motiverat att anta en tredelad struktur.¹⁸

Ett annat fall är samordning, där konjunktionen inte ingår i något av de samordnade leden och knappast heller bildar en fras med endera av dem. Snarare är den en fog mellan dem, som ett lager cement mellan två tegelstenar. Och om man ändå antar en binär analys är det inte givet till vilket av leden konjunktionen hör.

Om vi utgår från frasen *Bill och Bull* skulle en binär analys förutsätta en mellannivå där antingen [*Bill och*] eller [*och Bull*] betraktas som en fras.¹⁹ I stället kan man analysera frasen som i figur 2:18 nedan – där båda samordningsleden, liksom konjunktionen, ligger på samma nivå.

Figur 2:18. Samordning

¹⁸ Binära analyser av samma fenomen antar s.k. VP-skal, där en bitransitiv verbfras består av två verbfraser med den ena inbäddad i den andra (se Platzack 1998:129ff.).

¹⁹ Båda varianterna förekommer, även om [*och Bull*] är betydligt vanligare.

I vilken mån man accepterar icke-binära strukturer varierar mellan olika teorier. Vissa modeller ser dem som fullt normala medan andra endast tillåter binära förgreningar. Där man är osäker kan man ta hjälp av de konstituenttester som nämndes i avsnitt 2.3.²⁰

2.4.2. Bisatser och satsförkortningar

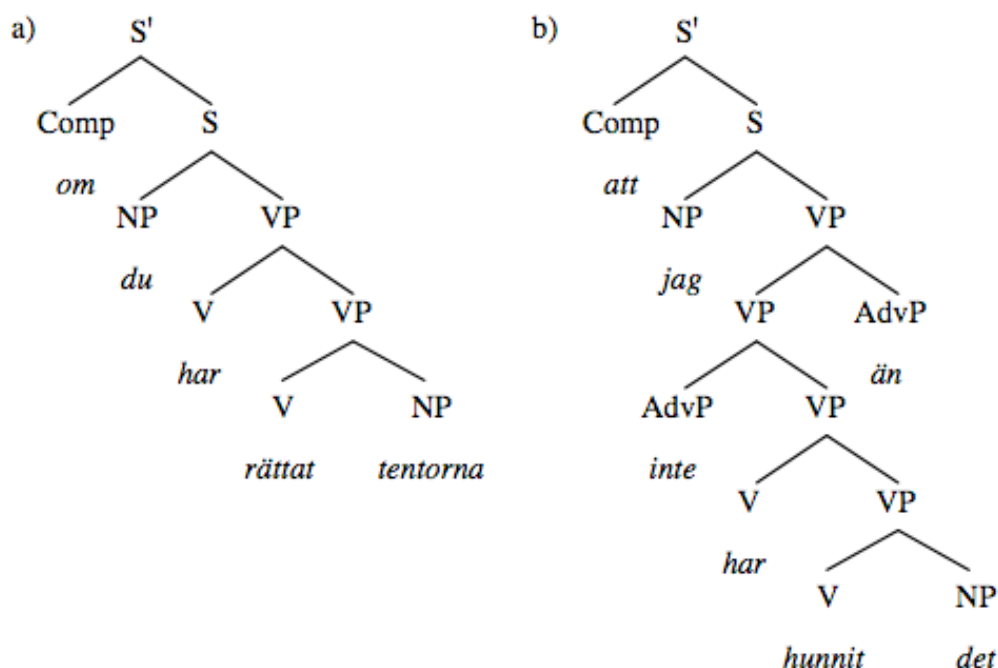
De flesta frastyper benämns efter sitt huvudord – NP, PP, AdvP osv. – med undantag för satser, som benämns S. Olika satser har dock olika struktur, och hittills har exemplen enbart utgjorts av påståendesatser. Det finns tyvärr inte utrymme att här gå igenom hur alla olika satstyper kan representeras i PSG. Som ett minimum redovisas dock exempel på dels bisatser (21a–b), dels infinitivfraser (c–d). Notera att de sistnämnda brukar betraktas som just satstyper inom PSG – till skillnad från svensk grammatiktradition där de ses som verbfraser eller satsförkortningar (dvs. icke-satser).

- (21) a. Vi undrar *om du har rättat tentorna*.
 b. Nej, jag är rädd *att jag inte har hunnit det än*.
 c. *Att bli berusad* är faktiskt krångligare än det låter.
 d. *Efter att ha sett videoreprisen* måste jag faktiskt hålla med domarna.

Utmärkande för många bisatstyper är bisatsinledarna – eller *komplementerna* som de kallas inom PSG (eng. *complementizer*). Dessa anger satstyp men saknar ofta satsdelsfunktion. Exempelvis vore bisatsen i (21a) på sätt och vis en fullständig sats även utan komplementeraren – *du har rättat tentorna* – men det är subjunktionen *om* som indikerar satsens funktion i förhållande till huvudsatsen.

Komplementeraren har alltså en slags mellanstatus, som en väsentlig del av satsen men ändå ingen satsdel. Detta brukar inom PSG representeras genom en extra S'-nod:

²⁰ Andra argument för och emot binaritet är ofta i hög grad inomteoretiska, dvs. beror på särskilda antaganden om hur språk fungerar. Det verkar också spela roll vilka språk man utgår från, och den utbredda preferensen för binära strukturer beror nog åtminstone delvis på att (det dominerande vetenskapsspråket) engelskans frasstruktur är så påtagligt hierarkisk. För en modell som antar en plattare struktur (och därmed fler icke-binära förgreningar) för svenskans del, se Börjars m.fl. (2003).

Figur 2:19. Bisatserna i exempel 21a–b.

Här antas en mindre satsstruktur ligga inbäddad i en större som inkluderar komplementeraren (*om*, resp. *att*). Det är ganska vanligt att den överordnade satsen markeras S', som i figur 2:19.²¹

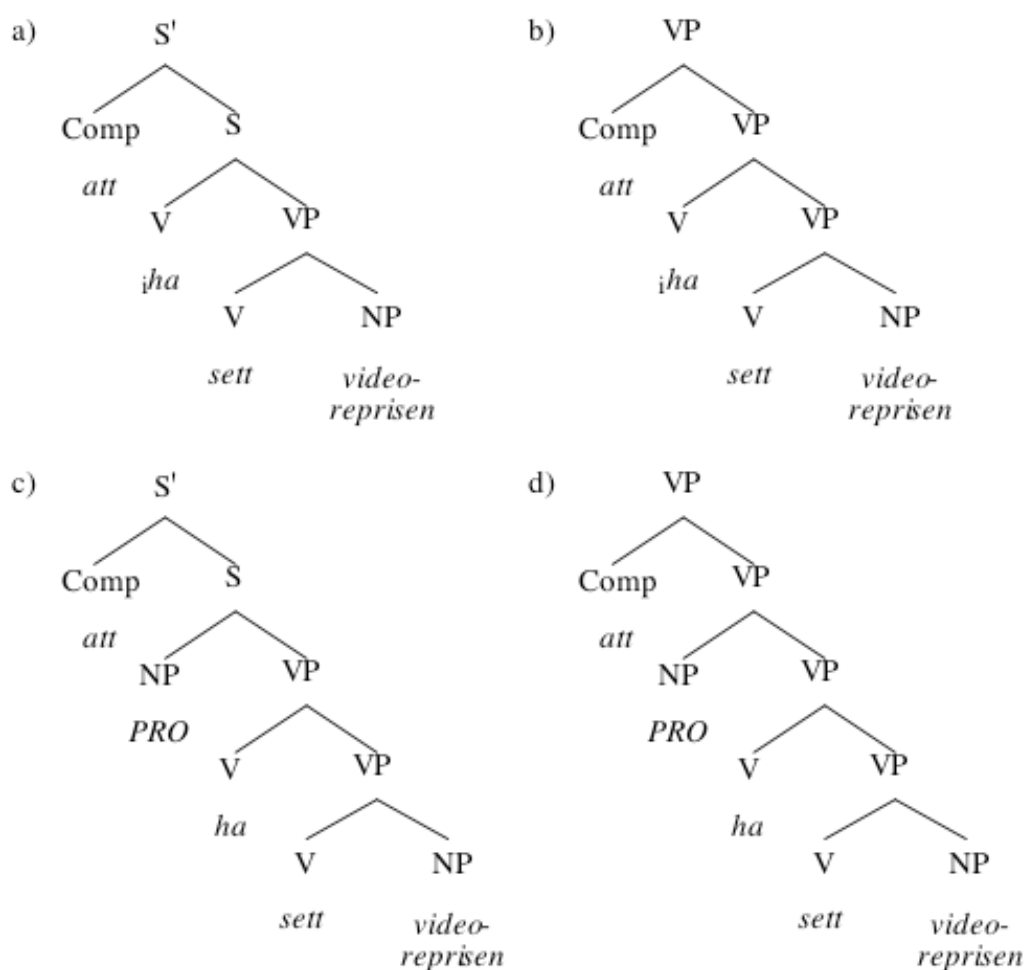
Om vi så går över till infinitivfraser har de hanterats på flera olika sätt inom PSG. Analyserna varierar främst utifrån två parametrar:

1) Är infinitivfraserna ett slags satser eller ett slags verbfraser? Det vanligaste i internationell syntaxtradition är att se dem som ett slags satser – närmare bestämt icke-finita satser, eftersom de saknar finit verb.

2) Infinitivfraser saknar normalt utsatt subjekt men det finns ändå i regel en underförstådd referent som motsvarar subjektets funktion, ett s.k. tankesubjekt. Ska detta tankesubjekt ses som en egen syntaktisk konstituent eller inte? I de fall där man antar subjektet som ett osynligt syntaktiskt led brukar detta betecknas PRO (osynligt PROnomen).

Detta ger fyra olika analysmöjligheter:

²¹ När det gäller placeringen av adverbialen i (b)-trädet har detta delvis att göra med räckvidd, delvis med ordföljdsregler. Ordföljd, inklusive svenskans speciella bisats-ordföljd, kommenteras i avsnitt 2.5.

Figur 2:20. Fyra sätt att analysera infinitivfraser.

Skillnaden mellan de båda analyserna i figur 2:20 är inte bara en fråga om beskrivningskonventioner utan kan också markera en teoretisk ståndpunkt: Är det underförstådda tankesubjektet ett syntaktiskt led eller inte? En praktisk fördel med PRO-analysen är att den lyfter fram subjektsrollen, och en fördel med VP-analysen är att man slipper anta osynliga konstituenten.

Andra typer av satsförkortningar kan hanteras på samma sätt som infinitivfraserna. Räknar man dem som satsvärdiga markeras de S, annars anges frastyp i enlighet med huvudordet (VP, AP osv.). Eventuella tankesubjekt eller andra underförstådda element kan sättas ut i den utsträckning man antar sådana i analysen.

Lägg slutligen märke till att den sistnämnda infinitivfrasen (exempel 5d) utgör rektion i en prepositionsfras (*efter att ha sett videoreprisen*).

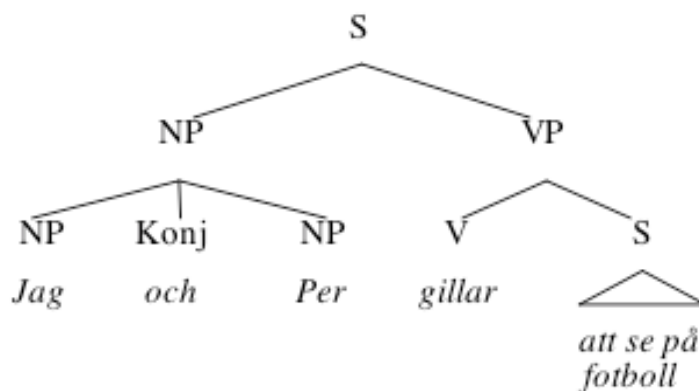
Det kan vara värt att nämna man inom PSG brukar anta en sådan analys (PP → P + S) även vid bisatser, där svenska grammatikor ofta räknar med sammansatta subjunktioner (*för att*, *genom att* osv.). Samtliga kursiverade fraser i följande exempel antas alltså ha strukturen preposition + rektion:

- (22) a. Jag gjorde det *för din skull*. (reaktion = nominalfras)
 b. Jag gjorde det *för att vara snäll*. (reaktion = infinitivfras)
 c. Jag gjorde det *för att du skulle bli glad*. (reaktion = bisats)

2.4.3. C-kommendering

En annan typ av beroendeförhållande gäller mellan subjekt och predikat, vilka är systemnoder i satsen. Exempelvis är subjektet i (23) varken enbart *jag* eller enbart *Per* utan hela frasen [*jag och Per*]. Som framgår av figur 2:21 är det denna fras som är sidoordnad med predikatet, medan de underordnade fraserna *jag* och *Per* befinner sig längre ner i strukturen.

- (23) Jag och Per gillar att se på fotboll.

Figur 2:21. Samordnat subjekt.

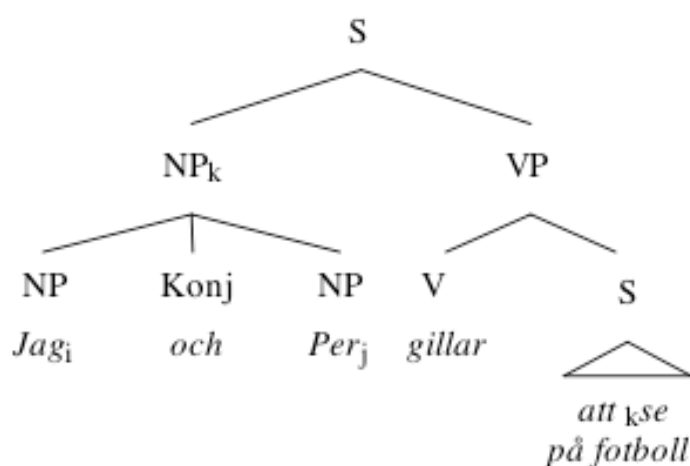
Nu är nominalfrasen *jag och Per* inte bara subjekt till hela satsen utan också till den underordnade infinitivfrasen.²² En infinitivfras har ju normalt inget utsatt subjekt utan kan sägas ha ett underförstått s.k. tankesubjekt (jfr 2.4.2 ovan). Detta markeras med ett index till vänster

²² Infinitivfrasen [*att se på fotboll*] markeras *S* (för *sats*) eftersom infinitivfraser betraktas som ett slags (icke-finita) satser inom PSG. En beteckning mer i linje med traditionell svensk grammatik kunde vara *InfP*.

om verbet och syftar på hela subjektet, inte dess delar, som framgår av samindicereringen (*k*).

(23') [*Jag_i* och *Per_j*]_k gillar att _kse på fotboll.

Att tolkningen av tankesubjektet beror på ett annat led brukar kallas kontroll. Man säger alltså att subjektet kontrollerar tankesubjektet i (23). En viktig faktor är här att kontrollören befinner sig högre upp i strukturen, som i figur 2:22.

Figur 2:22. Infinitivfras med tankesubjekt

Med 'högre' menas här överordnade och/eller direkt sidoordnade noder. Kontrollören (dvs. subjektet) är sidoordnad med predikatet (VP) som är överordnat infinitivfrasen där tankesubjektet ingår – och befinner sig alltså högre upp i strukturen. Däremot kan varken *jag* (*i*) och *Per* (*j*) sägas finna sig 'högre' än tankesubjektet – eftersom dessa uttryck inte är systrar med predikatet, utan underordnade en fras som är det. Med andra ord kan en mening som (17) inte betyda att bara *jag* eller bara *Per* gillar att se på fotboll.

Högre är förstås en för vag beteckning på detta strukturella förhållande, som på fackspråk kallas *c-kommendering* (eng. *c-command*) och definieras så här:²³

²³ C:et i *c-command* står för *constituent*, på svenska *konstituent*, alltså ungefär samma sak som fras/nod.

En nod α c-kommenderar en nod β om

- (i) $\alpha \neq \beta$
 - (ii) α inte dominerar β
 - (iii) den första förgrenade noden ovanför α dominerar β .
- (Platzack 1998:50)

Mindre tekniskt uttryckt innebär definitionen ovan att varje nod c-kommenderar sin syster och alla hennes döttrar, dotterdöttrar osv. Det har visat sig att c-kommendering kan knytas till många typer av syntaktiska beroendeförhållanden, exempelvis dem som nämndes i avsnitt 2.1.3 ovan.

Vi kan t.ex. jämföra med möjligheten att använda reflexiv. I en sats med ett samordnat subjekt och en reflexiv infinitivfras som objekt har reflexiven hela subjektet som korrelat (24a). En sats där reflexiven syftar på bara ett av de ingående leden, som i (24b), blir ogrammatisk. Det är dock inget fel på en sådan syftning i sig, utan (24c) är en korrekt (om än lite udda) sats. Det är bara det att den inte kan uttryckas med reflexiv. Även detta kan antas hänga samman med att infinitivfrasen c-kommenderas av subjektet *som helhet*, men inte av dess ingående led var för sig.

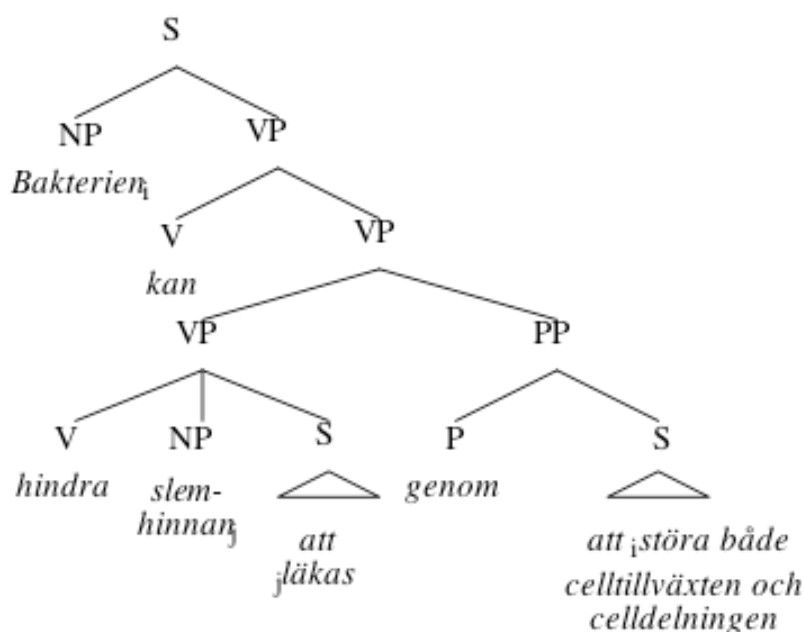
- (24) a. [Jag och Per]_k gillar att roa oss_k.
 b. * Jag och Per_i gillar att roa sig_i.
 c. Jag och Per_i gillar att roa honom_i.

Sett utifrån de relativt enkla exemplen (16–17) verkar detta kanske vara onödigt mycket teoretisk apparatur för att hantera ganska basala saker. Poängen är dock att samma begrepp kan hantera betydligt mer komplexa strukturer.

I exempel (25) ingår två infinitivfraser, den första med huvudordet *läkas* och den andra med huvudordet *störa*. Här syftar tankesubjektet till *läkas* på *slemhinnan*, medan tankesubjektet till *störa* syftar på *bakterien*. Vi har alltså två tankesubjekt och därmed två kontrollrelationer att hantera i (25b). *Bakterien* och tankesubjektet till *störa* har samma index (*i*), medan *slemhinnan* och tankesubjektet till *läkas* indiceras *j*.

- (25) a. Bakterien kan hindra slemhinnan att läkas genom att störa både celltillväxten och celledningen.
 b. Bakterien_i kan hindra slemhinnan_j att jläkas genom att i störa både celltillväxten och celledningen.

Om vi antar att syftningarna i (25) beror på den syntaktiska strukturen bör detta framgå av en frasstrukturanalys, som i figur 2:23.

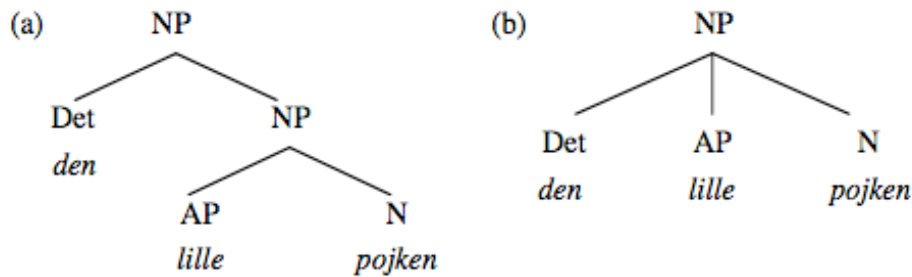
Figur 2:23. Mening med två infinitivfraser

Även i fall som (25) brukar tolkningen förklaras genom c-kommandering: tankesubjekten syftar på led som antas befinna sig högre upp i strukturen. *Bakterien* är sidoordnad med hela predikatet och c-kommanderar därmed både *läkas* och *störa*. *Slemhinnan* ingår i en underordnad VP och är syster till den infinitivfras som *läkas* ingår i. Detta innebär att *slemhinnan* c-kommanderar *läkas* men inte *störa*.

Det finns alltså bara en nominalfras som c-kommanderar *störa*, nämligen *bakterien*, som också är den fras som kontrollerar tankesubjektet till *störa*. Tankesubjektet till *läkas* c-kommanderas av båda nominalfraserna och kontrolleras då av den närmaste: *slemhinnan*.

C-kommandering har ett nära samband med räckvidd, genom att ett led vanligtvis c-kommanderar (eller dominerar) allt som det har räckvidd över. Eller annorlunda uttryckt: c-kommandering är ett sätt att illustrera bl.a. räckvidd. Man utformar analysen så att trädstrukturen speglar ens intuitioner om satsens uppbyggnad.

Som exempel kan vi ta frasen *den lille pojken* som behandlades i avsnitt 1.3.1 (figur 2:12 och 2:16). Två tänkbara analyser av dess struktur presenteras i figur 2:24.

Figur 2:24. Två analyser av en nominalfras.

De flesta moderna versioner av PSG föredrar (a)-analysen i figur 2:24. Ett skäl till detta är att den bestämda artikeln *den* anses ha räckvidd över hela nominalfrasen – som ju är en bestämd nominalfras. Detta stämmer med att artikeln i (a) c-kommenderar resten av frasen. Det gör *den* i och för sig även i (b)-analysen, men där görs ingen skillnad mellan attributen, utan alla leden c-kommenderar varandra.²⁴

Men *pojken* då? Borde inte huvudordet c-kommendera hela frasen? Nja, det är rätt vanligt att huvudordet utgör kärnan i en fras där man sedan kan bygga på med olika bestämningar. Huvudordets betydelse för frasstrukturen bevaras genom att huvudegenskapen så att säga ärvs uppåt i strukturen:

Till att börja med är *pojken* huvudord i frasen [*lille pojken*], där *lille* utgör en bestämning. Denna fras är sedan huvud på nästa nivå, så att artikeln *den* är en bestämning till [*lille pojken*] – osv. om det hade ingått fler bestämningar.

Att just *pojken* är huvudord framgår av att det markeras N inom en NP. Huvudordet i en NP bör rimligen vara ett N. Det är bl.a. därför som *lille* markeras AP och inte A. *Lille* är en adjektivfras inom nominalfrasen, skulle i sin tur kunna innehålla ytterligare bestämningar (t.ex. *inte fullt så lille*) och utgör som helhet en bestämning till N.

Beteckningen "Det" behöver inte specificeras ytterligare, eftersom determinerare inte tar några egna bestämningar. Vill man markera att [*lille pojken*] inte är en hel fras utan en mellannivå kan detta led betecknas N' i stället för NP (se vidare avsnitt 6.1.1).

Avslutningsvis bör poängteras att c-kommendering inte alltid innebär något särskilt beroendeförhållande. Bygger vi ut nominalfrasen till *den lille pojken på bänken* är prepositionsattributet [*på bänken*] en bestäm-

²⁴ Det finns också många som föredrar (a)-analysen utifrån det mer generella teoretiska antagandet att alla syntaktiska strukturer måste vara binära.

ning till [*den lille pojken*] som helhet. Därmed c-kommenderar attributet hela denna fras (jfr figur 2:12 ovan). Den har dock ingen styrande funktion utöver att precisera betydelsen.

Alltså: syntaktiska beroendeförhållanden brukar kunna kopplas till c-kommendering, men det är inte så att all c-kommendering motsvarar en beroenderelation.

2.5. Frasstrukturgrammatikens begränsningar

PSG bygger på att semantisk och syntaktisk struktur stämmer överens, dvs. att det som hör ihop semantiskt också står tillsammans syntaktiskt. Följaktligen blir modellen svårare att tillämpa när så inte är fallet. Syntaktisk struktur beror inte bara på vad som hör ihop med vad utan också på informationsstrukturella principer, som att känd information tenderar att komma tidigt i meningen eller att man kan framhäva information genom var i satsen den placeras (se vidare kapitel 4). Därtill kommer en del rent syntaktiska mönster, t.ex. svenskans V2-regel, som går ut på att det finita verbet ska komma på andra plats (i huvudsatser).

Därmed får man problem med satser som inte börjar med subjektet:

- (26) a. Sen gick vi på bio.
b. Then we went to the movies.

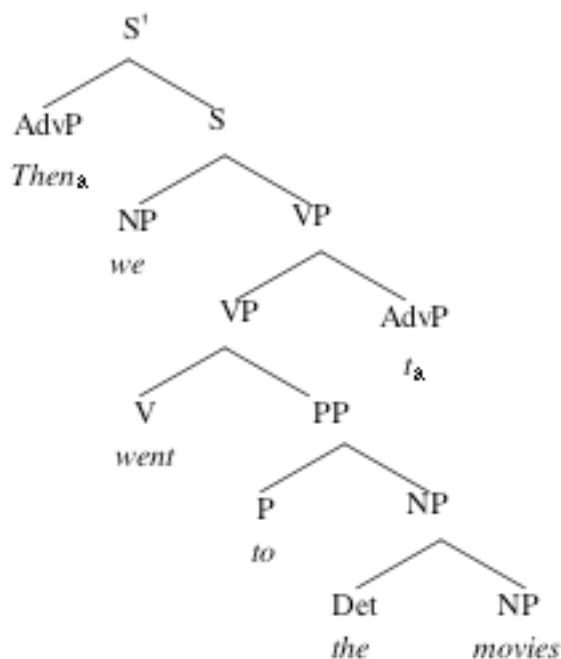
Exemplet i (26) är en tämligen enkel mening, både på svenska och engelska. Ändå går den inte att hantera med grundläggande PSG, alltså det vi har gått igenom ovan. Givet att en sats grundläggande beståndsdelar är subjekt och predikat, borde meningen vara uppbyggd kring en central VP, *gick på bio*, som tillsammans med adverbet *sen* utgör predikatet (*gick på bio sen*), som i sin tur bildar en sats tillsammans med subjektet *vi*. En sådan struktur skulle kunna illustreras som i (27)

- (27) $s[\text{NP}[\text{Vi}] \text{VP}[\text{VP}[\text{gick på bio}] \text{sen}]]$

Problemet är bara att det inte är så meningen ser ut; (27) och (26a) har helt olika ordföljd. I (26a) är subjektet *vi* insprängt mellan verbet *gick* och komplementet *på bio* – och splittrar därmed verbfrasen. Detta beror alltså dels på att meningen inte börjar med subjektet, utan med adverbialen *sen*, dels på V2-regeln.

Det engelska exemplet i (26b) är lite enklare, eftersom det bara är det spetsställda adverbialet som bryter av; resten av verbfrasen (*went to the movies*) följer intakt efter subjektet. Även här splittras dock predikatet.

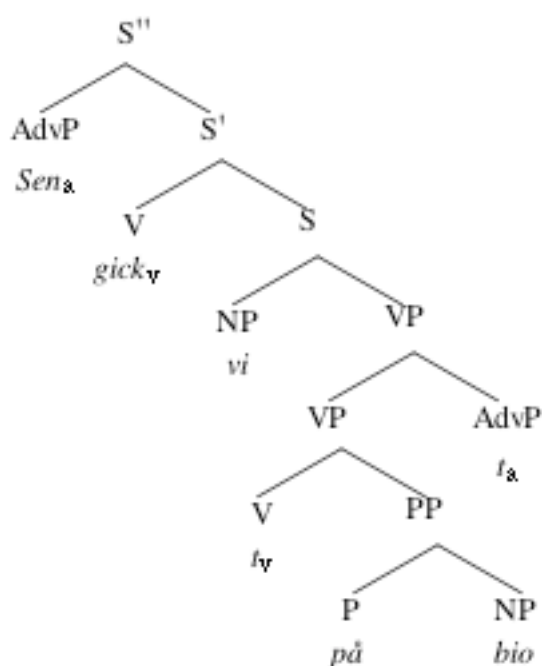
Det var bl.a. utifrån fall som dessa som Chomsky (1957) lanserade transformationsgrammatik (TG) som en utveckling av PSG. Idén är då att satsen har en s.k. djupstruktur som motsvarar vad som hör ihop semantiskt, ungefär som i (27); *We went to the movies then*. Därifrån kommer man fram till ytstrukturen i (26b) genom en flyttningstransformation, såsom illustreras i figur 2:25.

Figur 2:25. Flyttningstransformation

Transformationen innebär alltså att man lägger till en nod överst (S'; jfr figur 2:19 ovan), flyttar dit adverbialet samt markerar dess "ordinarie" plats med ett s.k. spår (t för *trace* i figuren). För svenskan del krävs lite mer, eftersom vi också måste hantera V2, men det löser vi genom ytterligare en flyttning, som i figur 2:26.²⁵

²⁵ En väsentlig skillnad är dock att den första flyttningen är frivillig – vi *måste* inte ha adverbialet först – men den andra obligatorisk. Så fort vi har ett annat led än subjektet först i satsen får vi automatiskt s.k. inversion (omvänd ordföljd) mellan verb och subjekt.

Figur 2:26. Flyttning med V2

Ett annat slående exempel är satsadverbial, som har räckvidd över hela satsen men som typiskt står i mittfältet – mellan det finita verbet och dess komplement. Detta illustreras i (28a), vars betydelse närmast motsvarar parafrasen i (28b). Här skulle lösningen alltså vara att generera negationen *inte* högst upp i djupstrukturen. Därifrån kommer man fram till ytstrukturen i (28a') genom att lägga till två noder och flytta upp både subjekt och finit verb.

- (28) a. Jag hinner inte göra det idag.
 a' Det är inte så att jag hinner göra det idag.

Den här sortens transformationsgrammatik tillämpas i stort sett inte längre, utan senare syntaktiker har antingen gått vidare till mer elaborerade modeller eller helt tagit avstånd från transformationer och utvecklat alternativa lösningar. Denna utveckling skildras kortfattat i avsnitt 5.3, varefter TG:s efterföljare behandlas i kapitel 6 och ett alternativt förhållningssätt i kapitel 7.

2.6. Övningar

1. Gör frasstrukturanalyser av följande meningar. Redovisa som träd-diagram.
 - a. *Jag fixar det.*
 - b. *Jag ska fixa det.*
 - c. *Jag kämpade med integralkalkyler hela helgen.*
 - d. *Jag har kämpat med intergralkalkyler hela helgen.*
2. Redovisa analyserna från övning 1 genom hakparenteser i stället för träd-diagram.
- 3*. På vilka olika sätt kan man tolka nedanstående mening? Visa betydelseskillnaderna med hjälp av frasstrukturanalys.

Jag såg mannen på kullen med kikaren.

4. Är de understrukna ordkombinationerna nedan fraser (konstituent-er)? Utgå från konstituenttesterna i avsnitt 2.3 och tala om vad som talar för respektive mot att betrakta respektive exempeluttryck som en sammanhållen enhet.
 - a. *Vi ska åka till Sälen på sportlovet.*
 - b. *Jag vill ha en trekulors glasstrut med pistage, gräddnougat och hallonsorbet.*
 - c. *Hela bollen ska ligga still.*
 - d. *Vi har i vilket fall som helst inte tid med det nu.*
 - e. *Jag lovar att vara mer försiktig nästa gång om jag bara får en chans till.*
 - f. *Vi ska lämna in hemtentan på fredag.*
 - g. *Hur lång tid tar det att köra från Göteborg till Jönköping?*

5. Använd samindicerering för att markera vad som kontrollerar tanke-subjekten till de understrukna fraserna.

- a. *Chauffören bad oss att gå längre bak i bussen.*
- b. *Ja tack, jag vill gärna komma på festen.*
- c. *Det är aldrig för sent att ge upp.*
- d. *Gå direkt i fängelse utan att passera Gå.*

- 6*. Vilka av följande meningar går bra att analysera med vanlig fras-strukturanalys? I de fall där det inte går, varför inte?

- a. *Cykeln ställde jag i förrådet.*
- b. *Min syster har en likadan cykel.*
- c. *Hon gillar att spela rugby.*
- d. *Det sitter en katt på trappan.*
- e. *Jag vet inte vad den heter.*
- f. *Den dominerande uppfattningen om projektets status verkar vara att det står och stampar i initialskedet.*

3. Argumentstruktur

Vi ska nu inrikta oss mer på syntaxens betydelsesida. Satser uttrycker handlingar, händelser och tillstånd – **aktioner** med ett gemensamt namn (SAG I:152; eng. *events*)¹. Dessa karakteriseras ofta utifrån sina **argument**, dvs. deltagarna i aktionen, och vilka relationer dessa har till varandra och till aktionen.² Man talar om argument ur både syntaktisk och semantisk synvinkel, vilket kan illustreras med följande exempel:

- (1) a. Motorn startar.
 b. Det regnar.
 c. Örgryte vann.
 d. Örgryte vann matchen.
 e. Jag startade motorn.
 f. Bilen gav mig gråa hår.

Syntaktiskt sett konstrueras verbet i (1a–c) med ett argument vardera (subjekt), verben i (1d–e) med två (subjekt och objekt) och det i (1f) med tre (subjekt, indirekt objekt och direkt objekt). Syntaktiska argument motsvarar alltså satsdelar, där satsdelsetiketten anger argumentets syntaktiska funktion. Notera hur samma verb (*vinna* och *starta*) uppträder med ett argument i vissa fall och två argument i andra.

Från ett semantiskt perspektiv är det lite annorlunda. I (1a) ingår ett semantiskt argument, men i (1b) inget och i (1c) två. Det formella subjektet *det* i (1b) uttrycker inget betydelseelement, utan ingår endast av grammatiska skäl. I (1c) saknas objekt, men det underförstås ändå något som Örgryte vann. Verbet *vinna* har alltså lika många semantiska argument i (1c) som i (1d), fast ett av dem är implicit i (1c).

Omvänt har verbet *starta* ett semantiskt argument i (1a), men två i (1e). Denna skillnad speglar två olika betydelser, där det endast i (1e) ingår ett argument som orsakar aktionen. I (1a) saknas detta, och situationen beskrivs som att motorn i princip startar av sig själv. I (1f), slutligen, har verbet tre argument, både semantiskt och syntaktiskt sett.

Antalet semantiska argument beskrivs ibland i termer av **ställighet**. Verbet *regna* är nollställigt (inget argument), *vinna* tvåställigt, *ge*

¹ Ibland begränsas dock termen *event* för dynamiska aktioner (handlingar och händelser) i kontrast mot statiska *states* (tillstånd).

² SAG använder termen *aktant* i stället för argument, men *argument* är den vanligaste beteckningen, särskilt internationellt.

treställigt och *starta* en- eller tvåställigt beroende på sammanhanget. När det gäller syntaktiska argument talar man oftare om **transitivitet**: (1a–c) är intransitiva konstruktioner eftersom de saknar objekt, medan (1d–e) är transitiva och (1f) bitransitiv. Vi återkommer till transitivitet i avsnitt 3.1.1 (samt från ett lite annat perspektiv i avsnitt 3.3.2).

Ett ords benägenhet att ta argument, både semantiska och syntaktiska, kallas **valens**, som behandlas i avsnitt 3.1. De semantiska argumentens funktioner – **semantiska roller** – tas upp i 3.2. Strukturen hos själva aktionerna behandlas i 3.3. Slutligen diskuteras i 3.4 i vilken mån argumentstruktur och aktionsstruktur styrs av ordförrådet respektive grammatiken.

3.1. Valens

Argumentstruktur beror till stor del på frasens huvudord. Exempelvis är antalet argument i (1) ovan inte slumpmässigt, utan hänger ihop med verbens betydelse, och även generellt har huvudordet normalt en styrande roll i frasen. Detta illustreras i exempel (2–4), med verb, adjektiv respektive substantiv som huvudord (exemplen är hämtade från Malmgren 1994: 74–75).

(2) *verb*

- a. Han liknar sin bror.
- b. Hon äter middag.
- c. Han sov i tre timmar.

Verben i (2) är samtliga konstruerade med dels subjekt, dels ytterligare ett led: ett objekt i (a–b) och ett adverbial i (c). Om vi prövar att utelämna det andra ledet får vi lite olika utfall med de tre verben:

- (2') a. * Han liknar.
 b. Hon äter.
 c. Han sov.

Varianten i (2a') blir ogrammatisk; verbet *likna* fungerar dåligt utan objekt. I (2b') ser vi att *äta* däremot kan stå utan objekt, men det finns ändå ett underförstått argument med i bilden: att äta förutsätter att det finns något man äter. I (2c') har vi inte ens någon underförstådd bestämning. Visserligen försiggår alla aktiviteter under en viss tid, men

det är något som gäller för aktioner generellt och beror inte särskilt på just verbet *sova*.

Med andra ord är *likna* och *äta* tvåställiga verb, medan *sova* är enställigt. Sett utifrån själva bestämningarna är därmed objekten *sin bror* i (2a) och *middag* i (2b) bundna till sina respektive verb, medan adverbialen *i tre timmar* i (2c) är en fri bestämning.

Vi kan se motsvarande fenomen även i adjektivfraser och nominalfraser, där huvudorden alltså är adjektiv respektive substantiv:

(3) *adjektiv*

- a. Huset är *beläget vid sjön*.
- b. Hon är *arg på honom*.
- c. Skjortan är *öppen i halsen*.

- (3') a. * Huset är beläget.
 b. Hon är arg.
 c. Skjortan är öppen.

Om vi prövar att utelämna bestämningarna i de kursiverade adjektivfraserna i (3) får vi ett liknande utfall som med verben i (2). Adjektivet *beläget* (a) kräver en bestämning; inget kan bara vara beläget i största allmänhet, utan det måste vara beläget *någonstans*. På samma sätt förutsätter *arg* (b) någon eller något man är arg på, men detta behöver inte alltid uttryckas. Däremot är det ingenting i ordet *öppen* (c) som förutsätter en specificering. Bestämningarna *vid sjön* (a) och *på honom* (b) är alltså bundna till sina huvudord, men *i halsen* (c) är ett fritt tillägg.

(4) *substantiv*

- a. Han har *blick för spelet*.
- b. Hon studerade *en karta över Sverige*.
- c. Han köpte *en bil med fyra dörrar*.

- (4') a. (?) Han har blick.
 b. Hon studerade en karta.
 c. Han köpte en bil.

Som vi ser i (4) finns det även substantiv som tar bundna bestämningar, även om detta är mer ovanligt. I (a) illustreras hur *blick* i den här betydelsen fordrar en bestämning: *blick för* något visst och inte bara i största allmänhet. Likaså måste *en karta* i (b) vara en karta *över* något, även om detta något kan vara implicit (4b'). Det vanligaste är dock att

substantiv inte förutsätter något särskilt argument, vilket illustreras av *bil* i (c). Att nominalfraser däremot ofta kräver olika grammatiska markörer, t.ex. den obestämda artikeln *en* i (b) och (c), är en annan sak som handlar mer om grammatiska egenskaper än om (semantisk) argumentstruktur.

Både *blick* och *karta* är ganska otypiska substantiv. De substantiv som tar bundna bestämmningar är annars typiskt avledningar, särskilt från verb, eller har av andra skäl en betydelse som liknar verbens. Jämför t.ex. substantivet *hjälp* med verbet *hjälpa* (ngn hjälper ngn med ngt). Åtminstone semantiskt sett handlar det om samma argument i båda fallen, även om substantiv inte på samma sätt som verb brukar medföra krav på att de uttrycks. Just möjligheten att undertrycka argument är en viktig funktion hos substantiveringar.

Detta att ett huvudord ställer vissa krav på sin syntaktiska omgivning kallas **valens**.³ I exempel (2–4) ovan är det genomgående så att bestämmningarna i (a) och (b) är valensbundna, dvs. beror på huvudordet, medan de i (c) är fria bestämmningar. Valensbundna led brukar kallas **komplement** och fria led **adjunkter**.⁴

Som vi såg i förra kapitlet (bl.a. avsnitt 2.1.4) återspeglas den täta kopplingen mellan komplement och huvudord även i frasstrukturen, där de gemensamt bildar en konstituent, medan adjunkter infogas högre upp i strukturen och inte är direkt knutna till huvudordet. Subjekt å sin sida är tydligt valensbundna, men de bildar *inte* en konstituent tillsammans med sitt huvudord. Därför utgör de **argument** (till skillnad från adjunkterna), men inte komplement. Vi återkommer till skillnaden mellan komplement och andra argument i avsnitt 3.1.2.

Valens avser både syntax och semantik. Syntaktisk valens handlar om hur argumenten uttrycks och semantisk valens om deras betydelse. Till den syntaktiska valensen hör bl.a. om ett argument är obligatoriskt eller inte. Det är detta som utgör skillnaden mellan (a)- och (b)-exemplen i (2–4), där komplementen i (a) är obligatoriska medan (b) illustrerar optionella komplement.

Syntaktisk valens gäller också *hur* argumenten uttrycks, såsom huruvida ett komplement ska realiseras som en nominalfras eller

³ Termen *valens* är inlånad för kemi, där den står för atomers benägenhet att binda till andra atomer. Mer specifikt avses antalet elektroner i det yttersta elektronskalet, vilket styr vilka kemiska föreningar atomen kan ingå i.

⁴ Här, som inom många andra områden i språkvetenskapen, gäller att kärt barn har många namn. Exempelvis använder Malmgren (1994) termerna *fyllnadsbestämning* (komplement) och *tilläggsbestämning* (adjunkter).

prepositionsfras – och i det senare fallet *vilken* preposition som används. Ta t.ex. *blick* i (4a): man kan ha blick för en massa olika saker, men alltid just *för* – inte *i*, *på*, *till* eller *med* något. Prepositioner som styrs av huvudordets valens brukar följdriktigt kallas **valensprepositioner**. De skiljer sig från andra prepositioner just genom att de beror på huvudordet, medan prepositioner i fria bestämningar i stället bestäms av prepositionsfrasens betydelse och funktion.

Som ytterligare illustration kan vi titta på adjektivet *van* och substantivet *hjälp*, vilka ställer tydliga krav på komplementens form, om än med visst utrymme för variation:

- (5) a. Han är inte van *vid sånt här*.
 b. Han är inte van (*vid*) *att göra sånt här*.
 c. * Han är inte van *på att göra sånt här*.
 d. * Han är inte van *sånt här*.
 e. Han är inte van.
 f. Han är inte van, *efter att ha varit borta så länge*.
- (6) a. Jag behöver lite hjälp *med det här*.
 b. Jag behöver lite hjälp (*med*) *att göra det här*.
 c. ? Jag behöver lite hjälp *till att göra det här*.
 d. * Jag behöver lite hjälp *det här*.
 e. Jag behöver lite hjälp.
 f. Jag behöver lite hjälp *under helgen*.

Som (5) visar kan komplementet till *van* uttryckas antingen med en prepositionsfras (a) eller med en infinitivfras (b), vilket sammantaget innebär att det är optionellt med preposition för infinitivfras. Prepositionen ska i alla händelser vara *vid*, inte t.ex. *på* (c), och det fungerar inte med nominalt komplement utan *vid* (d). Vidare finns möjlighet att underförstå komplementet helt, som i (e), så komplementet är optionellt. Man kan också lägga till en fri bestämning (f), och sådana styrs inte av valensen som komplement gör.

Ungefär detsamma gäller substantivet *hjälp*, med skillnaden att den normala prepositionen här är *med* (6). Kanske är också prepositionsvalet en aning mer flexibelt (6c). Att prepositionen är obligatorisk med nominalfras men inte med infinitivfras, som i både (5) och (6), är ett ganska vanligt fenomen – adjektiv och substantiv tar sällan nominalfraser som komplement.

Om vi så går över till semantisk valens handlar detta naturligt nog om att huvudordet ställer vissa krav på argumentens betydelse. Ett verb som

äta (2b) förutsätter t.ex. att den som äter är 'en levande varelse' och att komplementet är 'någonting ätbart'. Och dessa krav gäller alltså även för underförstådda argument; jfr *Vi äter klockan sju* och *Det äts för mycket skräpmat*. På motsvarande sätt handlar adjektivet *van* (5) om att 'en levande varelse' är van vid 'en viss typ av aktion', en sorts aktivitet eller upplevelse, osv.

I den mån man kan töja på de semantiska restriktionerna är det typiskt fråga om metaforisk eller metonymisk användning: *Skrivaren äter papper* (metafor) respektive *Organisationen börjar bli van vid sådana klagomål* (metonymi).⁵ Sådana användningar bryter på sätt och vis inte mot den semantiska valensen. Snarare är det så att man i sammanhanget tillskriver argumenten just de roller som den semantiska valensen förutsätter: skrivaren agerar "på eget bevåg" (i likhet med levande varelser) och "förbrukar" papper (som alltså är ätbara ur skrivarens perspektiv). Därmed får man ihop det språkligt. Den här sortens möjligheter att uttrycka sig bildligt är en central funktion i språket och bygger just på den semantiska valensen: man uttrycker det som om ett argument har vissa egenskaper och fyller en viss funktion.

Semantisk valens beskrivs ofta i termer av ***semantiska roller***, vilket vi behandlar i avsnitt 3.2.

3.1.1. *Transitivitet*

Den aspekt på valens som oftast tas upp i traditionella grammatikböcker är ***transitivitet***. Med detta menas ett huvudords benägenhet att konstrueras med komplement, i synnerhet ett verbs benägenhet att ta objekt. Fenomenet illustreras i (7–9), med komplementen understrukna:

(7) Han sover.

- (8) a. Hon kör spårvagn
 b. Jag tycker att grammatik är roligt
 c. Fem raka segrar tyder på stabilitet.

- (9) a. Han gav henne en skiftnyckel
 b. De bad oss att svara på några frågor

⁵ Metaforik bygger på likhet; man liknar skrivaren vid en levande varelse och papperen vid någonting ätbart, eftersom de liknar dessa i så måtto att det ena förbrukar det andra. Metonymi handlar i stället om närhet, saker som förknippas med varandra; man skriver *organisationen* men menar egentligen de människor som arbetar där.

c. Hon påminde mig om projektmötet

Verb som inte tar något komplement är intransitiva, som *sova* i (7). Konstruktioner med ett komplement är transitiva, som i (8), och verb med två komplement är bitransitiva, som i (9). Termen *transitiv* är i och för sig inte begränsad till bara ett komplement, även om det är den vanligaste användningen, utan gäller i princip både (8) och (9). Om man uttryckligen vill specificera att det handlar om exakt ett komplement kan man använda termen *monotransitiv*.

Så här långt är transitivitet ett tämligen enhetligt begrepp, men går vi vidare finns det vissa skillnader i hur det tillämpas. För det första har vi frågan om det gäller antalet komplement eller bara antalet objekt. Om bara objekten ska räknas är (8c) intransitivt och (9c) monotransitivt (varken *på stabilitet* eller *om projektmötet* är objekt, utan snarare bundna adverbial). Ett skäl till den snävare tillämpningen är att fånga skillnaderna i (10–11):

- (10) a. Kan du svara på frågan?
 b. Kan du besvara frågan?
- (11) a. Hon skickade en bok till honom.
 b. Hon skickade honom en bok.

Om vi ska räkna antalet komplement är båda exemplen i (10) transitiva och båda exemplen i (11) bitransitiva. Om vi i stället räknar antalet objekt är (10a) intransitivt och (10b) transitivt; prefixet *be-* beskrivs ibland just som ett transitiverande prefix. Likaså blir (11a) monotransitivt och bara (11b) bitransitivt. Att koppla transitivitet till komplement fångar alltså likheten i betydelse, medan specificeringen till just objekt fångar skillnaden i uttryckssätt. Olika grammatiker väljer olika på den här punkten. Här följer vi i likhet med bl.a. SAG den snävare och mer traditionella tillämpningen – transitivitet avser antalet objekt – eftersom antalet argument kan fångas med andra begrepp, t.ex. ställighet (se vidare 3.1.2).

Begränsningen till objekt gäller dock enbart verbkomplement. När det gäller t.ex. adjektiv kan dessa aldrig ta objekt, så när man talar om *transitiva adjektiv* menar man adjektiv som konstrueras med komplement, som i (12):⁶

⁶ Observera att komplementet i (12c) kommer före sitt huvudord, vilket är mycket ovanligt i modern svenska. Vi återkommer till detta i 3.1.2.

- (12) a. Är ni *redo att beställa*?
 b. Han är *rädd för påskharen*.
 c. *Sin vana trogen*, satte hon sig längst bak i klassrummet.

Nästa fråga gäller huruvida transitivitet enbart avser antalet syntaktiska komplement eller om det även förutsätter semantiska argument. Skillnaden spelar bl.a. roll för hur man analyserar reflexiver:

- (13) a. Han rakade sig.
 b. Hon skyndade sig.
 c. Vägen kröker sig åt vänster.

Alla tre exemplen i (13) konstrueras med objekt och är därmed (syntaktiskt) transitiva. Objekten är reflexiva och syftar alltså tillbaka på subjektet. Frågan är i vilken mån de också motsvarar semantiska argument. Verbet *raka* i (a) kan sägas ta två semantiska argument, någon som rakar och någon som blir rakad, även om båda är samma person. Det är dock mer tveksamt om man i (b) kan urskilja 'den som skyndar' och 'den som blir skyndad', för att inte tala om 'den som kröker' och 'den som blir krökt' i (c). Ett vanligt test är om man *med bibehållen verb betydelse* kan byta ut reflexiven mot ett annat objekt: man kan raka någon annan, men knappast skynda någon annan (däremot *skynda på* ngn, men det beror på verbpartikeln); *kröka* kan i och för sig ta andra objekt, men betyder då inte riktigt samma sak som i (13c).

Skillnaden i (13) kan beskrivas som att (a) är transitiv men (b–c) intransitiva, vilket då bygger på semantisk transitivitet. Här begränsar vi dock *transitiv* till syntaktisk transitivitet. Den semantiska skillnaden kan i stället uttryckas som ställighet: *raka* är tvåställigt, men *skynda (sig)* och *kröka (sig)* är enställiga (s.k. falska eller inherenta reflexiver).

Slutligen kanske uppmärksamma läsare har observerat att det ibland talas om transitiva *verb* och ibland om transitiv *konstruktion*. Detta speglar en systematisk skillnad i perspektiv: Det förstnämnda utgår från ett lexikalt perspektiv och avser hur orden typiskt används; ett transitivt verb är alltså ett verb som brukar ta objekt. Transitiv konstruktion handlar i stället om vad som uttrycks i den aktuella satsen. Å ena sidan kan transitiva verb ibland konstrueras intransitivt: *Jag vann! Hon sitter och läser*. Å andra kan intransitiva verb konstrueras transitivt: både *hosta* och *svettas* är normalt intransitiva, men efter ett riktigt tufft träningspass kan vi både *hosta blod* och *svettas floder*.

Vi skiljer alltså mellan *typ*: vad som utmärker ett ord eller en kategori generellt – och *förekomst*: hur något används i det aktuella fallet. Detta gäller inte bara transitivitet, utan språkvetenskap i allmänhet. Valens är i alla händelser en lexikal egenskap på typnivå, alltså ett konventionaliserat mönster hos ett ord. Enstaka avvikande förekomster faller utanför detta, men om den nya användningen blir tillräckligt vanlig kan den etableras som ett nytt valensmönster (se vidare avsnitt 3.4).

3.1.2. Externa och interna argument

I förra avsnittet gjorde vi i praktiken en distinktion mellan transitivitet och ställighet, som går ut på att transitivitet avser syntaktiska komplement och ställighet semantiska argument. Förutom skillnaden i perspektiv mellan semantik och syntax ligger här också en skillnad i hur man räknar. Ställighet avser samtliga argument, men transitivitet bara komplementen. Vi kan illustrera detta utifrån exemplen i (14):

- (14) a. Lisa byggde en ny veranda.
b. Terminsplaneringen gav mig gråa hår.

Här är *bygga* i (14a) å ena sidan tvåställigt, eftersom det tar två argument – och å andra sidan (mono-) transitivt, eftersom det tar ett komplement. Verbet *ge* i (14b) är treställigt, dvs. tar tre argument – och bitransitivt, eftersom det konstrueras med två komplement. Det argument som *inte* är ett komplement, subjektet när det gäller verb, har i praktiken inte med frågan om transitivitet att göra. *Alla* verb tar subjekt, både transitiva och intransitiva – t.o.m. de nollställiga.

Men vad är det som mer generellt avgör vilka argument som är komplement och vilka som inte är det? I grunden handlar det om en distinktion mellan s.k. interna och externa argument, där komplementen betraktas som interna. Distinktionen bygger på att de interna argumenten ingår i samma fras som sitt huvudord, medan de externa inte gör det. I språk som svenska kommer interna argument normalt också efter huvudordet, medan det i språk med annan ordföljd kan vara tvärtom.⁷

Här aktualiseras alltså de frasstrukturella principer vi introducerade i kapitel 2. I avsnitt 2.1.4 illustrerades hur objekt och bundna adverbial ingår i verbfrasen, dvs. utgör interna argument, medan subjekt (externa

⁷ Det förekommer dock att komplement kommer före sitt huvudord även i svenska, t.ex. i (12c) ovan. Detta uttryckssätt är en rest från äldre svenska, där denna ordföljd var mer produktiv än idag.

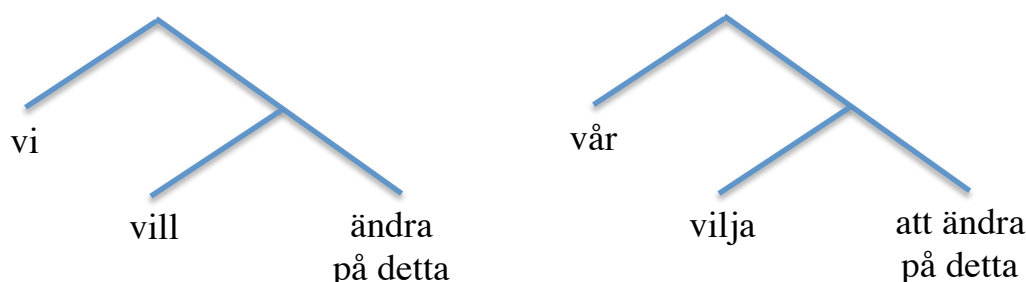
argument) inte gör det. Motsvarande assymetri gäller även för argument till adjektiv och substantiv. Jämför t.ex. verbet *vilja* i (15a) med adjektivet *villig* i (b) och substantivet *vilja* i (c–d):

- (15) a. Vi vill ändra på detta.
 b. Vi är villiga att ändra på detta.
 c. Vi har en vilja att ändra på detta.
 d. [...] vår vilja att ändra på detta

Eftersom verb, adjektiv och substantiv i (15) betyder ungefär samma sak tar de rimligen samma argument: 'någon som vill / är villig / har en vilja', i det här fallet *vi/vår*, och 'det som vederbörande vill': (*att*) *ändra på detta*. Medan *vi* står utanför verbfrasen i (a), adjektivfrasen i (b) och nominalfrasen i (c), ingår tvärtom *ändra på detta* i respektive fras – som komplement till verbet i (a), adjektivet i (b) och substantivet i (c). Följaktligen betraktas det förra argumentet som externt och det senare som internt.⁸

Det går i och för sig också att placera det externa argumentet inom nominalfrasen, som i (d), men även då är det knutet till nominalfrasen som helhet och inte bara substantivet. Detta illustreras i figur 3:1, som också visar analogin mellan motsvarande argument till verb och substantiv.

⁸ Den som vill testa hållbarheten i denna analys kan med fördel använda de konstituenttester som introducerades i avsnitt 2.3.

Figur 3:1. *Externa och interna argument.*

När valensmönster beskrivs i ordböcker redovisar man ofta bara komplementen, som i följande exempel ur *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009):

- (16) a. **böja**¹ ~ (på) *ngt*
 b. **rädd**¹ ~ (för *ngn* el. *ngt*), ~ (för *att+V* el. *SATS*),
 ~ (*att+V* el. *SATS*)
 c. **rädd**² ~ *om ngn* el. *ngt*
 d. **tillåtelse** ~ (*att+V*), ~ (*till ngt* el. *att+V* el. *SATS*)
 e. **bonus** ~

PARENTES markerar optionella komplement, alltså valensled som det ofta går bra att utelämna, och upphöjd siffra används när det finns flera undertyper (s.k. lexem) av ett ord. Man kan alltså *böja något* eller *böja på något*, men inte bara *böja* (16a), de två olika betydelserna av *rädd* har olika valensmönster (b–c), avledda substantiv som *tillåtelse* tar ofta komplement (d), medan flertalet andra inte gör det (e).

I inget av fallen redovisas de externa argumenten (*bonus* har förmodligen inte ens något). Däremot brukar relevant information om dem framgå av ordens definitioner. Vanligtvis är detta förfarande ganska oproblematiskt, men i mer komplexa fall räcker formatet inte riktigt till. Exempelvis framgår det inte i (d) om det externa argumentet till *tillåtelse* är den som ger eller den som får tillåtelse (i själva verket fungerar båda varianterna bra).

Det finns dock ordböcker som redovisar mer fullständiga valensramar, inklusive externa argument, ungefär enligt formatet i (17):

- (17) [Någon] böjer [(på) något]

Valensbeskrivningar som dem i (16) och (17) fångar främst den syntaktiska valensen: vilka led som ingår, om de är obligatoriska eller inte

samt vilken form de har. Semantisk valens kan framgå i viss mån – t.ex. signalerar *ngn* att argumentet är animat (person eller högre djur) och *ngt* att det är inanimat (växter, döda ting och abstrakta företeelser) – men den semantiska informationen är tämligen begränsad. I den mån man inriktar sig på semantisk valens används i stället andra analysverktyg, där det kanske mest välkända är *semantiska roller*, som behandlas i nästa avsnitt.

3.2. Semantiska roller

Semantiska roller är ungefär semantikens motsvarighet till syntaxens satsdelar. I en mening som *Hon skickade manuset till tryckeriet* är *hon* subjekt, *manuset* objekt och *till tryckeriet* adverbial, syntaktiskt sett. Motsvarande semantiska relationer är att *hon* är 'avsändare', medan *manuset* är 'det skickade' och *tryckeriet* är 'destination'. Mer generellt uttryckt är *hon* AGENT, den som utför aktionen, *manuset* FÖREMÅL för aktionen och *tryckeriet* är MOTTAGARE eller MÅL (beroende på perspektivet).

Relationerna illustreras i (18), med syntaktiska funktioner ovanför exemplet och semantiska roller under det. Verbet tilldelas ingen roll, eftersom det representerar själva aktionen som inrymmer rollerna.⁹

	subjekt		objekt	adverbial	(satsdelar)
(18)	<i>Hon</i>	<i>skickade</i>	<i>manuset</i>	<i>till</i>	
	'avsändare'		'det skickade'	'destination'	(specifika roller)
	AGENT		FÖREMÅL	MOTTAGARE/MÅL	(generella roller)

Semantiska roller har spelat stor roll för grammatikforskningen sedan de introducerades av Charles Fillmore 1968. I synnerhet fungerar de som en länk mellan semantik och syntax, som ett användbart sätt att hantera hur olika grammatiska mönster i varierande grad hänger samman med det betydelseinnehåll de uttrycker.

Till att börja med inriktade man sig främst på generella roller som AGENT och FÖREMÅL, och försökte identifiera en liten mängd roller som med god precision motsvarade alla relevanta syntaktiska relationer. Så småningom visade det sig dock att det i vissa sammanhang fungerade

⁹ Enkla citattecken, som i allmänhet används för att markera betydelser, begränsas i just det här sammanhanget till specifika semantiska roller, medan generella roller markeras med kapitäl.

bättre att utgå från specifika roller för varje predikat. I dag används båda begreppsnivåerna, beroende på perspektiv och syfte, och man kan också se det som ett hierarkiskt system av roller på olika abstraktionsnivåer.

3.2.1. Generella semantiska roller

Generella redogörelser för semantiska roller räknar typiskt med 10–15 olika roller, men det finns rollistor med så mycket som 40 roller. Här utgår vi från en lista med tretton semantiska roller (tabell 3:1), vilka exemplifieras i (19).

Tabell 3:1. *Generella semantiska roller*

AGENT	den som medvetet utför en handling
FÖREMÅL (jfr PÅVERKAD, TEMA)	föremålet för aktionen, den det görs/händer något med
ORSAK	den/det som oavsiktligt orsakar en aktion
MOTTAGARE	mottagare av något konkret
UPPLEVARE	mottagare av sinnesintryck eller abstrakt känsla
RESULTAT	resultatet av en aktion
BENEFICIENT (och MALEFICIENT)	den för vars nytta (eller skada) aktionen utförs eller sker
INSTRUMENT	det redskap med vilken AGENTEN utför en aktion
PLATS	platsen där aktionen äger rum
TID	aktionens tidpunkt eller tidsrymd
MÅL	slutpunkten för en rörelse
KÄLLA	utgångspunkten för en aktion, typiskt en rörelseaktion
EGENSKAP	egenskap som tillskrivs ett annat argument

- (19) a. Hon gav mig en bok
AGENT MOTTAGARE FÖREMÅL
- b. Stormen förstörde trädgårdsmöblerna.
ORSAK FÖREMÅL
- c. Hör du koltrasten?
UPPLEVARE FÖREMÅL
- d. Den dåliga luften gav honom huvudvärk.
ORSAK UPPLEVARE RESULTAT
- e. Programmet fixade enkelt snygga diagram åt mig.
INSTRUMENT RESULTAT BENEFICIENT
- f. Vi har bott här i fem år.
AGENT PLATS TID
- g. De åkte till Dalarna i påskas.
AGENT MÅL TID
- h. All offentlig makt utgår från folket.
FÖREMÅL KÄLLA
- i. Tigern är ett randigt djur.
FÖREMÅL EGENSKAP

I de flesta fall är det ganska tydligt vad som är vad, men ändå mindre så än när det gäller exempelvis satsdelar. Är t.ex. *huvudvärk* i (19d) RESULTAT eller FÖREMÅL? Var går gränsen mellan MOTTAGARE och BENEFICIENT? I analysen av semantiska roller kan man inte luta sig mot formkriterier på samma sätt som för grammatiska egenskaper, vilket ibland gör analysen mer öppen för tolkning.

Detta hänger samman med att en semantisk analys är just en tolkning. Det kanske otillfredsställande i att man inte alltid kan etablera *en* entydig tolkning kompenseras av att man har möjlighet att fånga olika läsningar. Ta t.ex. det gamla t-shirttrycket *Öl byggde denna vackra kropp*. Här är det inte givet om *Öl* fungerar som ORSAK (oavsiktlig aktion) eller INSTRUMENT (förutsätter en AGENT), och det är väl just denna spänning mellan olika läsningar som är (den numera tämligen utslitna) poängen.

Tolkningsutrymmet är också en av anledningarna till att det har visat sig svårt för forskarna att enas om en och samma rollista. De som antar fler roller gör det bl.a. för att täcka in fler betydelseaspekter – exempelvis kan *enkelt* i (19e) sägas ange SÄTT – men det handlar också om olika sätt att strukturera samma verklighet. I stället för begreppsparet AGENT – FÖREMÅL är det flera som räknar med tre roller: AGENT, TEMA och PÅVERKAD.¹⁰ I ett sådant rollsystem avser PÅVERKAD argument man verkligen gör något med, som förändras av aktionen, t.ex. *trädgårdsmöblerna* i (19b). TEMA är då inte bara en delmängd av (oförändrade) FÖREMÅL, utan fungerar som ett mellanting mellan PÅVERKAD och AGENT. Hit hör då å ena sidan *en bok* (19a) och *Tigern* (19i) och å andra sidan (åtminstone enligt en del forskare) *Vi* (19f) och *De* (19g), alltså både FÖREMÅL och AGENTER enligt uppdelningen ovan.

Olika rollsystem bygger också på vilken sorts språkliga uttryck man utgår från eller vilket syfte man har med indelningen. Detta är delvis en fråga om detaljnivå, där den som t.ex. undersöker rörelseuttryck gärna antar fler roller för rumsliga relationer, men det är också en perspektivfråga. Den som använder semantiska roller för att reda ut kausala förhållanden (vem påverkar vad hur) i olika typer av aktioner gör delvis andra distinktioner än den som försöker etablera en semantisk grundval för vilket argument som får ett visst kasus eller en viss satsdelsfunktion.

Det sistnämnda har redan från början varit ett centralt tillämpningsområde för semantiska roller. Notera t.ex. att det i stort sett bara är MOTTAGAR-aktiga roller (inkl. UPPLEVARE, BENEFICIENT och MÅL) som konstrueras som indirekt objekt i svenskan, och det är också dessa roller som fick dativböjning på den tiden svenskan hade produktiv kasusböjning – och som än idag tar dativkasus i andra språk, t.ex. isländska. Där har subjekt vanligtvis nominativkasus, men det finns en liten grupp subjekt som står i dativ – och dessa har samma semantiska roller som förknippas med dativ även i andra grammatiska funktioner.

Man har också försökt etablera rollhierarkier som ska förutsäga vilka argument som blir subjekt resp. objekt i en sats. Om det finns en AGENT blir det argumentet normalt subjekt (utom i passiv), om inte fylls rollen av ORSAK eller UPPLEVARE, därefter FÖREMÅL. Det argument i satsen som är näst högst i hierarkin blir normalt objekt. Den här sortens hierarkier bygger på att inga aktioner aktualiserar alla roller samtidigt och att det finns ett system i vilka roller som tenderar att uppträda

¹⁰ En annan vanlig term i sammanhanget är PATIENT, som en del forskare använder om det vi här kallar FÖREMÅL, men andra i den snävare bemärkelsen PÅVERKAD. Det finns också flera olika definitioner av TEMA.

De specifika rollerna är inte bara är tätare knutna till predikatet, utan också till varandra: En 'lyssnare' upplever just ett 'hörselintryck' (20c) och inte vilket FÖREMÅL som helst. En 'byggare' och 'det byggda' (20a) existerar inte oberoende av varandra utan det ena förutsätter det andra. Och så vidare. Notera att det bara är just de valensbundna rollerna som är verbspecifika. Fria led, som *efteråt* i (20c), tilldelas inga roller av just verbet. Däremot kan de fortfarande fylla generella semantiska roller, i det här fallet TID.

3.2.3. Påbyggnad: semantiska ramar

Vilket som är att föredra av generella och specifika roller beror, som alltid, på syftet med analysen. Det har också etablerats en medelväg, där man anger roller utifrån grupper av ord med besläktad betydelse. Typiskt utgår man då från s.k. semantiska ramar (eng. *semantic frames*), där en ram beskriver en typ av aktion och de argument (s.k. *ramelement*) som deltar i den.

Två exempel från den amerikanska databasen *FrameNet* är ramarna Causation och Request_entity. Causation går ut på att en aktör (Actor) eller orsak (Cause) orsakar en konsekvens (Effect), som ev. berör någon påverkad (Affected). I (22) ges några svenska exempel, där uttrycket för själva orsakandet markeras LU (*lexical unit*):¹¹

(22) a. Att äta laktosfritt har fått mig att må bättre i magen!
Cause LU Affected Effect

b. Enligt domen har han med gester anstiftat våldsamt upplopp
Actor LU Effect

c. Robban har varit hemma i dag för han är inte så piggin
Effect LU Cause

Causation är en ganska generell ram, eftersom orsaksrelationer kan uttryckas på många olika sätt och organiseras kring ett stort antal olika huvudord – allt från specifika verb som *orsaka*, *medföra* och *leda till*, via verb som kan användas med sådan innebörd i vissa sammanhang,

¹¹ De svenska exemplen i (22–23) är hämtade från databasen *Svenskt frasnät*, som är en svensk tillämpning av FrameNet, se <<http://spraakbanken.gu.se/swefn/>>. Amerikanska FrameNet är tillgängligt på <<https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>>.

som *få* (22a) och *göra*, till helt andra uttryckssätt som konjunktionen *för* (22c).¹²

En mer specifik ram är Request_entity, som i (23), med argumenten kund (Customer), vara (Entity) och leverantör (Supplier). Här är det inte lika många olika uttryck som kan fungera som LU, helt enkelt därför att ramen beskriver en mer specifik situation.

(23) a. Du kan abonnera på nyheter här.
 Customer LU Entity Supplier

 b. Gruppen har specialbeställt clownnäsor från USA
 Customer LU Entity Supplier

Ramar är alltså inte låsta vid en viss abstraktionsnivå, utan kan avse mer eller mindre specifika situationer. De är också i viss mån hierarkiskt ordnade så att en specifik ram kan utgöra en undertyp till en mer generell. Poängen är att generalisera lagom mycket. Man behöver inte hålla sig till antingen generella eller verbspecifika semantiska roller utan kan välja den abstraktionsnivå som är mest relevant i sammanhanget.

Ramar har också använts som en bas för jämförelser mellan olika språk. Man har då utgått från att samma ramar är giltiga för flera olika språk, fast de inte uttrycks likadant. Med ramarna som referenspunkt kan man – trots stora skillnader på lexikal nivå – jämföra t.ex. olika sätt att uttrycka Causation eller Request_entity, både vilka lexikala uttryck (LU) som fångar relationerna och hur de tillhörande argumenten struktureras.

3.3. Aktionsstruktur

Hittills har vi gått igenom olika perspektiv på argument, och bl.a. konstaterat att argumentstrukturen i stor utsträckning beror på de predikat övriga led är argument till – eller kanske rättare sagt de aktioner där argumenten utgör deltagare. Alltså går vi nu över just till aktionerna som sådana och ser närmare på själva **aktionsstrukturen** (eng. *event*

¹² Konjunktionen *för* i (23c) fungerar inte som huvudord på samma sätt som verben i (22a–b). Inte desto mindre räknas det som LU, det ramen organiseras kring i exemplet, eftersom semantiska ramar inte bara är ett sätt att beskriva valens utan över huvud taget försöker fånga hur olika led i ett yttrande är semantiskt beroende av varandra och hur likartade relationer kan uttryckas på olika sätt.

structure). Ett huvudinslag blir här aktionsart och aspekt (3.3.1), medan några andra dimensioner på aktionsstruktur kommenteras mer översiktligt i avsnitt 3.3.2.

3.3.1. Aktionsart och aspekt

Aktionsart och aspekt handlar – åtminstone delvis – om tid. Om man jämför med tempus, kan man säga att tempus förankrar aktionen i tid och rum, i dåtid, nutid eller framtid, och därmed så att säga definierar aktionens *yttre* tid.¹³ Aktionsart och aspekt handlar däremot om aktionens *inre* tid: huruvida aktionen är statisk eller dynamisk, avgränsad eller oavgränsad osv. Det kan t.ex. gälla hur man tolkar meningar som (24):

(24) Hon skrattade när jag kom in i rummet.

Var det så att *hon* började skatta när jag kom in i rummet eller höll hon redan på med det? Verbet *skrattade* ger ingen information om detta. Däremot finns det olika grammatiska konstruktioner vi kan använda för att klargöra innebörden:

- (25) a. Hon satt och skrattade när jag kom in i rummet.
- b. Hon började skratta när jag kom in i rummet.
- c. Hon skrattade till när jag kom in i rummet.

Här signalerar (25a) en pågående tolkning, genom en s.k. pseudo-samordning. I (25b) anger hjälpverbet *började* att inkommandet föregår skrattandet. Detsamma gör partikeln *till* i (25c) och bidrar dessutom med informationen att skrattandet inte höll på någon längre tid utan snarast var en ögonblicksaktion.

Den här sortens tidsbetydelser beror dels på verbens inneboende egenskaper, det vi kallar verbens **aktionsart**, som alltså snarast är en lexikal egenskap. Dels beror det på sammanhanget, den grammatiska konstruktionen, som tillsammans med aktionsarten ger satsens **aspekt**. För att börja med det lexikala perspektivet brukar man här urskilja fyra, ibland fem, grundläggande aktionsarter (det finns också finkornigare indelningar). En översiktlig bild ges i följande tabell ur SAG, inklusive exempel och de semantiska distinktioner som skiljer aktionsarterna åt:

¹³ Vi kommer inte att gå närmare in på tempus här, utan förutsätter att läsarna har grundläggande kännedom om begreppet. För en relativt fyllig genomgång av tempus i svenskan, se Larsson & Lyngfelt (2011).

Tabell 3:2. *Aktionsarter enligt SAG (vol. III: 324).*

Aktionsarter			
Oavgränsade		Avgränsade	
Icke-processuella	Processuella		Icke-processuella
Durativa			Punktuella
Statiska	Dynamiska		
Tillstånd	Oavgränsade processer	Avgränsade processer	Punkthändelser

Två plus tre är fem. Vimpeln fladdrade. Mjölken rann ut. Johan blinkade.
 Karla älskade Per. Oskar ritade. Lotta skrev ett brev Lampan slocknade.
 Lotta bodde hemma. Temperaturen steg. Vi gick en mil. Planet lyfte.

Som framgår av tabell 3:2 skiljer man statiska tillstånd från dynamiska aktioner, där man sedan skiljer punkthändelser från processer. Bland processerna skiljer man i sin tur mellan avgränsade och oavgränsade. De som räknar med en femte aktionsart skiljer också mellan sådana punkthändelser som innebär ett förändrat tillstånd (*lyfta, slockna*) från sådana som inte gör det (*blinka*). En påfallande skillnad är att de sistnämnda kan upprepas gång på gång, men för att t.ex. en lampa ska kunna *slockna* mer än en gång måste den tändas emellan.¹⁴

Uppdelningen bygger huvudsakligen på lexikal betydelse, men ord är inte alltid avgränsade på just de här punkterna. Särskilt när det gäller processer särskiljer inte ordbetydelsen om de är avgränsade eller oavgränsade. Jämför t.ex. *fladdra, rita* och *stiga* med *rinna, skriva* och *gå* i tabell 3:2. Utan närmare specificering är de alla oavgränsade, och det är partikeln *ut*, objektet *ett brev* och adverbialet *en mil* i exemplen som gör de sistnämnda tre predikaten avgränsade.¹⁵

Därmed handlar det inte längre enbart om (lexikal) aktionsart, utan vi har gått över till (grammatisk) aspekt.¹⁶ Här räknar man främst med två

¹⁴ I internationell terminologi brukar man tala om *states* (tillstånd), *activities* (oavgränsade processer), *accomplishments* (avgränsade processer), *achievements* (punkthändelser som innebär förändring) och *semelfactives* (punkthändelser som inte innebär förändring), se t.ex. Vendler (1957), Smith (1997).

¹⁵ Nominalfrasen *en mil* fungerar som adverbial och inte objekt eftersom den anger hur långt det gicks, inte vad. Om komplementet däremot hade varit t.ex. *tjejmilen* hade det räknats som ett (innehålls-) objekt.

¹⁶ Observera att SAG (vol. 3: 324) inte skiljer mellan aspekt och aktionsart, utan väger in även grammatisk konstruktion i uppdelningen i tabell 3:2.

typer: *perfektiv* (avgränsad) och *imperfektiv* (oavgränsad). I flera språk, exempelvis de slaviska (ryska, tjeckiska m.fl.), anges detta med verbböjning, men svenska har inget sådant böjningssystem. Det har därför ibland hävdats att svenskans grammatik saknar aspekt, men som framgick ovan kan vi mycket väl uttrycka aspekt genom syntaxen i stället för morfologin. Däremot är det inte obligatoriskt att göra det, vilket är den avgörande skillnaden gentemot slaviska och andra ”aspektspråk”.

Aspekten kan preciseras på flera olika sätt (26), bl.a. genom komplexa verbkonstruktioner (a–c), verbpartiklar (d–f), s.k. konativ konstruktion (g) och specificitet hos objekt (h–i).

- (26) a. Vad står du och tänker på? (jfr *Vad tänker du på?*)
 b. Jag kom att tänka på en sak.
 c. Hon höll på att klippa gräset. (jfr *Hon klippte gräset*)
 d. Det är bara att kämpa på.
 e. Han hoppade till.
 f. Hon åt upp pizzan.
 g. Hon åt på ett äpple.
 h. Vi spelade golf.
 i. Vi spelade en runda golf.

Ett vanligt sätt att markera imperfektiv aspekt är pseudosamordningar, som i (26a) och (25a). Dessa fungerar inte som vanliga samordningar, dvs. (26a) handlar inte om att subjektet gör två olika saker: å ena sidan *står* och å andra sidan *tänker*. I stället markerar *står och* att tänkandet är något som pågår. En liknande funktion har hjälpverbskonstruktionen *hålla på (att)* i (26c). Omvänt uttrycker *kom (att)* i (26b) ögonblicklighet och signalerar därmed perfektiv aspekt.

Verbpartiklar kan fylla ett stort antal olika funktioner, bl.a. som aspektmarkörer. En del indikerar imperfektiv aspekt, som fortsättningsmarkören *på* i (26d) – och andra perfektiv, som det mer ögonblickliga *till* i (26e) och (25c) och det fullbordande *upp* i (26f). Konativ konstruktion, med prepositionen *på* (26g), uttrycker delvis genomförande av en aktion och därmed imperfektiv aspekt. Vidare kan även objektet påverka: obestämd mängd indikerar imperfektiv aspekt (26h), medan ett specifikt avgränsat objekt tyder på perfektiv aspekt (26i).

I regel är det flera faktorer som spelar in, exempelvis tempus, där dåtid (preteritum och perfekt) ofta men inte alltid hänger samman med perfektiv aspekt – och presens ofta men inte alltid med imperfektiv. Vidare ger de olika aspektmarkerande uttrycken olika utfall beroende på

verbens aktionsart. När t.ex. *hålla på* kombineras med processer markerar det pågående aktion (27a) och med icke tillståndsförändrande punkthändelser upprepad aktion (27b), i båda fallen imperfektiv aspekt, men med tillståndsförändrande punkthändelser blir tolkningen snarare att en avgränsad aktion nästan men ändå inte har ägt rum.

- (27) a. Han håller på att städa.
 b. Hon håller fortfarande på och hostar.
 c. Hon höll på att bli påkörd.

I en del fall kan aspektmarkeringen köra över verbets grundläggande aktionsart. Exempelvis kan både *hålla på* (28a) och pseudosamordning (28b) modifiera ett statiskt tillstånd till en dynamisk (oavgränsad) process. Även punkthändelser kan modifieras till processer genom *hålla på* (28c), även om sådana fall ibland kan vara tvetydiga mellan pågående tolkning och s.k. prospektiv tolkning som i (27c). Aspekten beror som sagt på ett samspel mellan flera faktorer och kontexten spelar stor roll för tolkningen.

- (28) a. Jag orkar inte hålla på att vara trevlig.
 b. Jaså, här står du och är representativ.
 c. Planet höll på att lyfta.

Ett vanligt test på om en aktion är perfektiv eller imperfektiv är att lägga till durativa adverbial med *på* respektive *i*, vilket illustreras i (29):

- (29) a. Han städade på två timmar.
 b. Han städade i två timmar.

I (29a) förutsätts att *han* har städat färdigt, medan (29b) bara anger hur länge han höll på, utan att säga något om huruvida han är klar eller inte. Skillnaden följer av att *på* X anger den tid som går/gick åt för att fullborda en avgränsad aktion, vilket innebär perfektiv aspekt, medan *i* X i stället associeras med imperfektiv aspekt.

Jämför alltså t.ex. det imperfektiva *Vi spelade golf i fyra timmar* med det perfektiva *Vi spelade en runda golf på fyra timmar* eller *Hon åt upp pizzan på en halvtimme* med *Hon åt på ett äpple i en halvtimme* osv. I

den mån det är rimligt att ange tidsåtgång för en aktion är tillägg av *i/på* X en ganska säker indikator på perfektiv/imperfektiv aspekt.¹⁷

3.3.2. Påbyggnad: dimensioner av aktionsstruktur

Resonemanget om aspekt ovan har involverat flera olika betydelsefaktorer, som alla har med aktionsstruktur att göra. En översikt över några centrala betydelsedimensioner redovisas i tabell 3:3, som har hämtats från Hopper & Thompson (1980). De etablerar en sorts skala av aktioner, där ena änden utgörs av vad vi kan kalla en prototypisk handling: 'en transitiv, aktiv och avsiktlig handling, där en mänsklig agent vid ett enstaka tillfälle framgångsrikt påverkar ett specifikt objekt'. Ett typexempel är *Lisa slog ihjäl Kalle*. I närheten av skalans andra ände hamnar då ett abstrakt och irreellt negerat tillstånd, t.ex. *Eventuell signifikans vore inte utomteoretiskt verifierbar*.

Hopper & Thompson urskiljer tio olika semantiska parametrar, där en prototypisk handling har höga värden på samtliga. En aktion som i stället är t.ex. oavsiktlig, intransitiv, imperfektiv eller negerad är då så att säga inte en lika fullödig handling. De tio parametrarna redovisas i tabell 3:3 och förklaras efteråt.

Tabell 3:3. Aktionsparametrar hos Hopper & Thompson (1980: 252).

		Hög	Låg
A	Antal deltagare (ställighet)	två eller flera	en
B	Aktivitet	handling	passivitet
C	Aspekt	perfektiv	imperfektiv
D	Punktualitet	punktuell	icke-punktuell
E	Avsikt	avsiktlig	oavsiktlig
F	Affirmation	positiv	negerad
G	Modus (realitet)	realis	irrealis
H	Handlingskraft	handlande subjekt	icke handlande subj.
I	Påverkan	påverkat objekt	icke påverkat objekt
J	Individuering (ung. specificitet)	objektet en specifik individ	objektet en ospecifik mängd

¹⁷ Även här är termfloran brokig. Utöver de termer som redan nämnts är särskilt *telicitet* bra att känna till. **Teliska** aktioner är avgränsade, alltså perfektiva, medan **ateliska** aktioner är oavgränsade/imperfektiva. Termparet används både på lexikal (aktionsart) och grammatisk (aspekt) nivå, men kanske oftast om aktionsart.

A, **ställighet**: en tvåställig aktion rankas högre, dvs. är en mer prototypisk handling, än en intransitiv.

B, **aktivitet**: en prototypisk handling inbegriper fysisk aktivitet; jfr *Jag äter hallon* med *Jag gillar hallon* (det sistnämnda är ett tillstånd, och subjektet dessutom en UPPLEVARE snarare än en AGENT).

C, **aspekt**: en fullbordad, perfektiv aktion rankas högre än en oavgränsad, imperfektiv.

D, **punktualitet**: en enstaka, punktuell handling rankas högre än en utdragen; jfr *Jag sparkade bollen* med *Jag bar bollen*. Likaså rankas en specifik aktion högre än en vana; jfr *Jag tog en konjak till kaffet* och *Jag brukar ta en konjak till kaffet*.

E, **avsikt**: en avsiktlig handling rankas högre än en oavsiktlig händelse; jfr *Hon sade vad hon tyckte* och *Hon försade sig*. Notera hur hjälpverb som *råka* kan markera oavsiktlighet för nästan vilken aktion som helst.

F, **affirmation**: en prototypisk handling är affirmativ, dvs. varken negeras, ifrågasätts eller modifieras med avseende på sannolikhet; all modifiering med *inte*, *kanske* osv. gör alltså att aktionen rankas lägre.

G, **modus**: verkliga (reella) aktioner rankas högre än hypotetiska och kontrafaktiska (irreella); jfr *Det är bra* med *Det vore bra* (hypotetiskt) och *Det hade varit bra* (kontrafaktiskt).

H, **handlingskraft**: en prototypisk handling har ett handlande subjekt (en AGENT); jfr *Portiern visade vägen* med *Kartan visade vägen*.¹⁸

I, **påverkan**: en aktion rankas högre om objektet påverkas än om det inte gör det; jfr *Hon renoverade lägenheten* med *Hon visade lägenheten*. Likaså spelar graden av påverkan in; *Jag åt upp äpplet* rankas högre än *Jag åt på ett äpple*.

¹⁸ Hopper & Thompson använder termen *agency*, vilket vi dock undviker här eftersom dess svenska motsvarighet *agens* är en vanlig svensk beteckning på den semantiska rollen AGENT (se t.ex. SAG II:506). En alternativ term för egenskapen *agens/agency* är *agentivitet*, men den termen antas ofta förutsätta avsikt, alltså parameter E ovan.

J, *individuering*: en prototypisk handling har ett specifikt föremål för aktionen, varför individuella objekt rankas högre än mer eller mindre oavgränsade mängder, jfr *Han åt smörgåsen* med *Han åt smörgås*.

Utifrån dessa parametrar kan man alltså ordna aktioner på en skala från specifika medvetna handlingar till abstrakta händelser eller tillstånd. Det ligger ingen värdering i hög/låg, utan värdena är bara ett sätt att ange riktning på ett antal egenskaper som tillsammans definierar aktionens struktur. Det intressanta är inte precis var på en tänkt skala en viss aktion hamnar, utan vilka faktorerna är och hur de samspelar.

Hopper & Thompson själva presenterar sina parametrar som en transitivitetsskala, där en aktion med höga värden på alla parametrar är prototypiskt transitiv och en med låga värden är prototypiskt intransitiv. De antar därmed ett utvidgat och flerdimensionellt transitivitetsbegrepp, medan transitivitet i mer traditionell bemärkelse i princip täcks av enbart parameter A: ställighet (se avsnitt 3.1.1 ovan). Man hade också kunnat sätta t.ex. E och H (avsikt och handlingskraft) i centrum och därmed se det hela som en agentivitetsskala.

För egen del har jag alltså utgått från en prototypisk 'handling', i stället för prototypisk 'transitivitet' eller 'agentivitet', dels för att inte framhålla en av faktorerna framför de andra, dels för att slippa laborera med flera transitivitetsbegrepp samtidigt. I praktiken är i vilket fall som helst en prototypisk handling både transitiv och agentiv, liksom en prototypisk transitiv aktion är en handling osv. Eftersom det handlar om ett kluster av egenskaper skulle man kanske hellre tänka sig detta som ett (flerdimensionellt) koordinatsystem än som en skala. Huvudsyftet här har varit att presentera faktorerna som sådana, för att visa att aktionsstrukturen avgörs av flera betydelsedimensioner i kombination.

3.4. Lexikon/grammatik

En av flera intressanta saker med aktions- och argumentstruktur är hur påtagligt de aktualiserar samspelet mellan grammatik och lexikon. Ovan har vi främst berört detta i samband med aspekt, där grammatisk aspekt beror på en kombination av lexikal aktionsart och olika grammatiska konstruktioner. Dessutom spelar förstås pragmatisk kontext en stor roll för tolkningen – som alltid. Vi ska nu se lite närmare på hur lexikon och grammatik samspelar i realiseringen av argumentstruktur.

Traditionellt brukar man betrakta argumentstruktur som lexikalt styrd av huvudordets valens (se avsnitt 3.1 ovan). Själva kärnan i begreppet

valens är att argumentstrukturen är lexikalt bestämd. Exempelvis anger Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien följande valensramar för verben *undervisa*, *hyra* och *skratta*:

- (30) a. **undervisa** ~ (ngn) (i el. om ngt el. att+v el. SATS)
 b. **hyra** ~ ngt (av ngn)
 c. **skratta** ~ (åt ngn el. ngt el. SATS)

Som framgår av (30) konstrueras *undervisa* (optionellt) och *hyra* normalt med objekt, 'den undervisade' respektive 'det hyrda' och ev. med en prepositionsfras som uttrycker 'ämne' respektive 'uthyrare'. Däremot är *skratta* intransitivt, men skrattandets FÖREMÅL uttrycks ofta i en prepositionsfras med *åt*. Dessa valensramar är välgrundade och förefaller stämma ganska bra.

Frågan är då hur man hanterar exempelvis meningarna i (31), där argumentstrukturen i alla tre fallen tydligt bryter mot den lexikala valensen:¹⁹

- (31) a. Folkpartiet vill undervisa bort extremhögern.
 b. Hyr dig i form!
 c. [...] några par skrattade iväg nerför trapporna och ut på grusplanen.

Även om både *undervisa* och *hyra* här uppträder med objekt är objektet i (a) inte 'den undervisade' och objektet i (b) inte 'det hyrda'; dessa argument är tvärtom underförstådda. I stället uttrycker komplementen i båda fallen någon sorts RESULTAT av aktionerna: att *extremhögern* ska förvinna i (a) och att 'den hyrande' ska komma i form i (b). Dels saknas det alltså valensled, dels har det tillkommit andra argument i stället. I (31c) är inte bara argumentstrukturen annorlunda, utan själva verbets betydelse konstrueras om och *skratta* fungerar här i praktiken som ett rörelseverb, i stil med t.ex. *springa*.

Det är dock inget fel på meningarna i (31), trots att de bryter mot valensen. Inte heller är det valensramarna i (30) som brister. Valensen ska fånga ordens konventionaliserade användning, och det kan knappast förmodas ligga i vår etablerade kunskap om *hyra* att det ska ha indirekta

¹⁹ Av exemplen i (31) diskuteras (a) av Sjögreen (2007), (b) av Jansson (2006) och Lyngfelt (2007) och (c) av Lyngfelt (2008). Exempel (31b), som kanske fordrar en förklaring, är hämtad ur en annons enligt vilken den som hyr en TV får en träningscykel på köpet; på så vis kan hyrandet sägas leda till att man kommer i form.

hälsoeffekter; inte heller är *skratta* ett etablerat sätt att uttrycka rörelse (annat än för en begränsad mängd luft).

En möjlighet man åtminstone bör överväga är om verbbestämningarna i (31) fungerar som fria adjunkter snarare än som komplement. I så fall har de ju inte med valensen att göra, utan är oberoende tillägg. Detta håller emellertid inte; bestämningarna är inte några löst knutna omständigheter utan är intimt förknippade med verbbetydelsen i de aktuella fallen. De går inte att avlägsna utan påtagligt förändrad betydelse, och konstituenttester indikerar att de hör till verbfrasen.

Snarare handlar det om att språket erbjuder möjligheter till annan argumentstruktur än den som följer av verbens valens. Det måste egentligen vara så; annars skulle inte språk kunna förändras och nya valensmönster etableras. Hur det fungerar vet vi dock inte riktigt. De olika tänkbara förklaringar som har föreslagits kan grovt sett delas in i två grupper: lexikala och grammatiska.

De lexikala förklaringarna håller fast vid att argumentstruktur styrs lexikalt. Vad som sker i fall som (31) är enligt det synsättet att man tillfälligt bildar ett verb med modifierad valens, som därmed motiverar en annan argumentstruktur. Detta kan då tänkas bygga på analogi med andra verb, t.ex. att *skratta* i (31c) lånar drag från *springa*.

De grammatiska förklaringarna går i stället ut på att det är de grammatiska konstruktionerna i sig som ger argumentstrukturen. Man kan t.ex. tänka sig att språket rymmer konventionaliserade mönster som de i (32):²⁰

- (32) a. [V *bort* NP]
'få NP att försvinna genom att V'
- b. [V *Refl* RESULTAT]
'uppnå RESULTAT genom att V'
- c. [V *Part* (Adv1)]
'förflytta sig RIKTNING/MÅL genom att V'

Om man då stoppar in *undervisa* i (32a), *hyra* i (32b) och *skratta* i (32c) bildar man meningar med argumentstrukturerna i (31). Mönster av det slag som beskrivs i (32) brukar kallas **konstruktioner**, och är ett centralt

²⁰ I beskrivningarna i (32) anger den grammatiska strukturen inom hakparentes och betydelsen inom enkla citattecken. *Refl* står för reflexivt pronomen och *Part* för (verb-) partikel.

inslag i konstruktionsgrammatik och likartade teorier; en fylligare redogörelse för det synsättet kommer i kapitel 7.

Sannolikt är det inte enbart lexikon eller enbart grammatiska konstruktioner som avgör, utan det mesta tyder på att argumentstrukturen bildas i samspel mellan lexikon och grammatik. I det samspelet ingår också ett tredje perspektiv, nämligen det pragmatiska sammanhanget. Några aspekter på pragmatik kommer att behandlas i kapitel 4.

Notera också att det inte går någon skarp gräns mellan lexikon och grammatik. Består t.ex. uttrycket *vila sig* av verbet *vila* och det reflexiva objektet *sig* eller är det ett reflexivt verb: *vila sig*? Består *äta upp* (ngt) av verbet *äta* plus partikeln *upp* eller är det ett partikelverb: *äta upp*? Från början har de förstås bildats genom att verben har kombinerats med reflexiv respektive partikel, men så småningom kan en sådan förbindelse bli så starkt konventionaliserad att den fungerar som ett ord; den har blivit *lexikaliserad*.

3.5. Övningar

1. Vilka av bestämningarna i exemplen nedan är komplement och vilka är adjunkter? Ange också om komplementen är obligatoriska eller optionella.
 - a. Hon cyklar till jobbet om vädret är ok.
 - b. Jag är verkligen glad att så många är här idag.
 - c. Kan du skicka mig saltet, är du snäll?
 - d. Nej, det hade jag inte hört förut.
 - e. Vi väntar på en leverans från Tjeckien.
 - f. Vi väntar på en kille från försäkringsbolaget.
 - g. Ställ inga cyklar framför nödutgången!

2. Föreslå valensramar till följande ord. För ord med flera betydelser, ange olika valensramar.
 - a. berätta
 - b. fördela
 - b. lova
 - c. tacksam

3. Ange semantisk roll (både generell och specifik) för de understrukna leden.

- a. Jag fick boken av mamma.
- b. Vill du be honom komma hit ett tag?
- c. Vasen gick sönder.
- d. Förlusten visade oss att det finns en del kvar att jobba på.
- e. Arga lappar får knappast någon att hålla efter disken.
- f. Man behöver ju en anledning att släpa sig upp ur sängen.

4. Ange aktionsart för följande verb: *anse, fundera, inse, sluka, utse* och *övertrassera*. Jämför också uttrycken *Det är bra* och *Det blir bra*.

5*. Konstruera meningar där verben i uppgift 4 modifieras med olika aspektmarkörer, såsom partiklar, pseudosamordningar och *hålla på*. Vilka kombinationer fungerar? Hur påverkas betydelsen jämfört med verbens grundläggande aktionsart?

6*. För var och en av aktionsparametrarna i figur 3:3, konstruera minst ett meningspar som skiljer sig åt med avseende på respektive parameter.

7*. I många språk markeras irrealis med konjunktivform på verbet. I svenskan är konjunktiv på väg att försvinna, och det är i stort sett bara *vore* (av *vara*) som fortfarande används produktivt. Hur uttrycker vi irrealis i modern svenska?

8*. Diskutera i vilken mån nedanstående reflexiv- och partikel-förbindelser är lexikaliserade. Hör de till lexikonet eller till grammatiken? Vad talar för det ena eller andra?

andas in, göra sig till, haja till, klä på sig, logga ur, rinna av, skada sig, spela på, stå på sig, tvätta sig, äta upp, ösa ur

5. Kortfattad grammatikhistoria

Modern grammatikhistoria börjar med strukturalismen, som främst växte fram under början av 1900-talet. Fram till dess hade grammatikens beskrivningsredskap varit ungefär desamma sedan antiken. 1800-talets språkvetenskapliga framsteg rörde framför allt språkhistoria. Genom att jämföra olika språk och utforska likheter i det centrala ordförrådet fastställde man historiskt släktskap mellan språken. Man etablerade språkfamiljer där t.ex. svenska hör till nordiska språk som tillsammans med bl.a. tyska och engelska hör till germanska språk, som i sin tur tillsammans med romanska, slaviska och indoiranska språk ingår i den stora indoeuropeiska språkfamiljen (se t.ex. Wikander 2008).

Ett viktigt inslag i analyserna var att identifiera regelbundenheter i ljudförändringar, där t.ex. svenskans *fisk* och engelskans *fish* kunde relateras till latinets *piscis* genom ljudförändringen /p/ → /f/ i de germanska språken. På så vis resonerade man sig också fram till tänkta egenskaper hos de äldre språk som de moderna språken antas ha utvecklats ur.

Själva språkbeskrivningarna utvecklades däremot inte så mycket, utan fokus låg på språkhistoria snarare än grammatisk teori. Man beskrev visserligen fler språk än tidigare och gav fylligare beskrivningar av redan välkända språk, men gjorde det på i princip samma sätt som man gjort i tusentals år. Det var alltså bäddat för en reaktion.

5.1. Strukturalism: språket som system

Den man brukar räkna som strukturalismens fader är schweizaren Ferdinand de Saussure. Tidiga strukturalistiska tankar dök i och för sig upp redan under 1800-talet, särskilt i Tyskland genom forskare som Wilhelm von Humboldt, men det var först med Saussure det utvecklades ett paradigm, en forskningstradition. Standardverket är *Cours de linguistique générale*, som gavs ut postumt 1916 av några av Saussures studenter (i svensk översättning först 1970). Därefter har strukturalistiskt tänkande på ett eller annat sätt styrt den språkvetenskapliga teoriutvecklingen, om än på lite olika sätt i Europa och USA. En förgrundsgestalt inom amerikansk strukturalism är Leonard Bloomfield.

Strukturalismens grundtanke är att varje enhet i ett system är beroende av alla andra enheter och definieras utifrån sin relation till dessa.

Så skiljer sig t.ex. vokalen /a/ i spanska från /a/ i svenska genom att spanskans /a/ ingår i ett trevokalssystem och därmed omfattar mer än ett svenskt /a/, som ingår i ett system med nio vokaler. Till och med ett begrepp som vokal beror på vilket språk man utgår från. Vissa ljud som är konsonanter för oss, t.ex. /r/ och /z/, kan vara stavelsebärande och därmed fungera som vokaler i slaviska språk.

Följaktligen är en viktig princip, särskilt inom amerikansk strukturalism, att varje språk ska beskrivas på sina egna villkor. Det är t.ex. inte givet att engelska grammatikregler och kategorier är tillämpliga på t.ex. cheyenne eller cree (två indianspråk). Detta är en viktig skillnad mot traditionell grammatik, vars grammatiska kategorier i hög grad är baserade på latinet (de justeringar man senare har gjort i indelningen av ordklasser och satsdelar, t.ex. att man för svenskans del hellre talar om *preteritum* än om *imperfekt* som tempuskategori, bygger på strukturalistiska insikter).

Genom denna hänsyn till systemet som helhet blir grammatikbeskrivningen mer komplex, och väger man dessutom in hur språket hela tiden gradvis förändras blir det hela snabbt ohanterligt. Saussure lanserade därför en metodologisk distinktion mellan *synkron* och *diakron* lingvistik. Ett synkront perspektiv innebär att man så att säga fryser språkutvecklingen i ett visst tillstånd och tillåter sig att betrakta ett språk som ett statiskt system – dock väl medveten om att denna förenkling är en illusion. Diakron lingvistik innebär tvärtom att man följer en språkförändring, där resultatet i olika skeden kan relateras till det synkrona systemet vid respektive tidpunkt. Alltså: eftersom det blir för mycket att hantera språkssystem och språkförändring samtidigt gör man en sak i taget.

Saussure gör en liknande distinktion mellan språkssystem (*langue*) och språkanvändning (*parole*), där man i systembeskrivningen abstraherar bort från mycket av den individuella och situationsstyrda variation som präglar språkbruket. Språkförändring sker primärt i *parole* och det är först när en förändring etableras (konventionaliseras) som den uppgår i *langue*. Saussure betonar språkssystemet som en social konvention som växer fram genom återkommande kontakt mellan språkbrukare.

En metodisk princip som utmärker amerikansk strukturalism är att man arbetar nerifrån och upp. Enligt Bloomfield (1933) skulle man alltså först beskriva ett språks fonologi, därefter fortsätta med morfologin osv. Detta hänger förmodligen samman med att man i hög grad ägnade sig åt språk som tidigare saknade grammatisk beskrivning, inte minst ett stort antal indianspråk. En konsekvens av detta var att man ofta inte hann så långt med syntax och semantik. Givetvis fanns det

också lingvister som arbetade med engelska och/eller ägnade sig åt syntaktiska och semantiska frågor, men i hög grad förknippas amerikansk strukturalism med Bloomfields nerifrån-och-upp-princip.

Inom europeisk strukturalism arbetade man mer med välbekanta språk och behövde inte på samma sätt bygga upp beskrivningarna från grunden. I stället kunde man ägna sig åt andra saker. Inom den s.k. Pragskolan var man t.ex. tidig med ett informationsstrukturellt perspektiv på språk, och termerna *tema* och *rema* härrör därifrån (se vidare kapitel 4). Här i Norden är en modell som har fått stort genomslag Paul Diderichsens positionsscheman, som ursprungligen utformades för danska men som ofta tillämpas även på svenska.

5.2. Transformationsgrammatik: den generativa revolutionen

Nästa stora steg i teoriutvecklingen var den generativa transformationsgrammatiken (TG), som utvecklades av Noam Chomsky (1957). TG är i högsta grad en strukturalistisk modell, men utgör samtidigt en reaktion mot tidigare amerikansk strukturalism. Där Bloomfield började med fonologin utgick Chomsky från syntaxen. Där äldre strukturalism betonade det språkspecifika sökte Chomsky det universella – alltså det som är gemensamt för alla språk. Där man förr utgick från språket som en social konstruktion inriktade sig Chomsky på grammatiken som ett system i varje språkbrukares hjärna (dvs. grammatik A ovan). På det sättet innebar den generativa grammatiken verkligen en revolution inom språkvetenskapen. Även de som senare har tagit avstånd från chomskyansk teori har till stor del anammat flera av hans grundideer.

Enligt Chomsky är det inte nog att beskriva hur språk ser ut (deskriptiv adekvathet), vi ska också kunna förklara *varför* de ser ut som de gör (explanatorisk adekvathet). Chomsky söker här förklaringarna i ett abstrakt mentalt system som antas ligga till grund för alla mänskliga språk. En generativ grammatik är enligt Chomsky ett abstrakt regelsystem som genererar alla och endast de grammatiska meningarna i ett språk. Grundsystemet antas vara allmänmänskligt och åtminstone delvis medfött, även om det förstås yttrar sig på olika sätt i olika språk. Grammatiken är lagrad i våra hjärnor, delvis genetiskt nedärvd, delvis präglad av den språkmiljö vi växer upp i.

Även Chomsky skiljer mellan språkssystem och språkbruk, vilka han kallar *competence* och *performance*. Han lyfter fram *competence* som språkvetenskapens egentliga studieobjekt, eftersom man måste abstrahera bort från diverse störningsmoment för att komma åt språkets kärna:

Linguistic theory is concerned primarily with an ideal speaker-listener, in a completely homogeneous speech-community, who knows its language perfectly and is unaffected by such grammatically irrelevant conditions as memory limitations, distractions, shifts of attention and interest, and errors (random or characteristic) in applying his knowledge of the language in actual performance. (Chomsky 1965: 3)

I detta ligger också att han betraktar grammatiken som ett i väsentliga avseenden autonomt system. Således kan man beskriva syntaktiska mönster utan hänsyn till betydelse, eftersom det är fullt möjligt att skapa en mening som är grammatiskt korrekt även om den inte går ihop semantiskt. Chomskys paradexempel på detta är: *Colorless green ideas sleep furiously*.

I utformningen av den generativa grammatiken utgår Chomsky från s.k. frasstrukturgrammatik, där man beskriver satsers struktur hierarkiskt, utifrån vad som hör ihop med vad (se vidare kapitel 2). Han visar hur modellen är fruktbar men också bristfällig, och hans lösning är att komplettera beskrivningen med s.k. transformationer. Tanken är att satser har en djupstruktur uppbyggd av enkla, grundläggande strukturer ur vilka man kan härleda mer komplexa språkliga uttryck.

- (3) a. Gängledaren arresterades (av polisen).
- b. Polisen arresterade gängledaren.
- c. Henne har jag aldrig träffat förut.
- d. Jag har aldrig träffat henne förut.

Exempelvis kan man härleda passiva satser (3a) ur motsvarande aktiva (3b) genom en passivtransformation. Satser med objektet först (3c) kan härledas ur en mer grundläggande ordföljd med subjektet först (3d) genom en topikaliseringstransformation.¹ Och så vidare.

Generativ transformationsgrammatik introducerades i Chomsky (1957) och utvecklades i Chomsky (1965) till det som kom att kallas *The Standard Theory*. Teorin slog igenom med kraft, och all världens grammatiker tog itu med att identifiera vilka transformationer som var aktuella i olika språk och konstruktioner. Efter hand gick man längre och längre, djupstrukturerna blev allt abstraktare och transformationerna allt talrikare. Man hjälp av olika transformationer kunde man flytta,

¹ Topikalisering medför också en inversionstransformation för att få verbet på andra plats. Utan inversion skulle resultatet bli den (i svenska) ogrammatiska strukturen **Henne jag har aldrig sett förut*.

ändra, lägga till och stryka saker. Teorin började så småningom få kritik för att den saknade begränsningar: vad som helst kunde härledas ur vad som helst.

Mot slutet av 60-talet växte det fram en gren av TG som lade större vikt vid semantiken och tillämpade transformationer även på lexikonet: generativ semantik. På samma sätt som komplex syntax härleddes ur enklare grundstrukturer började man härleda komplex semantik och komplexa ord ur enklare grundbetydelser. Även här drev man ofta abstraktionsgrad och analysdjup ganska långt; exempelvis kunde ett verb som *döda* härledas ur [(x) ORSAKA – (y) BLI – ICKE – LEVANDE].

Det uppstod en splittring inom transformationsgrammatiken, med Chomsky på ena sidan och de generativa semantikerna på andra sidan, och debatten mellan de båda sidorna blev inte bara hård utan också hätsk. I efterhand har den kallats *The Linguistics Wars* och tillskrivs stor betydelse för den fortsatta utvecklingen (Newmeyer 1984, Harris 1993). Ett centralt tvistefråga var huruvida transformationer skulle tillämpas på lexikala processer, t.ex. nominaliseringar (*planera*, *diskutera* > *planering*, *diskussion*), vilket de generativa semantikerna förespråkade – eller begränsas till syntaxen, vilket var Chomskys linje.

Det blev Chomsky-falangen som vann, och när krutröken lagt sig dominerades transformationsgrammatiken av den reviderade version som kom att kallas *Extended Standard Theory* (EST). Den generativa semantiken dog i praktiken ut, även om många av dess idéer har tagits upp senare – inte minst inom Chomsky-traditionen. Men även EST hade kvar flera av transformationsgrammatikens tidigare brister. Efter stridigheterna var dessutom fältet mer splittrat, och man var inte längre överens om målen med forskningen. Dessutom kom kritik från psykolingvistiskt håll att modellen inte var kognitivt realistisk och från datalingvistiskt håll att den inte var implementerbar. Det var upplagt för nästa steg i teoriutvecklingen.

5.3. Modern tid: teoretisk mångfald – med viss slagsida

Vid slutet av 70-talet började fältet splittras och nya teorier tog vid. En gren, med Chomsky i spetsen, byggde vidare på TG-traditionen och utvecklades via *Government & Binding* (GB; Chomsky 1981) till det s.k. *Minimalistprogrammet* (MP; Chomsky 1995). Andra lingvister bröt helt med den traditionen och byggde i stället upp alternativa teorier.

Både GB och MP är i grunden universalistiska, dvs. inriktar sig på ett kärnsystem som antas vara gemensamt för alla mänskliga språk.

Grammatiken antas bestå dels av ett antal universella principer, dels av en uppsättning parametrar som kan vara inställda på lite olika sätt. Skillnader mellan världens språk ska då kunna förklaras genom olika inställningar av dessa parametrar. Modellen kallas *princip och parameter-grammatik* (P&P), vilket ibland används som paraplyterm för de nära besläktade GB och MP.² Vidare utgår både GB och MP från en modular språksyn, vilket innebär att man tänker sig syntaxen som ett autonomt system som samverkar med moduler för form (perception/artikulation) och innehåll (kognition/konceptualisering) genom olika gränssnitt.

I centrum för beskrivningen inom P&P står en abstrakt syntaktisk trädstruktur, där olika språkliga funktioner motsvaras av specifika positioner i trädet. Yttranden genereras genom en derivation där lexikalt innehåll införs längst ner och sedan matchas mot grammatiska och pragmatiska funktioner genom att flytta uppåt i strukturen till de positioner som förknippas med dessa funktioner. En förenklad version av systemet presenteras i avsnitt 6.2.

Som alternativ till P&P har ett stort antal olika ramverk utvecklats: kognitiv grammatik, konstruktionsgrammatik och ett flertal olika varianter av funktionell grammatik, för att nämna några av inriktningarna. Den teoretiska mångfalden är dock mindre än det verkar, eftersom de flesta av modellerna har mycket gemensamt sinsemellan. De fokuserar visserligen delvis olika saker, men är i grunden överens om ganska mycket. Gemensamt för dem alla är att de står för en mindre autonom syntax än P&P, dvs. integrerar syntax, semantik och pragmatik i större utsträckning, samt att de inte skiljer mellan yt- och djupstruktur, dvs. tar avstånd från flyttningar och liknande derivationella analysinslag. Som en tentativ gemensam beteckning kan vi kalla dem *ytnära*.

Flera av teorierna har utvecklats av lingvister som fostrats inom transformationsgrammatik men sedan brutit med den traditionen, där ibland flera tidigare generativa semantiker. En del av modellerna har utvecklats i samarbete med teknikföretag och därför medvetet utformats med hänsyn till implementerbarhet i språkteknologiska sammanhang.

Andra vanliga inslag är ett stort språktypologiskt intresse och/eller större fokus på språkspecifika, gärna storskaliga beskrivningar. Det förstnämnda härrör från lingvister som ställde sig utanför den generativa revolutionen och fortsatte arbeta enligt äldre strukturalistiska principer, såsom att varje språk bör beskrivas på sina egna villkor (se vidare

² Senare har MP utvecklats vidare, och dagens varianter kanske inte längre kan betraktas som princip och parameter-grammatik.

avsnitt 5.4 nedan). Flera moderna språkteorier har växt fram ur mötet mellan denna tradition och generativt skolade forskare som sökt alternativ till P&P. Även fokus på det språkspecifika är i linje med detta, men är också en följd av önskemål om implementerbarhet. Inte minst strävan efter storskaliga beskrivningar präglas av sådana hänsyn.

Flera av dessa teoretiska ramverk hade nog egentligen kunnat samlas under samma paraply – ibland används *funktionell grammatik* som samlande beteckning³ – men de har av olika skäl blivit många och små snarare än få och stora. Delvis beror detta på faktiska teoretiska skillnader, men ett visst mått av sådana kan rymmas även inom samma ramverk. Det finns stora skillnader även inom P&P, men de varianterna samlas ändå under samma tak. En del skäl bottnar helt enkelt i historiska tillfälligheter. Klart är i varje fall att det skulle vara svårt att förena teorierna i efterhand. Inte minst skiljer de sig mycket åt rent tekniskt, genom att man har utvecklat olika sorters beskrivningsredskap, även där man i stora drag är överens om mer grundläggande teoretiska frågor.

Därmed står i praktiken ett stort (om än spretigt) ramverk, P&P, mot ett flertal mindre (om än med stora likheter sinsemellan). Särskilt i USA har dess nuvarande inkarnation, minimalistprogrammet (MP), en stark ställning. P&P fungerar också ofta som ett slags jämförelsestandard: det som andra forskare jämför sina analyser med, även om man inte godtar dess teoretiska utgångspunkter. I Europa, inte minst i Norden, är dock styrkeförhållandet inte lika påtagligt, utan det finns större utrymme för andra skolbildningar.

5.4. Några parallella/konvergerande spår

Även om den generativa revolutionen i hög grad har präglat modern språkvetenskap, inklusive teoribildningar som numera tar avstånd från P&P, finns också flera inflytelserika traditioner som utvecklats från andra håll.

Främst av dessa är typologisk-funktionell lingvistik, vilken har utvecklats ur äldre amerikansk strukturalism. Utmärkande för språktypologi är att man studerar ett stort antal språk, för att urskilja

³ Observera dock att 'funktionell' kan innebära flera saker, och att termen *funktionell* används på olika sätt inom olika teorier. Den gemensamma nämnaren här är grovt sett att man integrerar form och funktion/betydelse i beskrivningen, i stället för att som P&P hantera syntax (form) och andra språkliga komponenter som separata moduler. Se vidare avsnitt 9.1.

tvärspråkliga mönster. Den primära skiljelinjen gentemot P&P är att P&P-traditionen i hög grad bygger på deduktiv teoribildning, medan typologerna arbetar induktivt. I stället för att utgå från en teori om mänskligt språk, som sedan testas mot språkliga data, har man inriktat sig på att samla in information om världens språk och låtit teoriutvecklingen följa senare. Med tiden har i och för sig båda sidor hunnit samla på sig gott om både data och teoretiska principer, men det är fortfarande en skillnad i vad man ser som mest grundläggande. En presentation av språktypologisk lingvistik ges i kapitel 8.

Som nämdes i föregående avsnitt har den typologiska och den generativa traditionen påverkat varandra en hel del och flera moderna teoribildningar har kombinerat drag från båda. Trots teoretiska meningskiljaktigheter och skillnader i språksyn – särskilt mellan P&P och mer ytnära modeller – har det hela tiden pågått livlig debatt mellan olika inriktningar. Det finns dock också språkvetenskapliga skolbildningar som mer har hållit sig på sin kant, vid sidan av den övriga grammatiska diskursen. De kanske mest etablerade av dessa, inte minst i Norden, är interaktionell lingvistik och systemisk-funktionell lingvistik.

Interaktionell lingvistik (IL) har utvecklats ur samtalsanalys, framför allt den version som kallas CA (Conversation Analysis). Man är alltså främst intresserad av språket i samtal, samspelet mellan talare och lyssnare, turtagning osv. CA är dock ursprungligen en sociologisk snarare än språkvetenskaplig modell, och det som främst skiljer IL från CA är ett större intresse för själva språket. Även jämfört med andra varianter av språkvetenskaplig samtalsanalys ligger IL närmare grammatiken genom att man fäster större avseende vid själva språkstrukturen. Här kombineras samtalsanalys med drag ur t.ex. konstruktionsgrammatik och funktionell grammatik. Trots en från början radikalt annorlunda inriktning har IL därmed allt mer blivit en del av grammatikdiskursen.

Systemisk-funktionell lingvistik (SFL) har tvärtom gått åt andra hållet. SFL har rötter i europeisk strukturalism, med influenser från bl.a. Pragskolan, och grundades av M.A.K. Halliday. Hallidays tidigare arbeten handlade dels om grammatik, dels om textlingvistik, och växte så småningom samman till vad som först kallades systemisk-funktionell *grammatik* (SFG). Efter hand har dock grammatiken fått en mer undanskymd roll till förmån för textforskning och språkdidaktik, varför strömningen numera kallas SFL snarare än SFG.

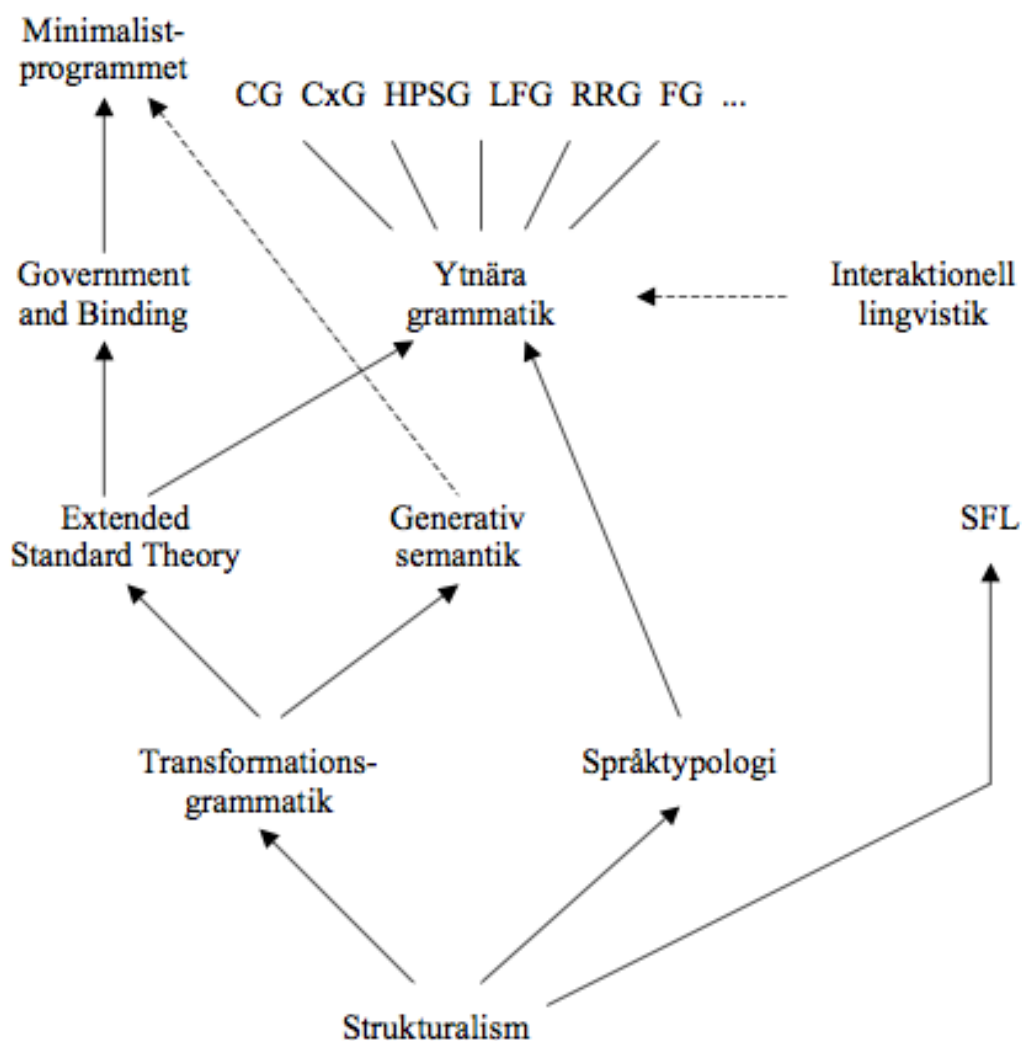
SFL är alltså inte främst en grammatikteori utan snarare en teori om språklig kommunikation, där språkssystemet bara utgör en del. Därav dess popularitet inom text- och didaktiksammanhang, och SFL är idag

kanske den ledande grammatikmodellen bland textforskare. Däremot har man inte mycket kontakt med andra grenar inom grammatikforskningen och deltar föga i den internationella grammatikdiskussionen – annat än internt. SFL skiljer sig dock inte så mycket från andra grammatikteorier som det först kan verka. Terminologin är radikalt annorlunda, vilket förstås försvårar jämförelser, men innehållsligt finns stora likheter med åtminstone andra former av funktionell grammatik.

Eftersom fokus i den här boken ligger på det som förenar moderna språkliga teorier kommer jag inte att gå närmare in på vare sig interaktionell eller systemisk-funktionell lingvistik.⁴ Genomgången av moderna grammatikteorier kommer följaktligen att koncentreras till P&P (kapitel 6) och centrala varianter av mer ytnära grammatik. Bland de senare urskiljs två huvudspår, nämligen teckenbaserad grammatik (kapitel 7) och språktypologisk tradition (kapitel 8).

Den historiska utveckling som skisserats här illustreras i figur 5:1 nedan. P&P representeras i två generationer: Government & Binding och Minimalistprogrammet, medan ytnära grammatik står som paraplybeteckning för ett flertal teorier, inklusive bl.a. kognitiv grammatik (CG), konstruktionsgrammatik (CxG), Head-Driven Phrase Structure Grammar (HPSG), Lexical-Functional Grammar (LFG), Role and Reference Grammar (RRG) och flera modeller som på olika grunder kallar sig funktionella (FG).

⁴ Det finns dock goda svenska introduktioner till båda språkmodellerna. För hugade interaktionella lingvister rekommenderas Lindström (2008), och den som är intresserad av systemisk-funktionell lingvistik kan med fördel läsa Holmberg & Karlsson (2006).

FIGUR 5:1. Teoriutvecklingen inom modern grammatikhistoria.⁵

5.5. Påbyggnad: Språkssystem och språkbruk

Den utveckling som här har skildrats utifrån olika teoretiska paradig hänger också samman med stora tekniska framsteg, som har gett tillgång till nya typer av data. Hit hör olika språkpsykologiska experiment, där

⁵ Den streckade pilen mellan Generativ semantik och Minimalistprogrammet avser särskilt den utveckling inom P&P som kallas *Distributed Morphology* (t.ex. Morris & Marantz 1993) och där man behandlar ordstruktur analogt med satsstruktur. Kopplingen avser alltså själva tankegodset. Sett till personer i stället kan man konstatera att flera generativa semantiker sedermera blev ledande gestalter inom olika grenar av ytnära grammatik.

man t.ex. kan mäta ögonrörelser, reaktionstider och läsa av hur olika delar av hjärnan aktiveras av språkliga stimuli. Man har också fått mycket bättre möjligheter att samla in och analysera ljud och bild. Det som har fått allra störst genomslag är emellertid korpuslingvistiken, som gör det möjligt att maskinellt samla in, söka igenom och analysera stora mängder språkliga data. Naturligtvis har denna tekniska utveckling också fått teoretiska konsekvenser.

Den kanske viktigaste konsekvensen, förutom den förbättrade tillgången till empiri, är en tendens att luckra upp distinktionen mellan språkssystem och språkbruk. Redan upphovsmannen Saussure framhöll att uppdelningen i *langue* (system) och *parole* (bruk) bör betraktas som illusorisk, en teoretisk konstrukt han lanserade främst av praktiskt metodologiska skäl. Chomskys senare distinktion mellan *competence* (system) och *performance* (bruk) presenterades dock mer som en realitet.

Realitet eller inte, i praktiken har distinktionen vanligtvis upprätthållits och fokus har därmed främst legat på att definiera vad som ryms inom systemet – dvs. skilja det grammatiska från det ogrammatiska. Information om språkbruket är då förstås relevant såtillvida att det som är brukligt rimligen också är grammatiskt, men det görs i princip ingen skillnad mellan sådant som är vanligt förekommande och sådant som kanske aldrig används – inte så länge båda är att betrakta som grammatiska. Det väsentliga i denna tradition är huruvida ett visst uttryckssätt tillåts av systemet, och i vilken utsträckning det faktiskt används ses som en fråga om språkbruket, inte språkssystemet.

Genom korpuslingvistiken och därtill hörande tekniska landvinningar har man dock fått snabb och enkel tillgång till statistiska uppgifter om olika språkstrukturer, och skillnader i språkbruksmönster har därmed blivit mer påtagliga och pockar alltmer på uppmärksamhet. Dels har denna utveckling inneburit att det *praktiska* behovet av att upprätthålla distinktionen mellan språkbruk och språkssystem har minskat; med teknikens hjälp kan vi nu hantera större mängder komplex information. Dels har den *teoretiska* motivationen minskat; de språkbruksmönster som upptäcks fordrar en förklaring, och det bör åtminstone prövas om saken berör även språkssystemet. Det var alltså närmast oundvikligt att det förändrade dataläget också fick teoretiska konsekvenser.

Hit hör bl.a. en ökad insikt om grammatikens kontextberoende. I och för sig kan anpassning till situationen betraktas som ett rent språkbruksfenomen – något som avgör när och hur ett uttryckssätt används men inte om det är grammatiskt eller inte. Men det finns en ökad benägenhet

att inte nöja sig med det, utan i stället inkorporera sådana pragmatiska faktorer i själva grammatikbeskrivningen.

Om man för detta ett steg längre kan man, som alternativ till att tänka sig å ena sidan ett språkssystem som vi å andra sidan använder, i stället utgå från att grammatiken omformas, anpassas och delvis uppstår i situationen, s.k. emergent grammatik. Detta perspektiv har fått större genomslag på senare tid, även om det varierar en hel del hur stort utrymme för emergens man tänker sig.

En ännu mer påtaglig effekt är att man fäster större vikt vid frekvens. Skillnaden mellan vanliga och ovanliga språkmönster antas alltså i större utsträckning spela roll för grammatikens utformning. Typiskt för detta synsätt är att grammatiska mönster antas bli mer och mer etablerade ju oftare vi stöter på och använder dem. Därmed är frekvens inte bara något som rör språkbruket, utan både är en del vår grammatiska kunskap och bidrar till att forma den.

Denna syn på grammatik brukar kallas bruksbaserad (eng. usage-based). Där huvudsyftet för generativ grammatik – och i någon mån för traditionell grammatik – är att definiera vad som är möjligt, inriktar sig bruksbaserad grammatik snarare på vad som är brukligt. Sett i relation till de olika grammatikmodellerna i figur 5:1 ovan är en del renodlat generativa – i synnerhet P&P-traditionen – medan andra är uttalat bruksbaserade. Bland de mer ytnära teorierna har det generativa perspektivet dominerat historiskt, men ett bruksbaserat förhållningssätt sprider sig alltmer. ~~Vi återkommer till en fylligare jämförelse mellan generativ och bruksbaserad grammatik i kapitel 9.~~

6. Derivationell syntax

Som nämnades i förra kapitlet har Chomskys transformationsgrammatik (TG) utvecklats vidare till Government & Binding (GB; Chomsky 1981) och senare minimalistprogrammet (MP; Chomsky 1995). Gemensamt för hela denna tradition är att man utgår från en grundläggande syntaktisk trädstruktur, från vilken olika satser byggs upp genom derivationer. Följaktligen kallar jag den *derivationell syntax*.¹ Modellen är stadd i ständig förändring, varför jag här försöker inrikta mig på ett representativt tvärsnitt.

I avsnitt 6.2 presenteras en förenklad variant av minimalistprogrammet: *MP light*. I centrum för teorin står ett abstrakt frasstrukturträd (som i princip antas ligga till grund för alla mänskliga språk). Presentationen bygger alltså vidare på frasstrukturgrammatiken (PSG) i kapitel 2, med några tillägg som introduceras i avsnitt 6.1. I avsnitt 6.3 jämförs MP-modellen med traditionella fältscheman, och i avsnitt 6.4 sätts MP light in i ett större teoretiskt sammanhang. ~~Den senare teoretiska utvecklingen av MP kommenteras kortfattat i avsnitt 6.4.1.~~

För en utförligare introduktion till derivationell syntax, se Åfarli & Eide (2003). En specifik introduktion till minimalistprogrammet ges i Platzack (1998) och en ännu mer specifik introduktion till en senare variant av MP finns i Platzack (2011).

6.1. Utveckling av PSG

Frasstrukturgrammatik (PSG) redovisar den hierarkiska strukturen i fraser och satser, med utgångspunkt från vad som hör ihop med vad. Varje fras motsvarar en sammanhållen enhet, en konstituent. Derivationell syntax bygger vidare på detta, i synnerhet den hierarkiska

¹ Traditionen kallas också *chomskyansk syntax*, efter den amerikanske lingvisten Noam Chomsky som grundlade traditionen och som har varit den tongivande portalfiguren inom hela dess drygt 50-åriga historia. Den termen används mest av lingvister inom andra grammatiktraditioner. En tredje benämning, som är vanligare internt, är *generativ grammatik*. Den termen är dock bredare och passar in på betydligt fler språkteorier (se vidare avsnitt 9.1). Följaktligen väljer jag här termen *derivationell syntax*, eftersom derivationer förmodligen är dessa teories mest utmärkande särdrag. Jag talar om *derivationell syntax* – till skillnad från t.ex. teckenbaserad *grammatik* (kapitel 7) – därför att de så påtagligt fokuserar just syntaxen.

strukturen, men fraser behöver inte längre utgöra konstituenten (annat än möjligen i väldigt abstrakt mening). På så vis kan man beskriva meningsbyggnaden som en trädstruktur, trots att syntaktisk struktur inte enbart styrs av vad som hör ihop semantiskt.

Det är särskilt tre komponenter som skiljer MP-modellen från traditionell PSG:

- flyttningstransformationer
- X-bar-systemet
- funktionella projektioner.

Som illustrerades i avsnitt 2.5 ovan, är flyttningar ett sätt att hantera diskrepanser mellan syntaktisk samhörighet och den faktiska ledföljden. Enligt samhörighetsprincipen bildar t.ex. verb och objekt en verbfras. Om då inte objektet står intill verbet, som i (1a), hanteras detta inom derivationell syntax enligt (1b).

- (1) a. Henne har jag aldrig träffat förut.
 b. Henne_i har jag aldrig träffat t_i förut.

Man antar att objektets ordinarie plats är direkt efter verbet, men att det har flyttats till satsens början genom en transformation som kallas topikalisering (jfr avsnitt 4.2 ovan). På objektsplatsen blir ett spår kvar (markeras *t* för eng. *trace*), och kopplingen mellan objektsfunktionen och det spetsställda ledet uttrycks genom samindicerering.

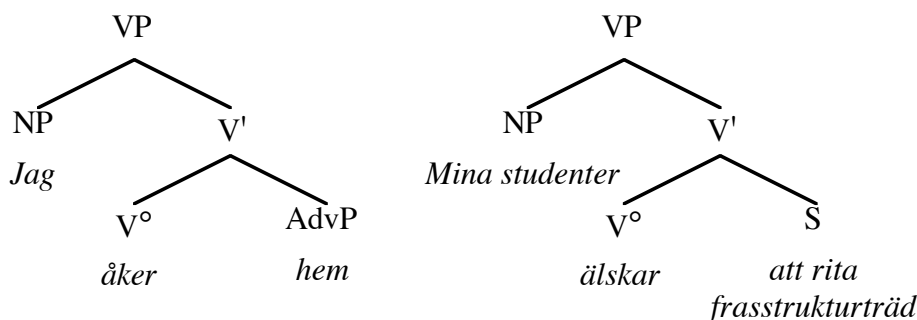
Det här sättet att tänka var populärt på 60-70-talet, men systemet var för okontrollerat och blev snabbt ganska vildvuxet. I senare versioner har man därför strävat efter en mer enhetlig modell, med stramare restriktioner på hur flyttningar får gå till. En central komponent är det s.k. X-bar-systemet, enligt vilket alla fraser är uppbyggda efter samma mönster (avsnitt 6.1.1). I den gemensamma grundstrukturen behövdes också positioner att flytta till, varför man antog s.k. funktionella projektioner (avsnitt 6.1.2.).

Med dessa tre tillägg till PSG – flyttningar, X-bar och funktionella projektioner – har vi grunderna för MP:s analysmodell.

6.1.1. X-bar-systemet (X')

Som nämndes tidigare kombineras ett transitivt verb med sitt objekt till en fras: *gilla fotboll*, *älska att rita frastrukturträd*. Andra verb kombineras på samma sätt med bundna adverbial (eller *prepositionsobjekt*,

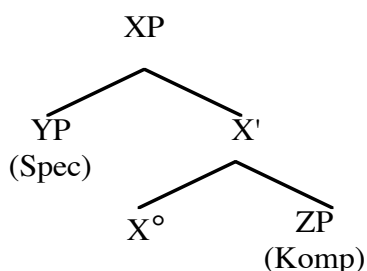
som vissa av dem ibland kallas): *tänka på refrängen, åka hem*. Dessa fraser är dock inte fullständiga, eftersom de normalt fordrar även subjekt för att bilda fullständiga uttryck. Detta markeras genom att fraserna inte kallas VP utan V' (där primtecknet uttalas *bar*), som i figur 6:1.

Figur 6:1. Verbfraser i tre nivåer.

Här antas alltså verbfrasen ha tre nivåer, med någon form av V på varje nivå. Huvudordet markeras med en upphöjd ring, V°, och bildar tillsammans med sitt s.k. komplement frasen V'. Med komplement menas valensbundna led som objekt och bundna adverbial. På mellannivån sammanfogas V' med subjektet, och tillsammans bildar de hela frasen VP.

Detta system med fraser i tre nivåer kallas X'-systemet (uttalas *X-bar*). Tanken är att alla fraser i grunden är uppbyggda på samma sätt. För varje fras XP (där X kan vara V, N, P, A osv.) finns ett huvud X° och en mellannivå X', som i figur 6:2.

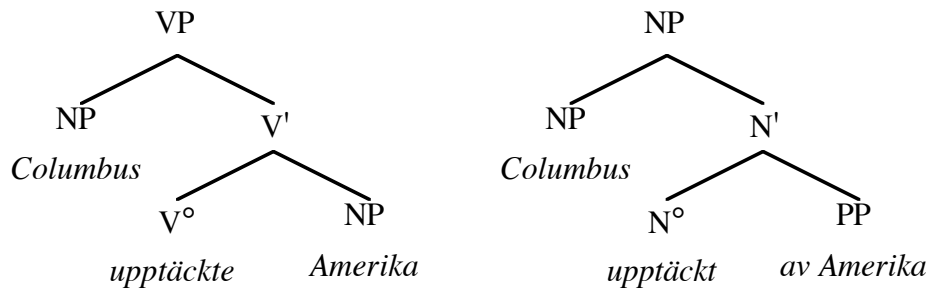

Figur 6:2. X'-systemet.

Fraser som är direkt knutna till huvudet X° kallas som sagt komplement (ZP i fig. 6:2) – eller inre argument. Det externa argumentet (YP i figuren) kallas specifierare och är inte direkt knutet till huvudet utan

bestämmer snarare hela X' . I en verbfras är specifieraren subjekt, och komplementen som sagt objekt eller bundna adverbial.

I andra frastyper blir bestämningarna andra satsdelar, men kan ändå knytas till huvudet (eller till X') på motsvarande sätt. Jämför t.ex. verbfrasen och nominalfrasen i figur 6:3.

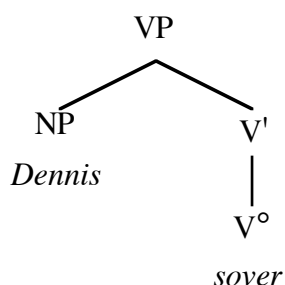
Figur 6:3. *En verbfras och en nominalfras i X' -systemet.*²

Förutom just kategoritillhörigheten (VP resp. NP) antas uppbyggnaden vara exakt likadan i båda fallen. Prepositionsattributet *av Amerika* (PP) knyts till substantivet *upptäckt* ungefär på samma sätt som objektet *Amerika* är knutet till verbet *upptäcka*. Båda betraktas som komplement – inre argument – till huvudordet och bildar en fras tillsammans med det: *upptäcka ngt* (V') eller *en upptäckt av ngt* (N'). Denna fras bildar sedan en fullständig fras (XP) tillsammans med specifieraren – det externa argumentet – nämligen NP:n *Columbus* i båda fraserna i fig. 6:3.

På samma sätt kan man analysera även adjektivfraser, prepositionsfraser osv. Här koncentrerar vi oss dock på VP, eftersom satser är uppbyggda kring verb.

Fraserna antas vara uppbyggda i tre nivåer, eftersom de **kan** ta både interna och externa argument (komplement och specifierare). De behöver dock inte alltid göra det, vilket illustreras i figur 6:4.

² Exempelen i figur 6:3 kommer från Platzack (1998:24).

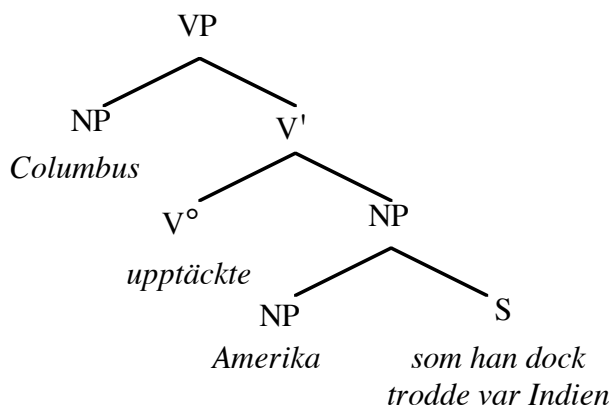
Figur 6:4. En intransitiv verbfras enligt X' -systemet.

Mellannivån V' består av huvudordet och dess **eventuella** komplement. Om verbfrasen inte innehåller några komplement förgrenar sig inte V' alls utan består enbart av huvudordet, som i fallet *sover* i fig. 6:4. Oavsett förekomst komplement (och specifierare) antas frasen ha samma tre nivåer. Modellen tillåter *inte* flera förgreningar på samma nivå, utan även t.ex. bitransitiva verbfraser hanteras binärt (jfr avsnitt 2.4.1).

Detta är i grunden ett system för hur fraser byggs upp genom att huvudord kombineras med sina argument, dvs. valensbundna bestämningar. Dessa bestämningar är grammatiskt nödvändiga och/eller följer naturligt av huvudordets egenskaper. Även om vi t.ex. kan säga bara *Karin bad om en tjänst* förutsätts det ändå att hon har bett **någon** om denna tjänst.

Men det finns också fria bestämningar, som inte är grammatiskt givna av huvudordet utan helt enkelt lägger till lite extrainformation. Hit hör många adverbial samt en del attribut, t.ex. relativsatsen i figur 6:5 nedan.

Den mer obligatoriska formen av frasuppbyggnad, där huvudord kombineras med sina argument, kallar *projektion*. Detta antas ofta vara syntaxens kärna och är följaktligen det som syntaktisk teori ägnar sig mest åt. Tillfogandet av fria bestämningar kallas *adjunktion*. Sådana bestämningar förs in i strukturen som systemnod till den fras de utgör en bestämning till (jfr räckvidd, avsnitt 2.2).

Figur 6:5. Adjunktion till en nominalfras.

Ett tydligt kännetecken på adjunktion är att frastypen inte ändras. Vid projektion bildar alltid två frastyper en tredje (t.ex. $V^\circ + NP \rightarrow V'$) och kommer på så sätt närmare en fullständig struktur. Adjunktion, däremot, bildar bara en större fras av samma typ. I figur 6:5 fogas en relativsats till en NP och bildar därmed en större NP, men det återstår ändå lika många nivåer upp till en fullständig VP-projektion.

Övning 6:1. Analysera nominalfrasen [*en tendens till förbättring*] och adjektivfrasen [*rädd för spindlar*] enligt X'-systemet. Bygg sedan ut fraserna genom adjunktion – *en **förväntad** tendens till förbättring*, ***väldigt** rädd för spindlar* – och redovisa som X'-träd.

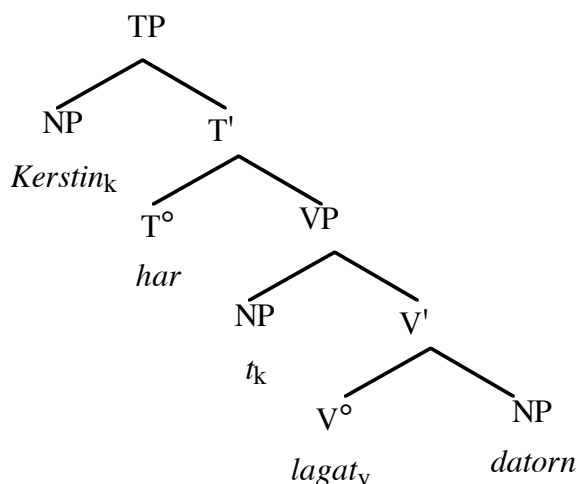
6.1.2. Funktionella projektioner

NP, VP, AP, PP osv. är alla lexikala projektioner, vilket innebär att de har ett "riktigt" – lexikalt – huvudord. Emellertid verkar meningsbyggnad inte bara bero på vilka ord som ingår utan också på vissa grammatiska funktioner. Man brukar därför räkna även med funktionella projektioner – som har funktionella huvuden.

Om vi t.ex. utgår från verbet *laga*, så kräver det både ett subjekt (specifierare) och ett objekt (komplement): ngn lagar ngt. Endast verbet och dess argument skulle kunna bilda VP:n [*Kerstin laga datorn*]. Detta är dock ingen sats, eftersom frasen saknar tempus. Som vi vet kan

tempus uttryckas genom hjälpverb (*ska laga*, *har lagat*) och/eller böjning (*laga*, *lagade*).

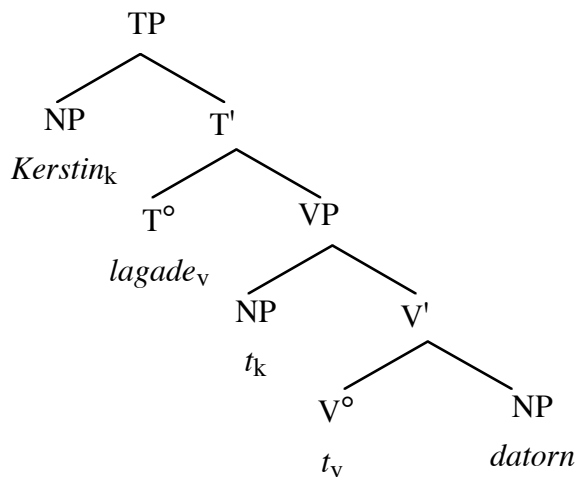
Man kan då tänka sig en funktionell projektion TP (tempusfras), med satsens tempus som (funktionellt) huvud och VP:n som komplement. Tempus behöver realiseras på något sätt, dvs. T° behöver fyllas med något. Detta antas då ske antingen genom hjälpverb, som i figur 6:6 – eller böjning, som i figur 6:7.

Figur 6:6. *Tempus uttryckt med hjälpverb.*

I figur 6:6 fylls T° med hjälpverbet *har*. Därmed har vi inte längre bara en tempuslös VP, utan i stället en sats. Dessutom flyttar subjektet *Kerstin* upp till SpecT (specifierarpositionen i TP), vilket har förklarats på många olika sätt. En tänkbar förklaring är att T° , precis som V° , tar ett externt argument och därför vill ha sin specifierarposition fylld. En annan att *Kerstin* är subjekt till både hjälpverb och huvudverb och därför bör c-kommendera båda. Andra föreslag har med kasus att göra.

TP är som sagt en funktionell projektion, med ett funktionellt huvud. Detta innebär att *har* inte ses som ett lexikalt huvudord, eftersom det inte syftar på något utan fyller en rent grammatisk funktion: att ange tempus. Visserligen är *har* förvisso ett ord (jfr dess mer lexikala betydelse 'äga'), men som hjälpverb är det främst ett grammatiskt element. Det fyller ungefär samma uppgift som ett böjningsmorfem:

Figur 6:7. Tempus uttryckt genom böjning på huvud verbet.

I figur 6:7 uttrycks tempus inte genom hjälpverb, utan genom att ett böjningsmorfem fogas till huvud verbet. Tempus antas fortfarande följa av T°, så för att realisera tempus måste verbet flytta från V° till T° (subjektet flyttar fortfarande med). Det viktiga är inte uttryckssättet (hjälpverb eller böjning) utan funktionen.

På detta sätt brukar man skilja mellan lexikala projektioner, vars egenskaper följer av ett lexikalt huvudord – och funktionella projektioner, som snarare beror på en grammatisk funktion. Båda kan modifieras av fria bestämmningar genom adjunktion, t.ex. en negation:

(2) Kerstin har **inte** lagat datorn.

Övning 6:2. Analysera exempel (2) enligt X'-systemet, med en funktionell TP-projektion.

Hur många funktionella projektioner det finns är en öppen fråga, och en del räknar med en stor mängd funktionella projektioner: TP (tempus), AspP (aspekt), ModP (modalitet), FinP (finithet), AgrSP (subjektskongruens; eng. *agreement*), FocP (fokus), TopP (topikalitet) osv. – i stort sett en projektion för varje grammatisk betydelsedimension. Andra nöjer sig med två generella projektioner: IP och CP.

IP täcker alla satsgrammatiska funktioner, vilka ofta uttrycks genom böjning (*I* står ursprungligen för eng. *inflection*). I svenskan är det främst tempus som måste markeras. I andra språk är det kanske aspekt eller subjektkongruens.³ CP står för kontextanknytning (vi kan likställa *C* med eng. *context*)⁴ och omfattar pragmatiska funktioner som t.ex. topikalitet och talaktstyp (fråga, påstående, uppmaning osv.).

Även de som räknar med flera funktionella projektioner brukar sortera de satsgrammatiska projektionerna i en *I*-domän och de pragmatiska i en *C*-domän. Man klarar sig alltså rätt bra med bara IP och CP, och det är dessa båda projektioner som är bäst etablerade och tillämpas inom flest teorier.

Fortsättningsvis håller vi oss därför till IP och CP och antar inte några andra funktionella projektioner. För svenskans del handlar IP främst om tempus och kan därför ses som likvärdig med TP (som i fig. 6:6–7 och övning 8 ovan). Vilken roll dessa funktionella projektioner spelar för svensk satsstruktur behandlas i följande avsnitt:

6.2. MP light

Den praktiska kärnan i minimalistprogrammet är en tredelad syntaktisk grundstruktur som typiskt består av CP, IP och VP. Denna modell utgör ramen för de flesta MP-analyser och tillämpas i viss mån även inom andra teorier än derivationell syntax. Vi kan illustrera tanke sättet utifrån exemplen i (3):

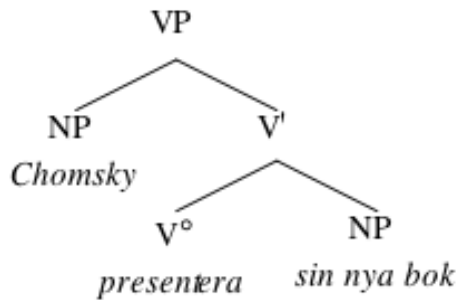
- (3) a. Vi hörde [Chomsky presentera sin nya bok].
 b. Vi hörde [att Chomsky ska presentera sin nya bok].
 c. Chomsky ska presentera sin nya bok.
 d. På lördag ska Chomsky tydligen presentera sin nya bok.

VP innehåller den grundläggande semantiska strukturen i en sats: verbet och dess valensbundna bestämningar. Alla exemplen i (3) bygger på samma VP: *Chomsky presentera sin nya bok*, som den inramade kon-

³ Med subjektkongruens menas att verbets form beror på vad som är subjekt. Engelskan har lite av den varan (*I do* resp. *he does*) medan romanska språk har betydligt mer. I franskan böjs t.ex. *faire* (sv. *göra*): *je fais* (jag), *il fait* (han), *nous faisons* (vi), *vous faites* (ni) osv.

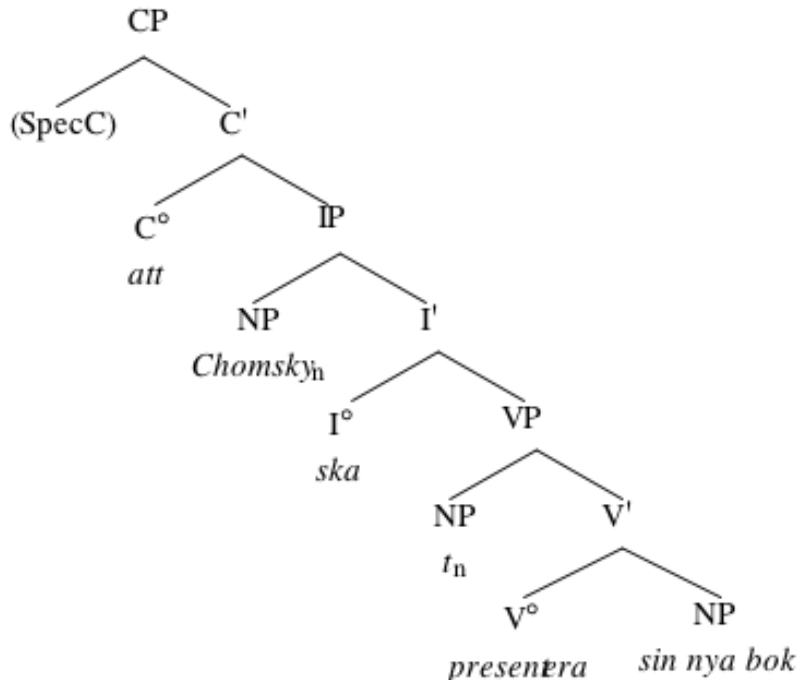
⁴ Från början står *C* för *complementizer* (sv. *komplementerare*), dvs. bisatsinledare. Numera talar man dock om CP även i huvudsatser, och namnet har hängt kvar även i den vidare användningen.

strukturen i (3a). Den är ingen fullständig sats utan en satsförkortning – med samma grundläggande semantiska innehåll (VP) som en sats men utan vissa formella drag, t.ex. finit verb. Och utan funktionella projektioner. Denna typ av satsförkortning kallas ibland objekt med infinitiv, ibland småsats, och illustreras i figur 6:8.

Figur 6:8. VP-analys av en småsats.

För att bygga ut VP:n till en fullständig sats fordras först och främst ett finit verb. Vi kan då t.ex. få strukturen i (3b) – att Chomsky ska presentera sin nya bok – som kan analyseras som i figur 6:9.

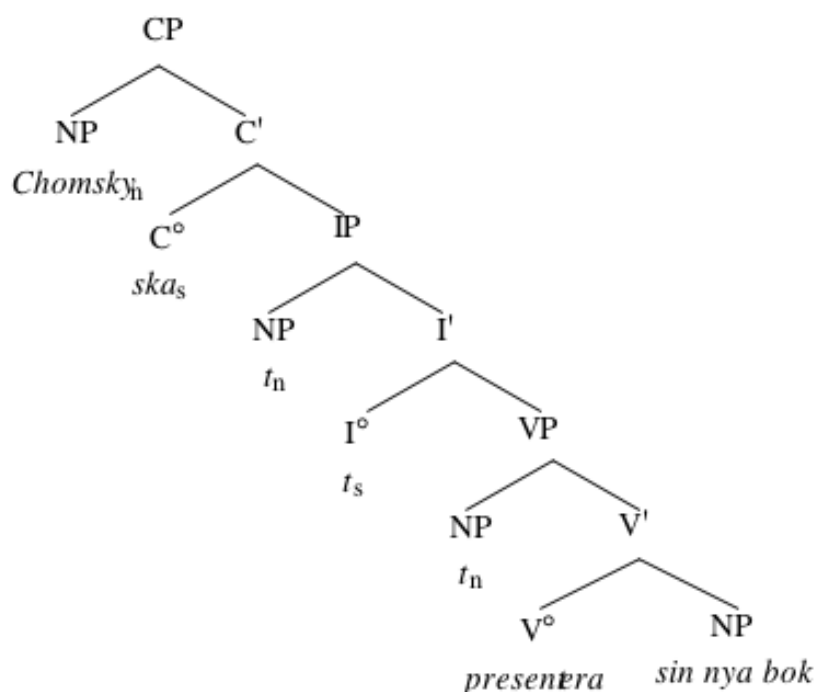
Figur 6:9. Typisk bisatsstruktur enligt MP.

Den grammatiska information som krävs för att VP:n ska bli en sats infogas i IP, här genom det finita hjälp verbet *ska*. Dessutom flyttar

Chomsky upp till SpecI, vilket är svenskans ordinarie subjektsposition. Dess relation till *presentera* bibehålls genom ett spår i SpecV.

Därmed är de grammatiska kraven på satsvärdighet uppfyllda, men för att en sats ska fungera i kommunikation behöver den också ingå i ett sammanhang. Just den här satsen är en bisats, och fogas alltså till sin matrissats genom komplementeraren *att*, som står i C°. SpecC är tom, eftersom *att*-satser inte har något led före komplementeraren.

Skillnaden mellan bisatsen i figur 6:9 och en huvudsats, som (3c), handlar främst om vad som hamnar i CP. I huvudsatser (åtminstone om vi håller oss till påståenden) kommer typiskt temat först i satsen, i SpecC. Som illustreras i figur 6:10 flyttar alltså *Chomsky* ytterligare ett steg högre i strukturen.

Figur 6:10. Typisk huvudsatsstruktur enligt MP.

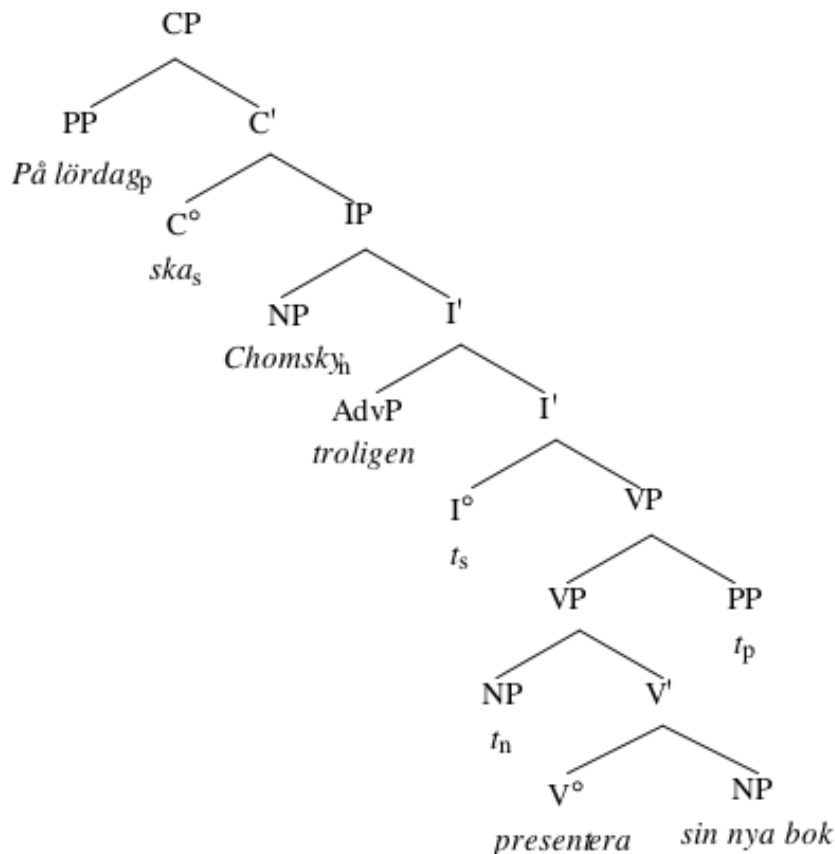
Dessutom flyttar det finita verbet från I° till C°, i enlighet med V2.⁵ En generell förklaring till detta är att CP – liksom alla projektioner – behöver ett huvud (även om det kan räcka med ett spår, som i I°). En mer precis förklaring är att det finita verbet förankrar satsen i tid och rum. En bisats förankras ju i sin matrissats genom komplementeraren

⁵ Visserligen finns det just i (3c) inga andra led mellan SpecC och I°, men det skulle kunna göra det.

(och det finita verbet relaterar bisatsens tid till matrissatsens tid), men en huvudsats har ingen överordnad sats. I stället måste den förankras i tiden, vilket sker genom det finita verbet.

Bisatser och huvudsatser förankras alltså på olika sätt, men i båda fallen sker förankringen i C° . En konsekvens av detta blir att C° även markerar satstyp, genom att denna position fylls av det finita verbet i huvudsatser men av en komplementerare i bisatser (där det finita verbet står i I°). Därför kallar Platzack (1987) denna position för typplats (se vidare avsnitt 6.3).

Om vi så fortsätter med en MP-analys av (3d) – *På lördag ska Chomsky troligen presentera sin nya bok* – kan den se ut som i figur 6:11 nedan. Här är det inte enbart fråga om projektion, eftersom meningen innehåller två fria adverbial som adjungeras till grundstrukturen:

Figur 6:11. Exempel (3d) i MP-format.

Satsadverbialet *troligen* adjungeras inom IP, närmare bestämt till I' i figur 3:18. Tidsadverbialet *på lördag* står i fundamentet, men antas vara

adjungerat direkt ovanför VP och är därför samindicerat med ett spår där.⁶ Subjektet står på sin ordinarie position (SpecI), och det finita verbet i C°.

Det förefaller som om satsadverbial ofta adjungeras till I' och innehållsadverbial direkt ovanför VP. Åtminstone stämmer en sådan analys väl överens med svenskans dominerande ordföljdsmonster. Notera dock att fria bestämmningar är just fria och verkar kunna fogas till strukturen på olika nivåer – främst beroende på vad de är bestämmningar till.

Enligt den här modellen är både IP och CP obligatoriska. IP behövs för att ett uttryck ska bli en sats och CP för att det ska förankras i ett sammanhang och därmed fungera i kommunikation. Det är en bärande tanke i MP att varje position hör ihop med en viss sorts betydelse och därmed att varje betydelse måste realiseras på sin särskilda position.

Även i en mycket enkel sats som *Jag gillar godis* (som ser ut att rymmas inom VP) måste alltså både subjekt och finit verb flytta uppåt i strukturen. Via sina platser i IP hamnar subjektet *Jag* i SpecC (som tema) och verbet *gillar* i C°. Oavsett hur enkel eller komplicerad satsen är måste alla grammatiska funktioner uppfyllas.

Eftersom både subjekt och finit verb hamnar ganska högt i strukturen är det fullt möjligt att VP blir tom. Detta kan hända i satser utan hjälpverb om verbet är intransitivt (och därmed saknar komplement) eller om t.ex. objektet är tema och därför hamnar i SpecC. VP är dock inte helt tom eftersom den antas innehålla spår efter både verbet och dess argument.

Övning 6:3. Analysera följande meningar enligt MP-modellen:

- I Jag kan fixa kompendiet.
- II Jag fixar kompendiet senare.
- III Kompendiet har jag redan fixat.
- IV Först ska jag vila.

⁶ Det kan också tänkas att tidsadverbial adjungeras direkt i SpecC, och därmed inte har något spår längre ner i strukturen. Eftersom fria bestämmningar inte har lika fasta positioner som övriga led i satsen är det svårare att avgöra deras ordinarie positioner – om de alls har några. Analysen i figur 3:18 bygger på räckvidd, där adverbial har räckvidd över hela VP men inte över någon annan del av IP.

Nu ska sägas att syntaktisk teori ständigt är i snabb utveckling, och detta gäller i synnerhet inom derivationell syntax. Det är alltså stor risk att många analyser man stöter på ser delvis annorlunda ut än ovanstående. Grundtankarna är dock ganska konstanta och beskrivningsformaten är normalt så pass lika att de går att tolka om man är hjälpligt förtrogen med det vi har gått igenom här.

6.3. Jämförelse med fältscheman

MP-systemet med CP/IP/VP skiljer sig ju en hel del från traditionell satsdelsanalys, men kanske inte så mycket som det ser ut. I synnerhet finns det stora likheter med traditionella satsscheman, vilka ofta används i grammatikböcker för nordiska språk.⁷ Båda utgår från fasta positioner för olika grammatiska funktioner och använder i princip flyttning för att hantera ledföljdsvariation (Engdahl 2001).

<i>Funda- ment</i>	<i>Finit verb</i>	<i>Subjekt</i>	<i>Advl</i>	<i>Infinit verb</i>	<i>Objekt</i>	<i>Advl</i>
Chomsky	ska	←	troligen	presentera	sin nya bok	på lördag
På lördag	ska	Chomsky	troligen	presentera	sin nya bok	←
Sin nya bok	ska	Chomsky	troligen	presentera	←	på lördag
Troligen	ska	Chomsky	←	presentera	sin nya bok	på lördag

Figur 6:12. *Huvudsatsschema.*

I figur 6:12 visas ett typiskt huvudsatsschema. Observera hur varje satsdel har sin givna position och hur det led som står i fundamentet motsvaras av en lucka på sin ordinarie plats. Här har jag markerat dessa luckor med pilar, men man kunde lika gärna se dem som spår.

⁷ Den här sortens scheman utvecklades först för danska av Paul Diderichsen (1946), men de nordiska språken är såpass lika syntaktiskt att likadana fältscheman har visat sig användbara även för norska och svenska.

Eftersom huvud- och bisatser inte har riktigt samma ordföljd använder vi traditionellt olika scheman för huvud- och bisatser. Ett bisatsschema visas i figur 3:20. Här finns inget fundament och följaktligen inte heller samma möjlighet till ordföljdsvariation. Vidare kommer det finita verbets position lite senare i satsen, efter subjekt och satsadverbial, enligt den s.k. BIFF-regeln. Omvänt uttryckt gäller V2-regeln bara i huvudsatser.

<i>Inledare</i>	<i>Subjekt</i>	<i>Advl</i>	<i>Finit verb</i>	<i>Infinit verb</i>	<i>Objekt</i>	<i>Advl</i>
att	Chomsky	troligen	ska	presentera	sin nya bok	på lördag

Figur 6:13. *Bisatsschema*.

I de flesta avseenden är dock de båda schemana ganska lika. De är såpass lika att Platzack (1987) har föreslagit ett gemensamt schema för både huvud- och bisatser; se figur 6:14. (För enkelhets skull har de sista positionerna slagits samman, eftersom de är identiska i samtliga schematyper.) Här kallas andra positionen *typplats*, och där står det finita verbet i huvudsatser men komplementeraren i bisatser.⁸

<i>Fundament</i>	<i>Typplats</i>	<i>Subjekt</i>	<i>Advl</i>	<i>Finit</i>	<i>Resten av satsen</i>
	att	Chomsky		ska	presentera sin nya bok
Chomsky	ska	←		←	presentera sin nya bok
På lördag	ska	Chomsky	troligen	←	presentera sin nya bok ←

Figur 6:14. *Positionsschema enligt Platzack (1987)*.

Typplatsen i schemat motsvarar alltså C° i MP-modellen, och termen *typplats* kommer just av att positionen indikerar satstyp. I huvudsatser står det finita verbet där, i bisatser en komplementerare. Subjektet står på platsen närmast efter typplatsen (=SpecI i figurerna ovan) förutom

⁸ Det finita verbets grundposition är alltså densamma som i bisatsschemat.

när det står i fundamentet (SpecC). Det finita verbets ordinarie plats (när det inte anger satstyp) kan sägas motsvara I°.⁹

Faktum är att överensstämmelsen inte bara gäller enskilda positioner utan också den övergripande strukturen. Positionsschemats traditionella tredelning i inledarfält, nexusfält och innehållsfält (alt. *mittfält* och *slutfält*) uppvisar slående likheter med CP/IP/VP-systemet, som framgår av av figur 6:15.

<i>Inledarfält</i>		<i>Mittfält/Nexusfält</i>			<i>Slutfält/Innehållsfält</i>
<i>Fundament</i>	<i>Typplats</i>	<i>Subjekt</i>	<i>Advl</i>	<i>Finit</i>	<i>Resten av satsen</i>
På lördag	ska	Chomsky	troligen	←	presentera sin nya bok ←
<i>Kontextanknytande del (CP)</i>		<i>Satsgrammatisk del (IP)</i>			<i>Innehållsdel (VP)</i>
På lördag ska		Chomsky troligen			presentera sin nya bok

Figur 6:15. *Positionsschemat jämfört med CP/IP/VP-systemet.*

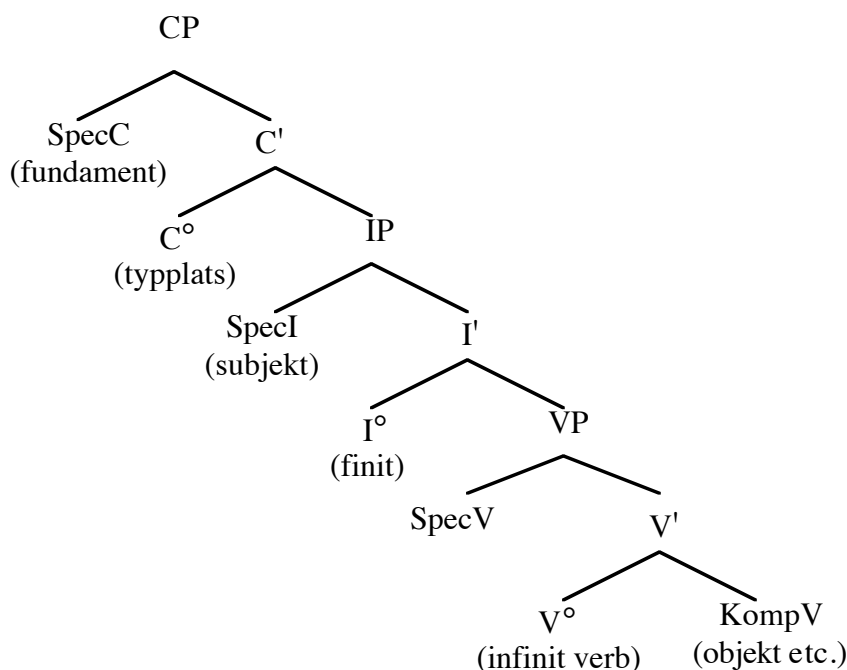
Till och med förklaringarna bakom uppdelningarna stämmer väsentligen överens. Men brukar säga att inledarfälten i schemat knyter an till kontexten, medan nexusfälten innehåller sådant som behövs för att det ska bli en sats (subjekt och finit verb). Satsadverbialens närvaro i nexusdelen förklaras med att de har med satsstrukturen att göra. Innehållsfälten, slutligen, kallas så därför att det ofta är där själva innehållet kommer.

Jämför detta med att kontextanknytning sker i CP, att IP uttrycker satsgrammatiska aspekter och att den innehållsliga kärnan är VP. Uppdelningarna är i det närmaste identiska.

Om vi låter positionerna för adjunktion vara öppna kan alltså svenskans grundläggande ledföljd sägas följa mönstret i figur 6:16. Jag

⁹ Det är dock inte givet huruvida denna verbposition är I° eller V°. Eftersom subjektet inte står i SpecV finns det inget led mellan I° och V° som entydigt visar skillnaden. Subjektsplatsen kommer före båda positionerna och objektsplatsen efter. Vikner (1995) m.fl. menar att verbets plats är V° i svenska men I° i t.ex. engelska. I huvudsatser antas verbet däremot flytta fram till C° i svenska (men inte i engelska) eftersom svenska är ett V2-språk.

har för tydlighets skull kompletterat X'-beteckningarna med motsvarande termer från positionsschemat.

Figur 6:16. *Svenskans grundläggande ledföljd uttryckt i MP-format.*

Lägg märke till att SpecV alltid är tom i svenska satser, eftersom subjektet alltid hamnar antingen i SpecI eller som fundament (SpecC). Enda tillfället där det antas stå i SpecV är vissa satsförkortningar (jfr (3a) ovan). Det finita verbet antas stå på finitplatsen (I°) i bisatser och på typplatsen (C°) i huvudsatser.¹⁰ Bisatsinledare hamnar genomgående på typplatsen, och de flesta av dessa konstrueras utan specifierare (dvs. de flesta bisatstyper har inget fundament).

Så trots att satsschemat och CP/IP/VP-systemet har utvecklats inom så olika teoretiska paradigmer uppvisar de påfallande stora likheter. Detta beror till stor del på att de ska fånga samma regelbundenheter, men det är ändå anmärkningsvärt, eftersom satsschemat är specifikt för de nordiska språken, medan MP-systemet ska kunna tillämpas på alla språk. Samtidigt bör det sägas att en motivation till Platzacks kombinerade schema var just att visa likheterna mellan satsscheman och P&P-grammatik (det här vare före MP)

¹⁰ Detta synsätt innebär att bisatsordföljden ses som mer grundläggande i svenskan än huvudsatsordföljden.

Övning 6:4. Analysera följande satser dels enligt MP-modellen, dels med Platzacks kombinerade satsschema:

- I Boken är inte färdig.
- II Har du rättat tentorna?
- III [...] att sista frågan var svår.

6.4. Teoretiska ramar

Enligt Chomsky (1957) bör en grammatisk teori vara dels deskriptivt adekvat, dels explanatoriskt adekvat. Med det sistnämnda menas att modellen inte bara bör kunna beskriva språkliga strukturer utan också förklara dem. Förklaringar kan vara av många olika slag, både inom- och utomspråkliga, men den förklaring Chomsky avsåg var en modell som kan generera ”alla och endast de grammatiska satserna i språket”. En sådan modell kallas en *generativ* grammatik (se vidare avsnitt 9.1). Den ska innehålla regler och principer som både tillåter bildandet av möjliga uttryckssätt och blockerar bildandet av ogrammatiska uttryck.

Sedan 50-talet har strävan efter sådana modeller dominerat den syntaktiska teoridiskussionen, och den tradition som mer än någon annan har fokuserat explanatorisk adekvathet i Chomskys mening är vad jag vill kalla *derivationell* syntax. Enligt kritikerna har den gjort detta på bekostnad av såväl deskriptiv adekvathet som andra möjliga förklaringar, men det råder inget tvivel om att denna tradition är den längst drivna och mest elaborerade teoribildningen inom grammatikforskningen.

Derivationell syntax är en tradition i ständig förändring, och sträcker sig från tidig transformationsgrammatik (TG; Chomsky 1957, 1965) via *Government & Binding* (GB; Chomsky 1981) till dagens olika varianter av det s.k. minimalistprogrammet (MP; Chomsky 1995).¹¹ Eftersom olika derivationella modeller har avlöst varandra i teoriutvecklingen går det inte att ge en enhetlig introduktion till hela traditionen. I stället in-

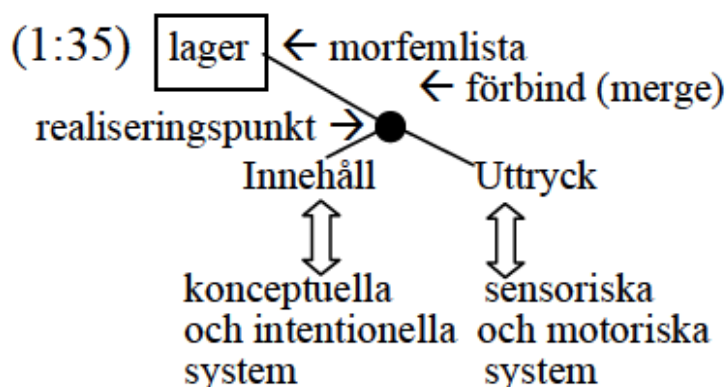
¹¹ Även inom respektive grundmodell finns det flera teorigenerationer. TG:s s.k. *Standard Theory* (Chomsky 1965) utvecklades under 70-talet vidare till *Extended Standard Theory*, GB (Chomsky 1981) fick tillägget *Barriers* (Chomsky 1986) och MP byggdes ut med *Phases* (Chomsky 1999). Under 2000-talet har MP sedan utvecklats vidare i olika riktningar. Se vidare avsnitt 6.4.1.

riktar jag mig på ett representativt tvärsnitt av relativt stabila och något sånär aktuella hållpunkter.

Inom TG inriktade sig det förklarande inslaget på specifika satskonstruktioner. Varje sats härleddes ur en syntaktisk djupstruktur som speglade dess grundläggande semantik. Genom ett antal konstruktions-specifika transformationer kom man därifrån fram till ytstrukturen, meningens faktiska utseende. På så vis härleddes passiv ur aktiv genom en passivtransformation, omvänd ordföljd ur rak ordföljd genom en inversionstransformation, infinitivfraser ut bisatser genom stryknings-transformationer osv. (se avsnitt 5.2 ovan).

I senare modeller har man tagit avstånd från konstruktionsspecifika regler till förmån för mer generella principer (princip- och parametergrammatik, P&P). Både GB och MP utgår från en universell syntaktisk grundstruktur, som antas ligga till grund för alla mänskliga språk. Det är främst detta perspektiv som skildras i det här kapitlet.

Det förmodligen mest påtagliga kännetecknet på teorin är de karakteristiska trädigrammet, med tomma positioner och spår efter flyttningar. Som framgick i förra avsnittet är dessa strukturer inte så annorlunda som de ser ut. Betydligt mer radikala är då de teoretiska antaganden som ligger bakom. Allra mest utmärkande, teoretiskt sett, är antagandet om en autonom syntax. Man utgår från den mänskliga hjärnan som en modular struktur, som antas innehålla en särskild syntaxmodul. Denna modul kan avbildas som i figur 6:24:

Figur 6:17. *En derivationell syntaxmodell (Platzack 2011:53, fig. 1:35)*

Här ses syntaxen som ett komputationellt system *mellan* uttryck och innehåll. Satsen betraktas som språkets grundläggande enhet, och

modellen är utformad för att generera satser. Det vi vill ha sagt i satsen hämtar vi ur vårt mentala lexikon, morfemlistan i figur 6:24, och samlar satsens komponenter i lagret (eng. *numeration*). Dessa kombineras (eng. *merge* / sv. *förbind*) steg för steg, tills satsen är fullständig och derivationen har nått fram till realiseringspunkten (eng. *spell-out*). Därefter har modulen ett innehållsgränssnitt mot hjärnans konceptuella system och ett uttrycksgränssnitt mot sensoriska (hörsel, syn) och motoriska (talorgan) system.

Detta att varken uttryck eller innehåll egentligen ingår i modellen skiljer P&P-syntax från flertalet andra språkteorier (se kapitel 7–9). Syntaxmodulen är ett komputationellt system för att generera satser och innehåller i sig inte de mönster som utgör språket. Systemet antas vara gemensamt för alla mänskliga språk och i princip genetiskt nedärvt – eller i varje fall anlagat för att under uppväxten utveckla ett sådant system.

I de flesta andra teorier – inklusive tidig transformationsgrammatik – är språket uppbyggt av regler, och dessa regler är språkspecifika (eller t.o.m. konstruktionsspecifika). Inom P&P har man inga sådana regler, utan systemet är uppbyggt av universella principer. Några av principerna kan dock anta olika värden, s.k. parametrar. Skillnaderna mellan olika språk antas därmed bero på olika inställningar av dessa parametrar.

Det är t.ex. en princip att verb och deras komplement genereras intill varandra, som systemnoder i strukturen, men vilken ordning de kommer i kan variera mellan olika språk. I modern svenska kommer komplementen normalt efter verbet, som i (4a–c). I äldre svenska använde man dock den omvända ordningen, vilket vi kan se rester av i gamla ordspråk och sångtexter (4d–f). Dessa båda mönster kallas VO (verb-objekt) respektive OV (objekt-verb)

- (4) a. Som domare får man *tåla ett och annat*. (verb-objekt)
 b. Chansen fins, men den *är liten*. (verb-predikativ)
 c. Vi gick *i skogen* och plockade bär. (verb-adverbial)
- d. Den som sig med i leken ger får *leken tåla*. (objekt-verb)
 e. [...] se till mig som *liten är*. (predikativ-verb)
 f. Mors lilla Olle *i skogen* gick. (adverbial-verb)

Denna skillnad tillskrivs då en parameter, som tidigare var inställd OV men numera VO i svenskan (några moderna OV-språk är koreanska, turkiska och tyska). Från ett sådant perspektiv handlar alltså språkförändring om att ett parametervärde ändras.

Slutligen ska sägas att syntaxmodulen, även om den betraktas som autonom, förvisso förhåller sig till både innehåll och uttryck. De olika projektionerna i syntaxträdet representerar olika typer av betydelser och funktioner, som tempus, finithet, subjekt osv. Det är bara det att varje sådan kategori översätts till en syntaktisk position; subjekt är i princip det led som står i SpecI. Genom derivationen checkas olika betydelser och funktioner på sina respektive positioner i trädet – för att sedan kunna tolkas på rätt sätt i gränssnittet mot de konceptuella systemen i hjärnan. Ungefär samma sak gäller formen: böjningsändelser, hjälpverb och andra grammatiska uttrycksformer licensieras genom checkningen på respektive position och kan därför tolkas i uttrycksgränssnittet.

Med autonom syntax i P&P:s mening avses alltså en självständig modul för generering av satser, som dock interagerar med andra moduler i hjärnan genom olika gränssnitt. Den antas vara universell såtillvida att samma principer gäller i alla språk, och skillnader mellan språken följer av olika inställningar på parametrarna.

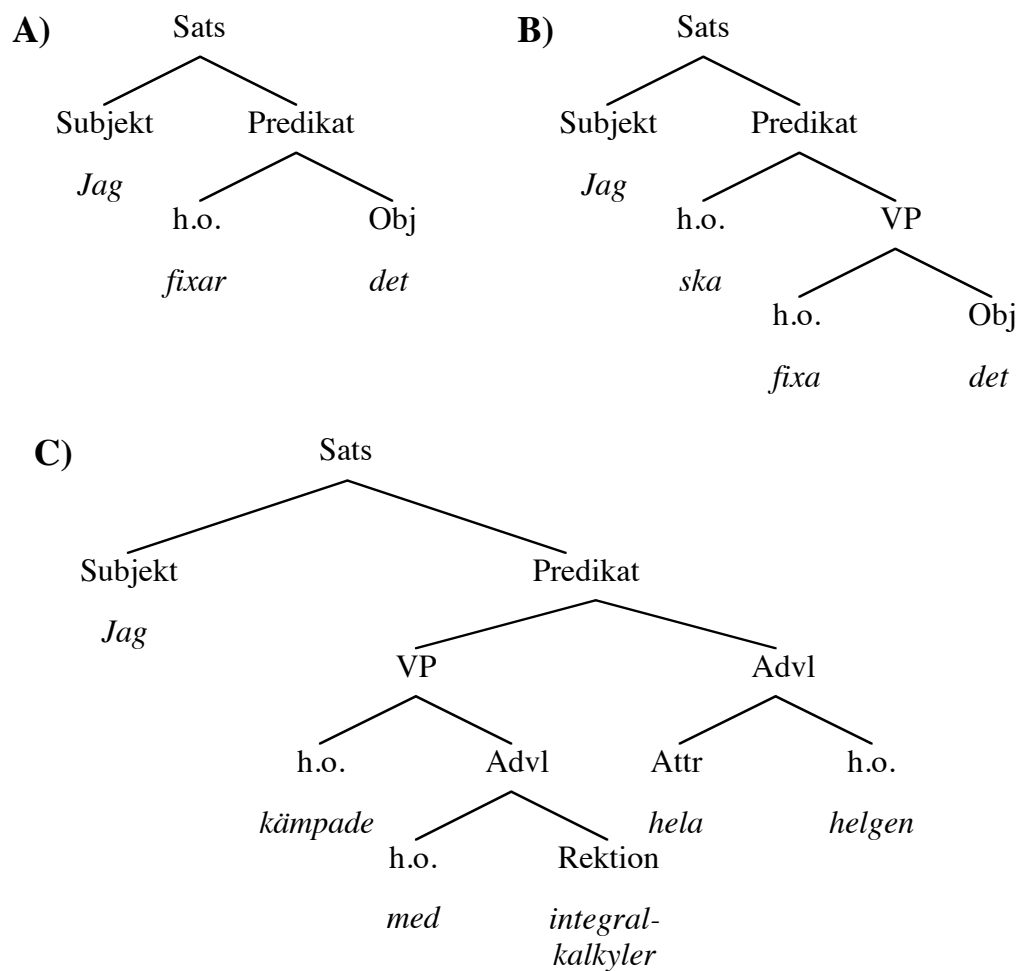
6.4.1. Påbyggnad: Senare utveckling

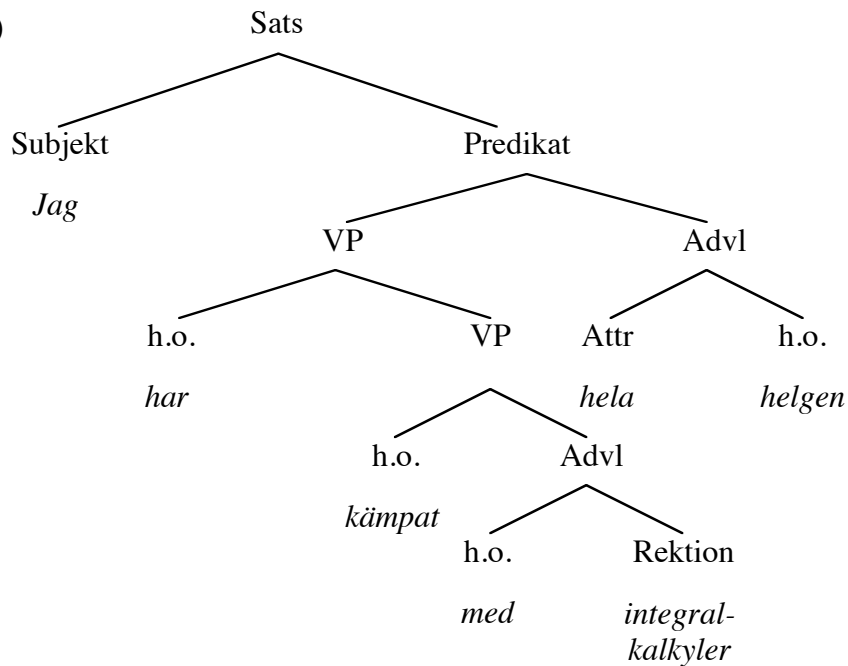
Lösningsförslag till övningar

Kapitel 1: Endast diskussionsövningar

Kapitel 2.

2:1. Frasstrukturanalyser med satsdelsnotation

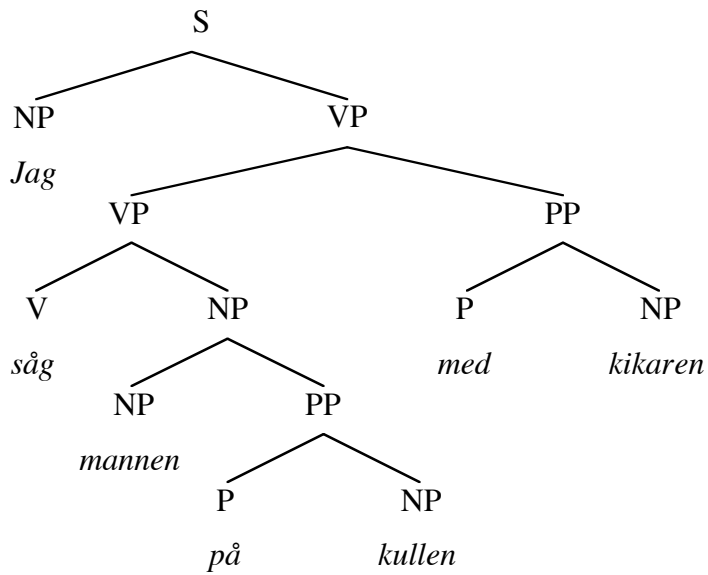
D)

Kommentar: Exempel D kan också analyseras som att *har* är syster till en verbfras som inkluderar adverbialen: [hämtat med integralkalkyler hela helgen]. Se den alternativa analysen av 2:2D nedan.

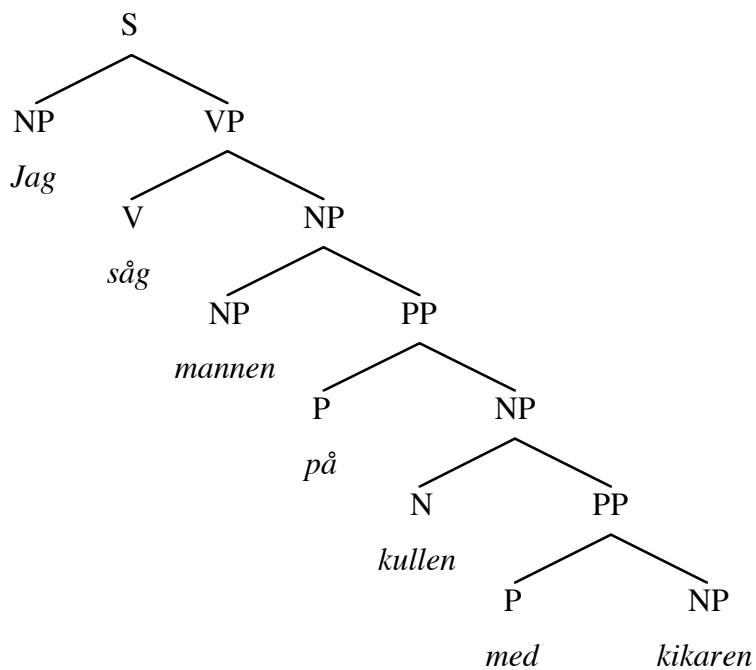
2:2. Hakparenteser.

- a. [Jag [fixar det]]
 - b. [Jag [ska [fixa det]]]
 - c. [Jag [[hämtade [med integralkalkyler]] [hela helgen]]]
 - d. [Jag [[har [hämtat [med integralkalkyler]]] [hela helgen]]]
- alt. [Jag [har [[hämtat [med integralkalkyler]] [hela helgen]]]]

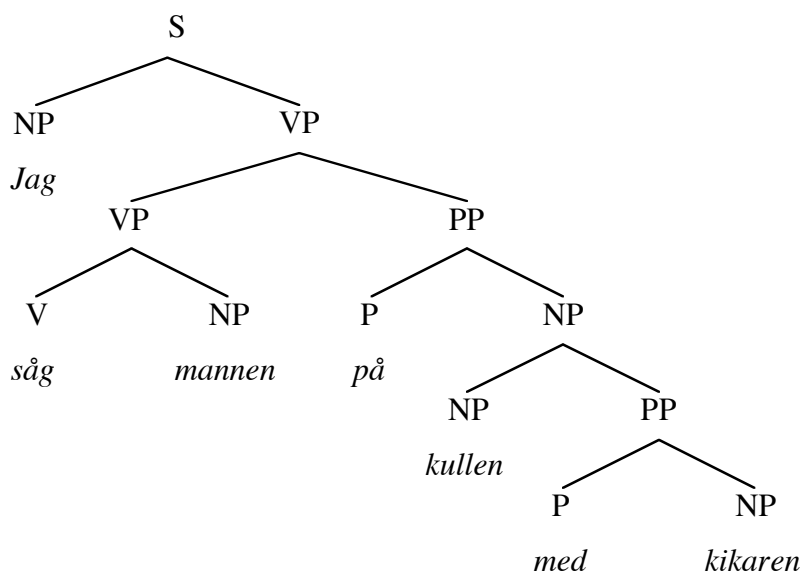
2:3*. *Jag såg mannen på kullen med kikaren.*

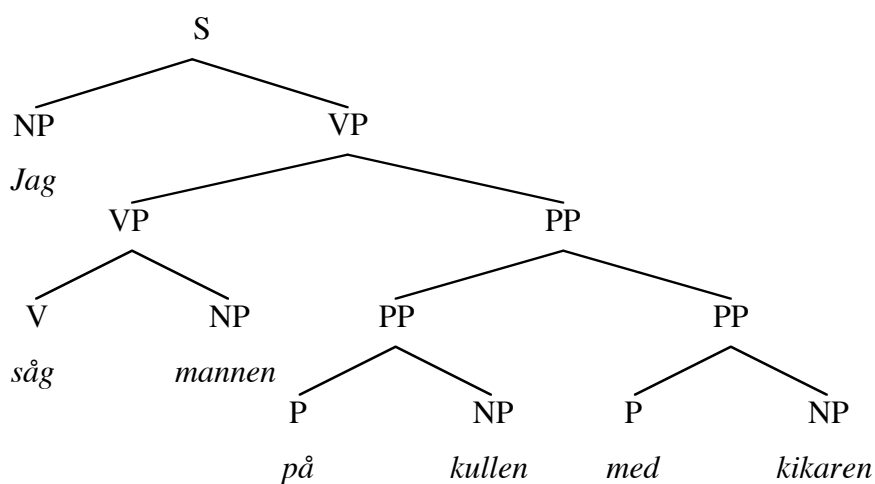
i) 'Mannen stod på kullen och jag såg honom genom kikaren'

ii) 'Mannen stod på kullen med kikaren när jag såg honom'

iii) 'Jag stod på kullen med kikaren när jag såg mannen'

iv) 'Jag stod på kullen och såg mannen genom kikaren'

Kommentar: Det finns även andra tänkbara (om än mer långsökta) tolkningar. Hur dessa kan analyseras bör framgå av ovanstående förslag.

2:4. Fras (konstituent) eller inte?

- a. *Vi ska åka till Sälen på sportlovet.* JA
- b. *Jag vill ha en trekulors glasstrut med pistage, gräddnougat och hallonsorbet.* JA
- c. *Hela bollen ska ligga still.* NEJ
Kommentar: Verbet *ligga* bildar en fras tillsammans med *still* (och hela frasen *ligga still* bildar sedan predikatet tillsammans med *ska*).
- d. *Vi har i vilket fall som helst inte tid med det nu.* JA
- e. *Jag lovar att vara mer försiktig nästa gång om jag bara får en chans till.* JA
- f. *Vi ska lämna in hemtentan på fredag.* NEJ
Kommentar: Objektet *hemtentan* bildar en fras tillsammans med *lämna in*, medan *på fredag* tillfogas högre upp i strukturen.
- g. *Hur lång tid tar det att köra från Göteborg till Jönköping?* JA
Kommentar: Visserligen utgör *från Göteborg* och *till Jönköping* två separata prepositionsfraser, men de fyller en gemensam funktion som adverbial (som anger sträcka).

2:5. Samindicering.

- a. *Chauffören_i bad oss_j att jgå längre bak i bussen.*
- b. *Ja tack, jag_i vill gärna ikomma på festen.*
- c. *Det är aldrig för sent att xge upp.*
- d. *iGå direkt i fängelse utan att ipassera Gå.*

Kommentar: I exempel (c) finns inget kontrollerande led i satsen, och därmed ingen samindicering. I stället markerar *x* att tolkningen – generisk eller kontextstyrd – är arbiträr (syntaktiskt sett), dvs. beror på sammanhanget.

Inte heller i exempel (d) finns det något utsatt kontrollerande subjekt, men där är det givet att det implicita subjektet till imperativen också styr tanke-subjektet till infinitivfrasen.

2:6*. Diskussionsfråga.***Kapitel 3***

3:1. a. Hon cyklar till jobbet om vädret är ok.

till jobbet: opt. komplement (till *cyklar*)

jobbet: obl. komplement (till *till*)

om vädret är ok: adjunkt

vädret är ok: obl. komplement (till *om*)

ok: obl. komplement (till *är*)

b. Jag är verkligen glad att så många är här idag.

glad att så många är här idag: obl. komplement (till *vara*)

verkligen: adjunkt

att så många är här idag: opt. komplement (till *glad*)

så många är här idag: obl. komplement (till *att*)

här: obl. komplement (till *vara*)

idag: adjunkt

c. Kan du skicka mig saltet, är du snäll?

skicka mig saltet: obl. komplement (till *kunna*)

saltet: obl. komplement (till *skicka*)

mig: opt. komplement (till *skicka*)

är du snäll: adjunkt

snäll: obl. komplement (till *vara*)

d. Nej, det hade jag inte hört förut.

hört det: obl. komplement (till *ha*)

det: komplement (till *höra*, obl. eller inte?)

inte: adjunkt

förut: adjunkt

e. Vi väntar på en leverans från Tjeckien.

på en leverans från Tjeckien: opt. komplement (till *vänta*)

en leverans från Tjeckien: obl. komplement (till *på*)

från Tjeckien: opt. komplement (till *leverans*)

Tjeckien: obl. komplement (till *från*)

- f. Vi väntar på en kille från försäkringsbolaget.
på en kille från försäkringsbolaget: opt. komplement (till *vänta*)
en kille från försäkringsbolaget: obl. komplement (till *på*)
från försäkringsbolaget: adjunkt
försäkringsbolaget: obl. komplement (till *från*)
- g. Ställ inga cyklar framför nödutgången!
inga cyklar: obl. komplement (till *ställa*)
framför nödutgången: obl. komplement (till *ställa*)
nödutgången: obl. komplement (till *framför*)

- 3:2. a. **berätta** ~ *ngt (om ngn el. ngt) (för ngn)*,
 ~ *(för ngn) (om)* SATS
- b. **fördela** ~ *ngt el. ngra (mellan el. över ngra)*
fördela sig ~ SÄTT (*mellan ngra*)
- c. ¹**lova** ~ (*upp*)
²**lova**¹ ~ (*ngn*) *ngt el. att+V el. SATS*
²**lova**² ~ *ngn el. ngt*
- d. **tacksam** ~ (*mot ngn*) (*för el. över ngt el. att+V el. SATS*),

Kommentar: Dessa valensramar är hämtade ur *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009), som alltså anger komplement men inte externa argument.

Där redovisas *fördela sig* som ett eget uppslagsord. En alternativ lösning vore annars att presentera det reflexiva mönstret direkt under *fördela*, ~ *sig* SÄTT (*mellan ngra*), men ordbokens analys motiveras bl.a. av att *fördela* och *fördela sig* har olika externa argument: AGENT respektive FÖREMÅL. Detta syns dock inte i valensramarna enligt det här formatet.

Vidare utgör *lova* två olika uppslagsord, en seglingsterm (¹*lova*) och ett kommunikationsverb (²*lova*), varav det sistnämnda är uppdelat på två betydelser: 'avge löfte' respektive 'lovprisa'.

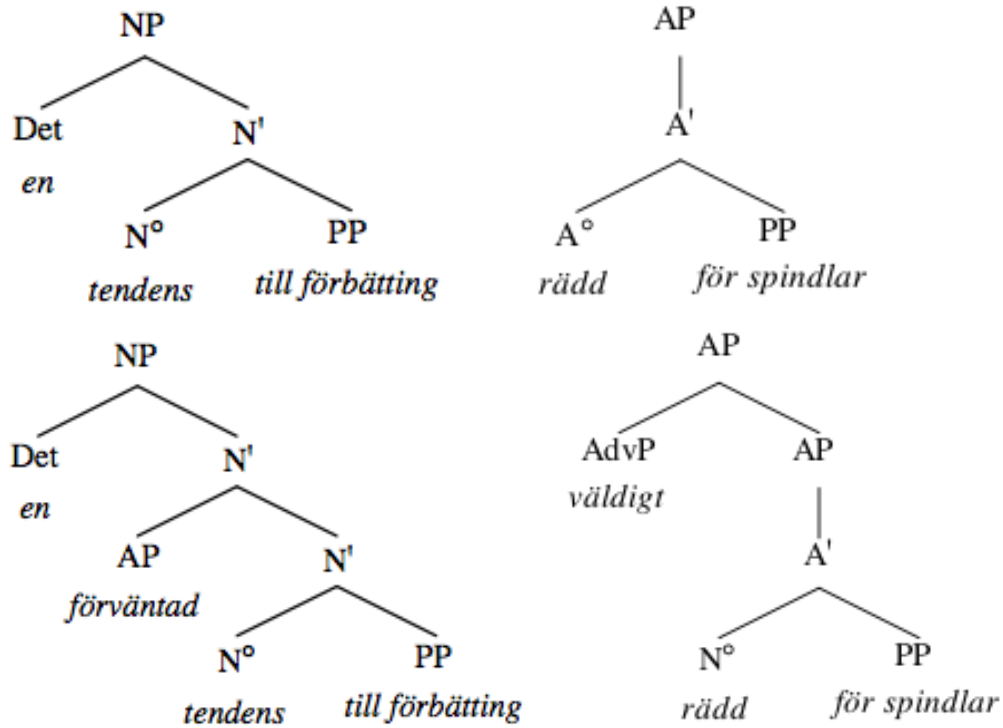
- 3:3. a. Jag fick boken av mamma.
jag: MOTTAGARE, 'mottagare'
boken: FÖREMÅL, 'gåva'
mamma: AGENT, 'givare'

- b. Vill du be honom komma hit ett tag?
honom: FÖREMÅL, 'ombedd' (till *be*)
 AGENT, 'kommen' (till *komma*)
hit: MÅL, 'mål'
- c. Vasen gick sönder.
vasen: FÖREMÅL, 'sönder'
- d. Förlusten visade oss att det finns en del kvar att jobba på.
förlusten: ORSAK, 'visare'
oss: UPPLEVARE, 'visad för'
- e. Arga lappar får knappast någon att hålla efter disken.
arga lappar: INSTRUMENT, 'metod'
disken: FÖREMÅL, 'det efterhållna'
- f. Man behöver ju en anledning att släpa sig upp ur sängen.
man: UPPLEVARE, 'behövande' (till *behöva*)
 AGENT, 'släpare' (till *släpa*)
ur sängen: KÄLLA, 'uppsläpad ur'
4. *anse*: tillstånd
fundera: oavgränsad process
inse: punkthändelse (alt. avgränsad process)
sluka: avgränsad process
utse: punkthändelse / avgränsad process
övertrassera: punkthändelse
Det är bra: tillstånd
Det blir bra:

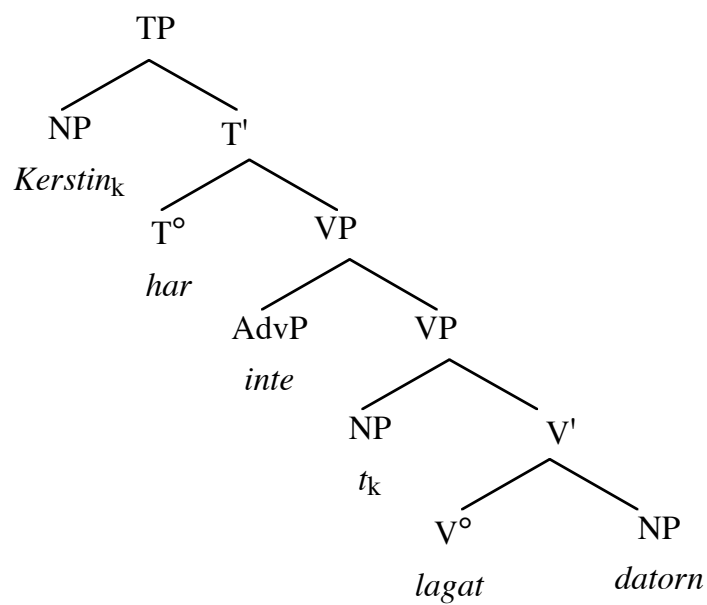
3:5–8*. Diskussionsfrågor.

Kapitel 6

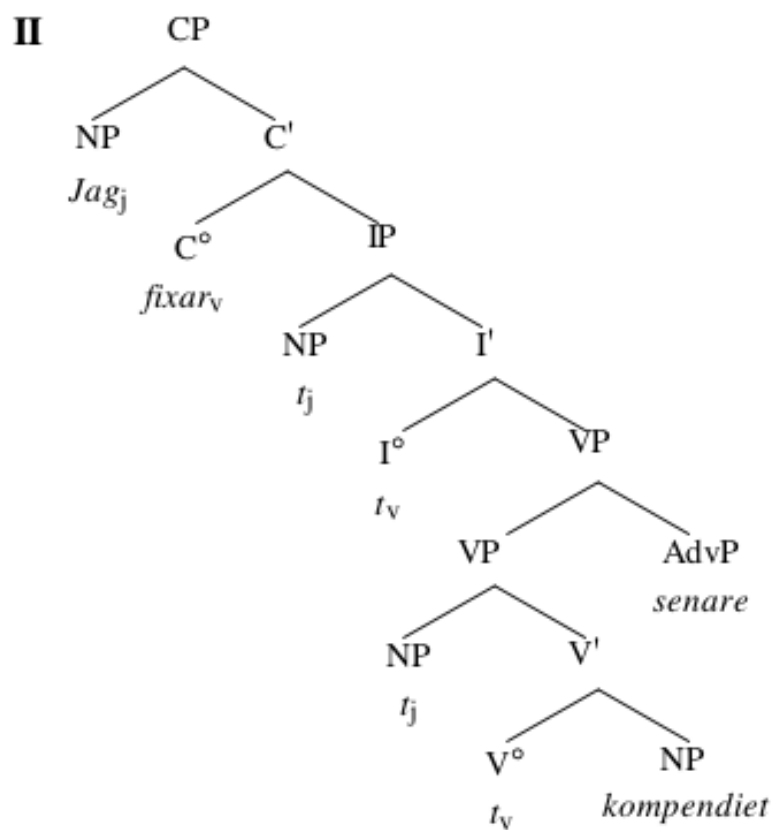
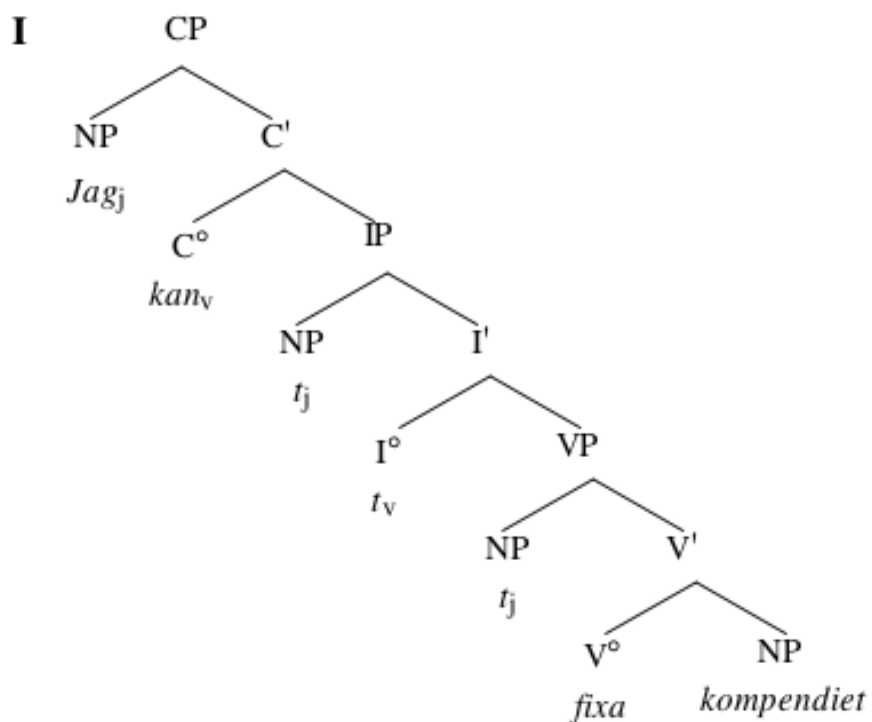
6:1. X' och adjunktion

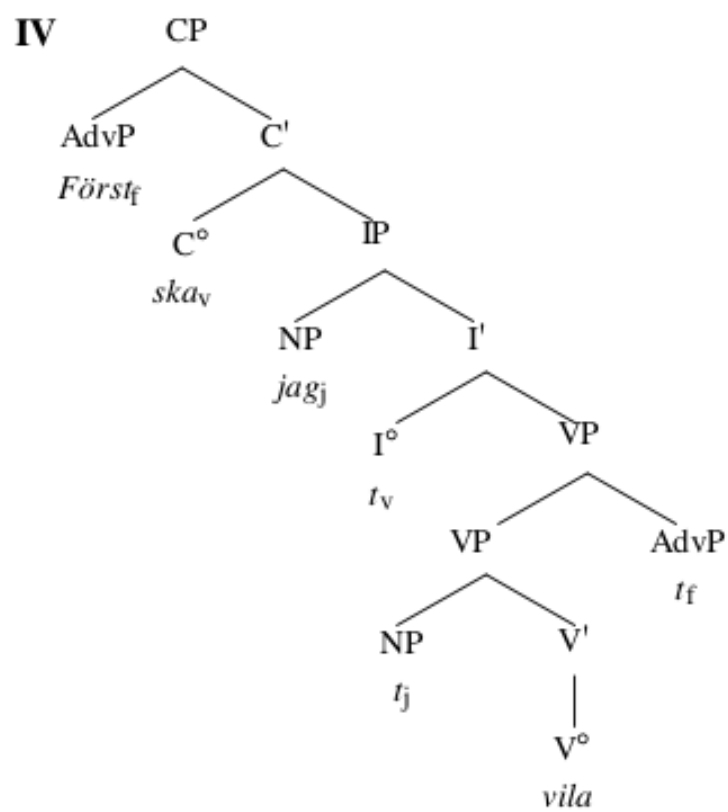
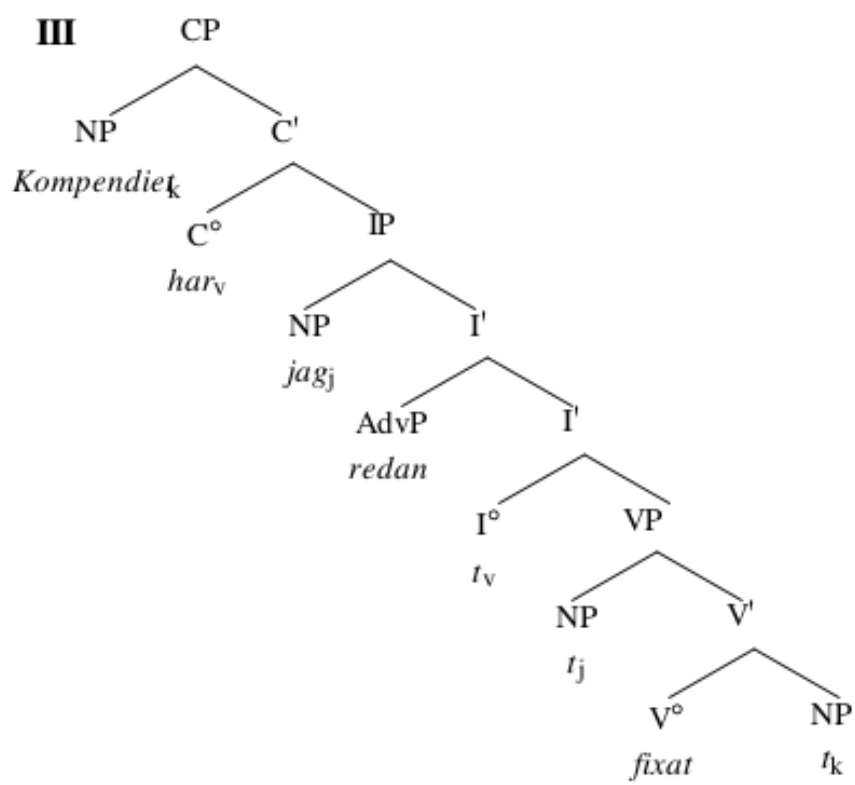

6:2. Kerstin har inte lagat datorn

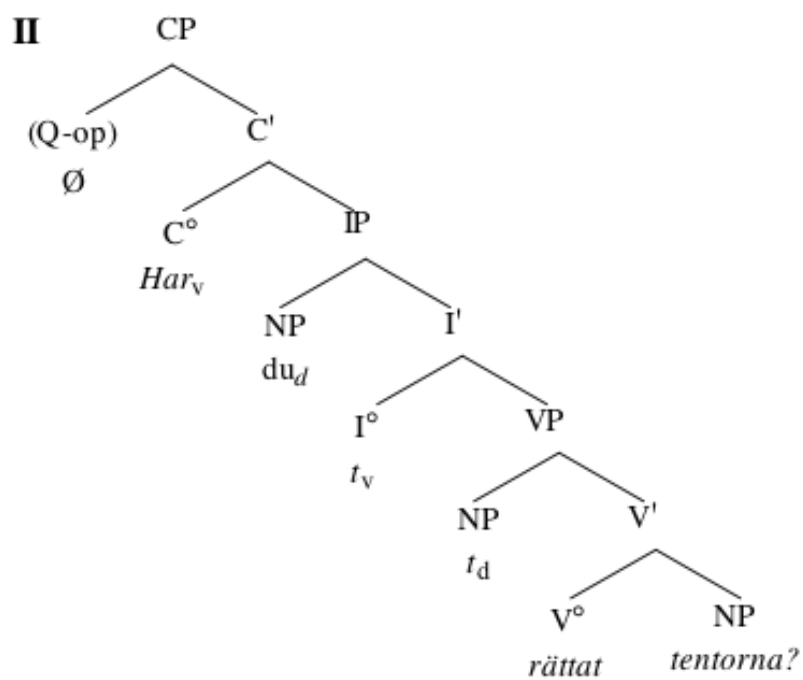
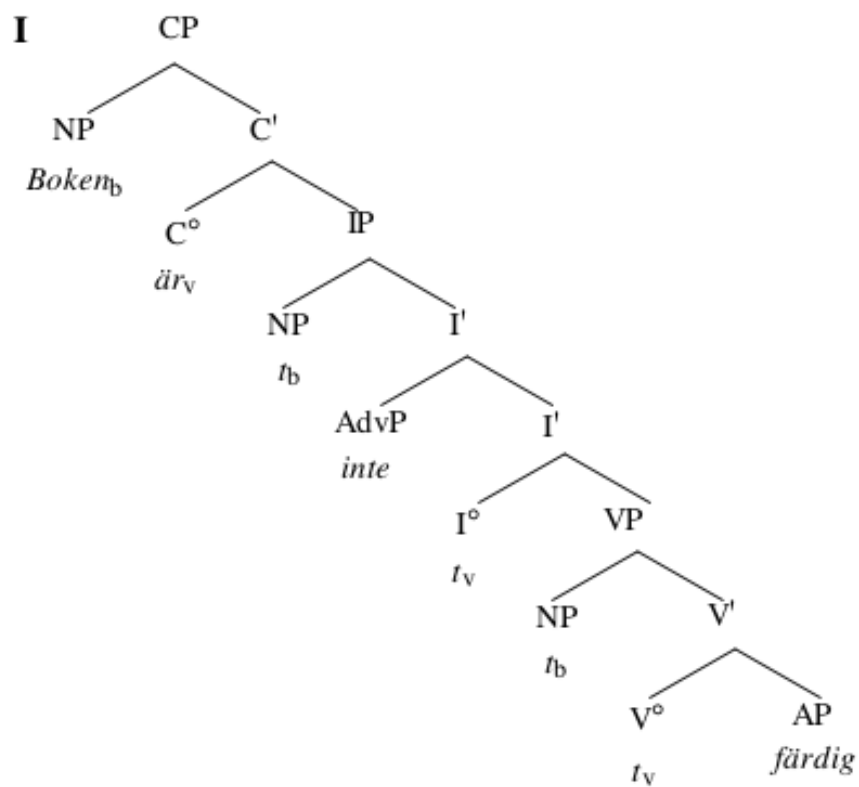

6:3. MP-analyser

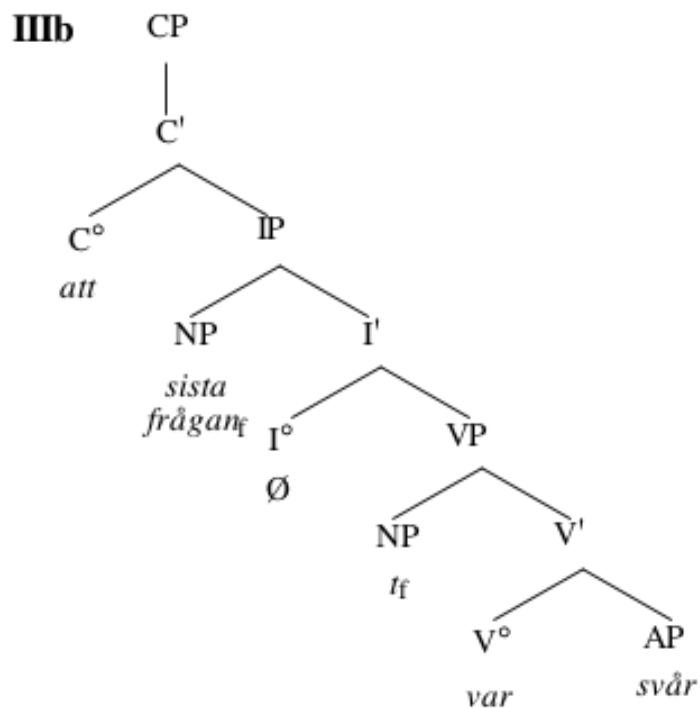
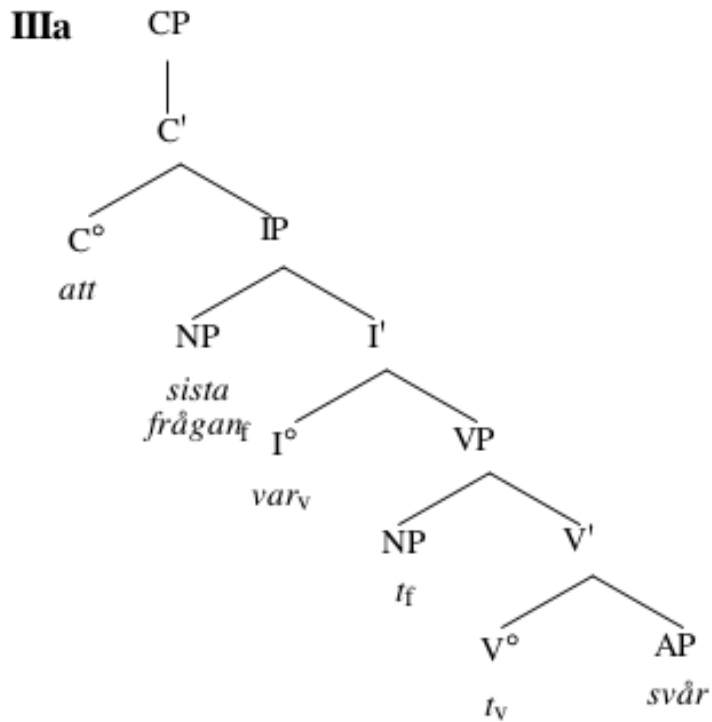

6:4. MP och satsscheman

Kommentar: Symbolen $\emptyset$ markerar att SpecC (fundamentet) är tom. En vanlig utgångspunkt inom MP är att positionen ändå måste innehålla någonting. Man brukar då anta att det finns en osynlig frågeoperator (Q-op). I teorin är det pga denna operator som subjektet inte flyttar dit. (Detta är dock överkurs här.)

Kommentar: Eftersom *att*-satser saknar fundament antas här ingen SpecC, utan C' är ensam dotter till CP. Analysen presenteras i två varianter beroende på oenigheten om verbets position i bisatsen – V° eller I° (se fotnot 9 i kapitel 6).

<i>Funda- ment</i>	<i>Typ- plats</i>	<i>Subjekt</i>	<i>Advl</i>	<i>Finit</i>	<i>Infinit</i>	<i>Obj/Pv</i>	<i>Advl</i>
Boken	är	←		←		färdig	
Ø	Har	du		←	rättat	tentorna?	
	att	sista frågan		var		svår	